

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

AMPLOAREA MIȘCĂRII COOPERATIVE ÎN ROMÂNIA DUPĂ RĂSCOALA
DIN 1907

GHEORGHE CRISTEA

TERITORIILE ROMÂNEȘTI SUB ADMINISTRAȚIE OTOMANĂ ÎN
SECOLUL AL XVI-LEA (II)

MIHAIL MAXIM

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

CONSIDERAȚII PRIVIND PRESA COMUNISTĂ ȘI REVOLUȚIONARĂ
ÎN ROMÂNIA ÎNTERBELICĂ

NICOLAE DASCĂLU

CONCEPȚIA PARTIDULUI COMUNIST ITALIAN PRIVIND CUCERIREA
PUTERII POLITICE

ILIE FONTEA

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI
CONTEMPORANE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE
REVISTA REVISTELOR DE
ISTORIE

9

TOMUL 36

1983

www.dacoromanica.ro
EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, (*redactor șef*) ION APOSTOL, (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADANILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMILIU TEOGOR (*membri*).

În țară revistele se pot procura prin poștă pe bază de abonamente.
Prețul unui abonament este de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM
Departamentul Export-Import presă, P.O.BOX, 136—137.
Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:

www.dacoromanica.ro

71247 — București, tel. 50.72 41

REVISTA DEI ISTORIE

TOM 36, NR. 9
septembrie 1983

S U M A R

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

- GHEORGHE CRISTEA, Amplourea mișcării cooperatice în România după rășcoala din 1907 865

★

- MIHAI MAXIM, Teritoriile românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea (II) 879

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

- NICOLAE DASCĂLU, Considerații privind presa comunistă și revoluționară în România interbelică 891
ILIE FONTA, Concepția Partidului Comunist Italian privind cucerirea puterii politice 900

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

- Actele celui de al VIII-lea Congres internațional de istorie economică (*Marieta Chiper*) 922

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- Sesiunea științifică anuală a Institutului de istorie „N. Iorga” (*Dan Pienaru*); A II-a sesiune a Comisiei mixte româno-cehoslovace de istorie (*Nicolae Dascălu*); Călătorie de documentare în Marea Britanie (*Valeriu Star*); Cronica. 927

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- EUFROSINA POPESCU, *Din istoria politică a României. Constituția din 1923*, Edit. politică, București, 1983, 235 p. (*Mihai Rusenescu*) 934
MIHAI D. DRECIN, *Banca „Albina” din Sibiu instituție națională a românilor transilvăneni (1871—1918)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, 234 p. + 14 fig. + 3 anexe (*Viorel Faur*) 937
CORNELIU TAMAȘ, GHEORGHE DUMITRAȘCU, SERGIU PURECE, PETRE BARDAȘU, *Contribuția judefului Vilcea la Unirea Principatelor*, Studiu introductiv și documente, Rm. Vilcea, 1982, 279 p. (*Gr. Chiriță*) 938

VLADIMIR TREBICI, <i>Ce este demografia?</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București 1982, 132 p. (<i>Șarolta Solcan</i>)	939
ALICE-CATHERINE CARLS-MAIRE, <i>La ville libre de Dantzig en crise ouverte (24.10.1938—1.09.1939)</i> , Wydawnictwe Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1982, 228 p. (<i>Mihai Oprișescu</i>)	940
* * * <i>Shqiptarët dhe trojet e tyre</i> (Albanezii și ținuturile lor), Academia de științe a R.P.S. Albania, Tirana 1982, 528 p. (<i>Liviu Marcu</i>)	941
EUGEN CIZEK, <i>Neron</i> , Edit. Fayard, Paris, 1982, 474 p. (<i>Liviu Petculescu</i>)	944

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

* * * „Anale de istorie”, nr. 1—6 (1982), 922 p. (<i>Adrian Stănescu</i>)	948
* * * <i>Register zum Gutenberg—Jahrbuch, 1926—1975</i> , Verlag der Gutenberg-Gesellschaft, Mainz, 1981, 326 p. (<i>Ludovic Demény</i>)	951
BIBLIOGRAFIE ISTORICĂ SELECTIVĂ (1982) (<i>M. Stroia</i>)	952

REVISTA DE ISTORIE

TOME 36, NR° 9
septembre 1983

S O M M A I R E

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

- GHEORGHE CRISTEA, L'ampleur du mouvement coopératif en Roumanie après la révolte de 1907 865

★

- MIHAI MAXIM, Territoires roumains sous l'administration ottomane pendant le XVIe siècle (II) 879

HISTOIRE ET IDÉOLOGIE

- NICOLAE DASCĂLU, Considérations touchant la presse communiste et révolutionnaire dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres 891
ILIE FONTA, La conception du Parti Communiste Italien concernant la conquête du pouvoir politique 900

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

- Les actes du VIIIe Congrès international d'histoire économique (*Marieta Chipera*) 922

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- La session scientifique annuelle de l'Institut d'histoire „N. Iorga” (*Dan Pienaru*); La IIe session de la Commission mixte roumano-tchécoslovaque d'histoire (*Nicolae Dascălu*); Voyage de documentation en Grande-Bretagne (*Valeriu Stan*); *Cronica*. 927

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- EUFROSINA POPESCU, *Din istoria politică a României. Constituția din 1923* (De l'histoire politique de la Roumanie. La Constitution de 1923), Editions politiques, Bucarest, 1983, 235 p. (*Mihai Rusenescu*) 934
MIHAI D. DRECIN, *Banca „Albina” din Sibiu instituție națională a românilor transilvăneni (1871—1918)* (La banque „Albina” de Sibiu — institution nationale des Roumains de Transylvanie (1871—1918), Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1982, 234 p. + 14 fig. + 3 annexes (*Viorel Faur*) 937

CORNELIU TAMAȘ, GHEORGHE DUMITRAȘCU, SERGIU PURECE, PETRE BARDAȘU, <i>Contribuția județului Vlcea la Unirea Principatelor</i> (L'apport du département de Vilcea à l'Union des Principautés), Etude introductive et documents, Rm. Vilcea, 1982, 279 p. (<i>Gr. Chiriță</i>)	938
VLADIMIR TREBICI, <i>Ce este demografia?</i> (Qu'est la démographie), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1982, 132 p. (<i>Șarolta Solcan</i>)	939
ALICE-CATHERINE CARLS-MAIRE, <i>La ville libre de Dantzig en crise ouverte (24.10.1938—1.09.1939)</i> , Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1982, 228 p. (<i>Mihai Opreșescu</i>)	940
* * * <i>Shqiptarët dhe trojet e tyre</i> (Les Albanais et leurs contrées), L'Académie des sciences de la R. P. d'Albanie, Tirana, 1982, 528 p. (<i>Liviu Marcu</i>)	941
EUGEN CIZEK, <i>Néron</i> , Editions Fayard, Paris, 1982, 474 p. (<i>Liviu Petculescu</i>)	944

LA REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

* * * „Anale de istorie”, nos 1—6 (1982), 922 p. (<i>Adrian Stănescu</i>)	948
* * * <i>Register zum Gutenberg — Jahrbuch, 1926—1975</i> , Verlag der Gutenberg-Gesellschaft Mainz, 1981, 326 p. (<i>Ludovic Demény</i>)	951
BIBLIOGRAPHIE HISTORIQUE SÉLECTIVE (1982) (<i>M. Stroia</i>)	952

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

AMPLOAREA MIȘCĂRII COOPERATIVE ÎN ROMÂNIA DUPĂ RĂSCOALA DIN 1907*

DE

GHEORGHE CRISTEA

Marea ridicare a țărănimii din România constituie un eveniment determinant în revizuirea politicii agrare privind limitarea mării arendășii și, în legătură cu aceasta, perspectivele obștilor sătești de arendare a moșiilor.

Dezvoltarea vertiginoasă a arendășitului, pină într-atîta încît a ajuns o adevărată problemă pentru întreaga țară, a avut la bază, în primul rînd, modul de distribuire a proprietății rurale, cu cele două extreme ale sale: mica proprietate parcelară, insuficientă pentru întreținerea unei familii țărănești, silită să apeleze la „marele exploatator” pentru pămînt de muncă și să primească orice fel de condiții i s-ar impune; marea proprietate ce nu putea fi cultivată mai intensiv, indiferent de progresul tehnicii. La această repartitie a proprietății se adăuga și lipsa de interes a marilor proprietari pentru pămînturile lor și în general pentru propășirea agriculturii. Potrivit datelor publicate și examinate de G.D. Creangă, *din întinderea cultivabilă mai mare de 50 ha.*, în suprafață de 3 977 198 ha, erau arendate, în anul 1902, un număr de 2 334 145 ha.

Județele cu cele mai mari suprafețe arendate, raportate la întinderea cultivabilă (mai mare de 50 ha) a județului, erau în Moldova — Botoșani (76,98%), Iași (73,22%), Dorohoi (68,56%), Fălciu (67,30%); în Muntenia — Ialomița (70,92%), Prahova (70,20%), Vlașca (67,41%); în Oltenia — Dolj (56,42%); în Dobrogea — Constanța (33,35%)¹. Ca cifre absolute, cele mai mari suprafețe arendate se găseau în județele Ialomița: 291 765 hectare, reprezentînd 70,92%; Teleorman: 149 318 ha — 60,09%; Ilfov: 145 924 ha — 66,36%; Vlașca: 127 715 ha — 67,41% Botoșani — 76,98%. Proprietatea mare de peste 100 hectare, în întindere cultivabilă de 3 810 351 ha, era arendată în proporție de 60,20%; (2 293 961 ha). Cu cît suprafețele proprietăților erau mai întinse, cu atît ele se arendau într-o proporție mai mare (cele între 50—100 ha se arendau în proporție de 24,09%, iar cele între 3000—5000 și peste 5000 — 73,36%, respectiv 72,43%).

* Fragment din lucrarea *Istoria cooperației agricole de producție din România*, elaborată în cadrul planului de cercetare al Institutului de istorie „N. Iorga”.

¹ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. LXXIV—LXXV, 28—37; datele următoare sînt extrase din aceeași lucrare, p. LXXVI—LXXXIV, 28—120.

Din examinarea datelor statistice rezultă că în majoritatea cazurilor arendașia este mai dezvoltată acolo unde marea proprietate este covârșitoare, unde ea este concentrată în mâinile unui grup mic, limitat de persoane, care nu o pot exploata în regie, sau unde este mai mare numărul țăranilor cu pământ de muncă insuficient. Arendașii tentează pe proprietarii a-și arenda moșile prin oferirea de arenze urcate, pe care apoi le scot îndoite și întreit, speculând nevoia de pământ a țăranilor, cărora le impun învoieli grele, înrobitoare — de preferință marii arendași arendează mari moșii cu intenția de a le arenda țăranilor. Coeficientul cel mai mare privind dezvoltarea arendașiei pe categorii de suprafețe și pe părți de țară îi revine — în ceea ce privește întinderile între 3 000 — 5 000 și peste 5 000 ha arendate — Munteniei; urmează, în ordine descrescândă, Moldova, Oltenia, Dobrogea.

În același timp, potrivit datelor prezentate de G. D. Creangă pe trei categorii de naționalitate a arendașilor („români, evrei, străini”), numărul arendașilor români raportat la întinderea mai mare a proprietăților scade treptat, în timp ce numărul arendașilor străini crește: pe cînd proporția arendașilor români de 83,19% pentru suprafețele din categoria 50—100 ha scade pînă la 51,11% pentru suprafețele din categoria peste 5 000 ha, proporția evreilor crește de la 9,63% la 24,44%, iar cea a străinilor — de la 7,18% la 24,45%. În comparație cu numărul total al arendașilor, arendașii români sînt mai numeroși în Dobrogea, pe urmă în Muntenia și apoi în Oltenia; arendașii evrei sînt mai numeroși în Moldova, iar cei străini în Oltenia.

Semnificative sînt și datele privind suprafețele deținute de arendașii celor trei categorii de naționalitate. Suprafețele mai mari de 50 ha arendate de români reprezintă în Muntenia 70,80%, pe cînd în Moldova doar 44,05%; cele arendate evreilor reprezintă în Moldova 43,07%, în Muntenia 8,94%, în Oltenia — 2,04%, în Dobrogea nu sînt arendate moșii la evrei; cele arendate străinilor reprezintă 22,65% în Oltenia, 20,26% în Muntenia, 12,88% în Moldova, doar 6,94% în Dobrogea. Proporția moșilor arendate de români scade de la 82,54% la întinderile din categoria 50 — 100 ha la 43,17% la întinderile din categoria peste 5 000 ha; proporția moșilor arendate de evrei, socotind aceleași categorii de întindere, crește de la 10% la 34,54%, iar proporția moșilor arendate străinilor de la 7,46% la 22,29%. La primele trei categorii de suprafață (50—100, 100—500 și 500—1000 ha) și-au extins activitatea într-o măsură relativ mai mare românii în Dobrogea, evreii în Moldova, străinii în Oltenia.

Deosebit de evident este faptul că în Moldova marile proprietăți de peste 5 000 hectare sînt arendate de evrei în proporția de 72,38%. Aceasta se datorează în primul rînd activității desfășurate de trustul din Moldova ce tindea să monopolizeze arendările. Astfel, potrivit datelor înaintate Ministerului de Finanțe de administrațiile financiare, în anul 1903 trustul fraților Fischer ținea în arendă 138 424 ha cultivate (în județul Botôșani — 39 099 ha, Dorohoi — 35 284, Iași — 18 201, Putna — 9 504, Suceava — 7 891, Vaslui — 3 417, Ialomița — 18 050, Brăila — 5 278, Romanați — 1 700 ha), pentru care plătea suma de lei 2 803 116, iar în anul 1905 ținea în arendă 159 399 hectare cultivate (în județul Botoșani — 32 260 ha, Dorohoi — 34 459, Iași — 23 049, Putna — 11 125, Suceava — 14 004, Vaslui — 4562, Ialomița — 16 574, Brăila 4900, Romanați — 0 ha;

în schimb, în 1905 mai avea arendate și 10 030 ha în Fălciu, 4 991 în Tecuci și 445 ha în Dimbovița), pentru care plătea 3 441 343 lei. În ceea ce privește moșiile arendate ulterior, trustul plătea o arendă cu mult superioară aceleia pentru moșiile arendate mai înainte. Urcarea excesivă a arenzii reflecta tendința de acaparare a moșilor de către trust și specularea acestora la țărani, pentru că productivitatea pământului nu se mărise într-atâta ca să-i aducă astfel de venituri care să-i permită ridicarea arenzii la asemenea proporții.

Un alt trust, trustul fraților Juster, avea în arendă, în anul 1905, un număr de 30 152 hectare (în județul Iași, unde activitatea sa era mai intensă—10 364 ha, în Botoșani—7 200, în Tecuci—4 318, în Covurlui—4 832 ha etc.), pentru care plătea anual o arendă de 525 566 lei (17,40 lei pe hectar)².

Desigur, în esență, intensificarea exploatării țăranului era cam aceeași, indiferent de naționalitatea arendașului. Exemplul dat de N.V. Leonescu, în cunoscuta sa lucrare (*Anul 1097. Răscoala țăranilor*), este edificator: moșiile ce mărgineau orașul Fălciu erau arendate de un arendaș evreu și de șase arendași români. „Toți acești arendași, evreul și românii, s-au înțeles între ei ca să nu arendeze cu nici un preț pământ de hrană și îmaș pentru vite la locuitorii din Fălciu, în scop de a-i sărăci. Astfel că 200 locuitori din Fălciu nu aveau unde să-și țină o capră, nu o vacă, pentru a-și îndulci hrana lor și a copiilor”. Dacă exista o concurență acerbă între proprietarii de moșie și între arendași (fie ei români sau străini), în schimb, „toți erau înțeleși în privința purtării lor față de țăranul muncitor” (sublinierea lui N.V.L.).

Acest monopol le asigură forța și posibilitatea pe de o parte să dicteze condițiile proprietarului, pe de alta să impună țăranilor învoielile cele mai grele. Există numeroase documente și date statistice oficiale ce demonstrează consecințele grave ale acestui fenomen—marea arendașie, ce obținea profituri exorbitante, fără a constitui un factor de progres și fără a îndeplini cea mai mică funcție economică.

În mod frecvent în contractele de învoieli agricole se prevăd grele suprasarcini—rușfaturi (proporționale și de nume), clauze penale, dijma la tarla, prețuri mult mai mici decât cele obișnuite în perioada efectuării muncilor. În Moldova „cad foarte mult în cumpănă” prețurile muncilor tocinite din timpul iernii pentru viitoarea campanie agricolă. Tot în Moldova, în anul 1906, luna se socotea de 32 zile lucrătoare, specificate prin contract, pe 33 de proprietăți (în județul Iași—pe 12 proprietăți, în Dorohoi—pe 8, în Roman—pe 5, în Botoșani—pe 3 etc.). Creșterea arenzii, care „a întrecut cu mult puterea de producere a pământului, împiedicând orice posibilitate de câștig din partea țăranului”, în legătură cu creșterea prețului pășunatului vitelor, indispensabile pentru fiecare agri-

² Datele de mai sus sînt extrase, așa cum deja am arătat, din lucrarea lui G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*; vezi nota 1 din p. 1; cf. datele privind numărul arendașilor din Moldova, pe județe, după naționalitate, precum și suprafețele moșiilor arendate în anul 1903, date apărute în publicația Ministerului Finanțelor, „Anuarul statistic al României”, București, 1904, p. 161.

cultor, și în legătură cu stabilitatea sau cu descreșterea prețurilor muncilor agricole (pe cînd mijloacele de existență, oricît de modeste pentru țăran, s-au scumpit), au agravat tot mai mult starea țărănilor făcînd-o insuportabilă ³.

Dezvoltarea exorbitantă a mariiarendășii, caracterizată prin intensificarea sălbaticii exploatări a țărănimii, explică, într-o măsură însemnată, amploarea pe care o va lua mișcarea cooperativă la sate și, implicit, puterea de atracție a obștilor sătești pentru țărăni lipsiți de pămînt de muncă.

★

Constatîndu-se ineficacitatea complexului de reforme inițiate după înăbușirea răscoalelor țărănești din 1907 (casa rurală, legea învoielilor agricole, legea contra trusturilor, înființarea islazurilor comunale), atenția oamenilor politici, în mod deosebit a celor din guvernul național-liberal, se orientează din nou spre obștile dearendare a moșiilor, pentru a sprijini și încuraja înființarea și dezvoltarea lor ⁴.

În primul rînd, în anul 1908 se modifică legea băncilor populare—în urma modificărilor sporește rolul instituției centrale cooperative, iar obștile dearendări obțin însemnate înlesniri. Astfel, *Legea pentru modificarea și adăugirea unor dispozițiuni în legea băncilor populare și a Casei lor centrale din 1 aprilie 1908*, votată în unanimitate de Adunarea deputaților în ședința din 18 martie⁵, iar de Senat la 27 martie (cu majoritate de 33 voturi contra 3)⁶, prevedea că obștile dearendări puteau intra în legătură de credit direct cu Casa centrală atunci cînd fondurile băncilor populare locale ar fi insuficiente pentru satisfacerea trebuințelor lor. Casa centrală urma să acorde împrumuturi obștilor sătești constituite în vedereaarendării de moșii: pentru completarea garanției cînd obștea dispunea de cel puțin jumătate din suma necesară, pentru celelalte nevoi ale sale. Dar legea prevedea că centrala nu putea acorda credite decît acelor obști care au încheiat contractul dearendare cu prealabila ei aprobare—aceasta ca să se înlăture de la început lipsa de experiență a conducătorilor, abuzurile posibile, neprevederea.

În afară de drepturile pe care legea i le conferă asupra tuturor obștilor dearendare, Casei centrale i s-a dat dreptul să pretindă acelor

³ Vezi rezultatele anchetei agrare făcute în 1907 de Ministerul de Interne („numai pentru 40% din proprietăți din diferite părți ale țării, nefiind timp suficient pentru o anchetă completă”; prin ea s-a avut în vedere cunoașterea relațiilor dintre proprietari, arendași și țărani, „mai cu seamă în urma cunoscutelor evenimente din primăvara anului 1907”), publicate în „Anuarul statistic al României”, vol. I—II, București, 1909, p. 276—329; Dr. G. D. Creangă, *Învoielile agricole în România în vigoare pe anul 1906*, București, 1908, p. VI, VII, XI, XII; Ministerul de Interne, *Creșterea arenzii pămîntului în bani și în dijmă, a pășunatului și a prețurilor muncilor agricole de la 1870—1906*, București, 1908, p. XIV; vezi, de asemenea, G. D. Creangă, *Situația arendașilor față de chestiunea țărănească*, București, 1906, p. 25—36; N. V. Leonescu, *Anul 1907. Răscoala țărănilor*, Iași, 1924, p. 3—21; D. Hurezeanu, *Situația social-economică și politică a țărănimii la începutul secolului al XX-lea*, în *Marea răscoala a țărănilor din 1907*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1967, p. 65—109.

⁴ A. G. Galan, *Însemnătatea obștilor sătești dearendare în economia noastră agrară*, București, 1941 (Extras din „Curierul cooperației române”, nr. 7—8, iulie—august 1941), p. 12.

⁵ „Dezbaterile Adunării deputaților” (în continuare D.A.D.), nr. 47, din 28 octombrie 1908, p. 1014—1018.

⁶ „Dezbaterile Senatului” [în continuare D.S.], nr. 53 din 13 august 1908, p. 922—924.

obști care vor avea nevoie de sprijinul său material să numească, de va fi nevoie, pe lângă mandatarii legali, și administratori agronomi, care să conducă exploatarea agricolă și pe care obștea nu-i putea revoca fără aprobarea Casei centrale. De asemenea, aceasta avea dreptul să introducă în statutele obștilor modificările ce va crede de cuviință; pentru inspectarea băncilor populare, obștilor și societăților cooperative de producție și consumație se numeau inspectori, controlori și agronomi.

Prevederile legii din 1 aprilie 1908 s-au dovedit însă insuficiente pentru a încuraja și sprijini direct înființarea și consolidarea obștilor sătești de arendare. Ceea ce va face mult mai eficient Legea din 10 aprilie 1909 *pentru arendarea moșiilor statului, Casei școalelor, Casei bisericii, județelor, comunelor și așezămintelor de binefacere și de cultură națională la asociațiile țărănești sau pentru exploatarea lor în regie*.

Proiectul anunțat în manifestul lui Carol I din 12 martie 1907 și amintit în mesajul regal citit în ședința de la 15 noiembrie 1908, cu prilejul deschiderii sesiunii ordinare (1908—1909) a parlamentului⁷, a fost elaborat și prezentat Corpurilor legiuitoare de guvernul liberal, prin ministrul Agriculturii și Domeniilor, Anton Carp. Admis de Comitetul delegaților de secțiuni întrunit la 5 februarie 1908, sub președinția lui C. Stere, el a fost discutat în ședințele Adunării deputaților din 10 și 11 martie 1909; raportor—I.G.Duca.

Legea s-a votat de Adunarea deputaților în ședința din 12 martie 1909 și s-a adoptat cu majoritate de 78 voturi, contra — 1⁸, iar de Senat în ședința din 22 martie 1909 și s-a adoptat cu majoritate de 44 voturi, contra — 5⁹.

Legea pentru arendarea moșiilor statului, Casei școalelor, Casei bisericii, județelor, comunelor și așezămintelor de binefacere și de cultură națională la asociațiunile țărănești sau pentru exploatarea lor în regie prevedea, chiar de la început (articolul 1), obligația pentru stat, Casa școalelor, Casa bisericii, județe, comune și așezăminte de binefacere și de cultură națională de a exploata moșiile lor numaiarendându-le asociațiilor țărănești, legalmente constituite, ori administrându-le în regie. Pentru a nu provoca, prin concurență la licitație publică, o urcare prea mare de prețuri, ruinătoare pentru țărani, arendările trebuiau să se facă fără licitație și pe prețul fixat prin bună învoială, cu aprobarea Ministerului, a instituțiilor sau așezămintelor respective.

Intervenția statului în arendarea moșiilor urmărea, în același timp, și progresul agriculturii. De aceea legea prevedea îndatorirea pentru stat, instituții și așezăminte de a impune, prin contractele de arendare către asociațiile țărănești, obligații privind: întinderea maximă de pământ pe care un țăran o putea lua spre cultivare și care se fixa de stat, de instituții sau de așezăminte; rotația culturilor; cultivarea legumelor și plantelor furajere; întinderea ce se va determina în contract pentru fiecare moșie; procurarea semințelor; vânzarea în comun a produselor și orice alte măsuri considerate necesare unei bune exploatari agricole.

În afară de regulile prevăzute de lege, toate celelalte condițiuni generale de arendare a moșiilor statului, instituțiilor și așezămintelor erau

⁷ D.A.D. nr. 1 din 16 noiembrie 1908, p. 1.

⁸ Ibidem, nr. 59 din 12 martie 1909, p. 799.

⁹ D.S. nr. 42, din 18 aprilie 1909, p. 639.

aplicabile și arendărilor de către asociațiile țărănești, cu singura deosebire că pentru acestea garanția pe care trebuiau s-o depună pentru executarea contractului reprezenta 35 % din prețul arendei anuale, în loc de 50 % cum se cerea pentru ceilalți arendași.

Numai în cazul cînd statul, instituțiile și așezămintele nu-și puteau arenda moșiile asociațiilor țărănești, le administrau în regie, impunînd țăranilor toate condițiunile de cultură prevăzute.

În localitățile proprii pentru creșterea vitelor și unde crescătorii de vite n-aveau cum să-și procure pămîntul necesar pentru aceasta, statul putea rezerva pînă la o pătrime din întinderea moșiilor arendate la asociațiile țărănești sau din întinderea moșiilor ce trebuiau administrate în regie, spre a o arenda la asemenea crescători.

Legea pentru arendarea moșiilor se aplica tuturor așezămintelor amintite numai în măsura în care dispozițiile ei nu atingeau „clauzele cuprinse în actele de fundațiune sau în titlurile de dobîndire ale moșiilor lor”¹⁰.

Edictarea acestei legi marchează un moment important în evoluția mișcării cooperăției de producție din România. Dar cu toate modificările și, implicit, îmbunătățirile aduse legislației obștilor sătești de arendare, acestea continuau să fie supuse unui regim juridic incoherent. Pentru a lua cu arendă o moșie, țăranii erau obligați să constituie două feluri de societăți și să facă două rînduri de formalități: pe de o parte să constituie o obște de arendare după legea din 9 februarie 1904, iar pe de altă parte să constituie o societate cooperativă de exploatare după normele legii băncilor populare și a cooperativelor sătești.

Această anomalie era dăunătoare bunului mers al obștilor. Cît timp erau puțin numeroase, ele puteau încă să funcționeze sub un atare regim, dar de cînd numărul lor sporise simțitor, mai ales în urma aplicării legii de arendare a moșiilor din 10 aprilie 1909, prelungirea anormalei stări juridice ar fi constituit o adevărată piedică pentru propășirea lor. De aceea congresele băncilor populare și consiliul de administrație al Casei centrale au intervenit pe lîngă ministrul de Finanțe ca acesta să propună parlamentului o serie de modificări.

Proiectul de lege pentru modificarea și adăugirea unor dispozițiuni în legea băncilor populare și a Casei lor centrale, admis de Comitetul delegaților de secțiuni, întrunit în ziua de 1 aprilie sub președinția lui Vintilă Brătianu, prezentat Adunării deputaților (raportor I. G. Duca) în ședința din 2 aprilie, a fost votat, fără discuții, în ședința din 3 aprilie 1910 și adoptat cu majoritate de 73 voturi, contra — 2¹¹. Votat și de Senat, de asemenea fără discuții, în ședința din 8 aprilie, el a fost adoptat în unanimitate (59 voturi)¹².

Legea din 14 aprilie 1910 organizează, pentru prima oară, obștile sătești de arendare. Obștea de arendare era declarată persoană morală, iar membrii ei răspunzători, în mod solidar și nelimitat, față de proprietar, pentru toate obligațiile rezultate din contractul de arendare.

¹⁰ Vezi textul legii în „M. Oficial”, nr. 16 din 19 aprilie (2 mai) 1909, p. 575—577.

¹¹ D.A.D., nr. 84, din 4 aprilie 1910, p. 1443—1454; nr. 85, din 6 aprilie 1910, p. 1455.

¹² D.S., nr. 75, din 16 aprilie 1910, p. 1358—1370; nr. 76, din 22 aprilie 1910, p. 1371.

Pentru ca o obște să ia ființă legală, se cerea un minimum obligator de 25 membri din aceeași comună sau din comune diferite. De asemenea, nu mai era suficient un simplu contract de arendă (așa cum se prevedea în legea din februarie 1904), ci, de data aceasta, era nevoie de un act constitutiv și un statut, care trebuia să cuprindă drepturile și obligațiile membrilor, precum și modul de exploatare al moșiei. Acest statut trebuia vizat de Casa centrală a băncilor populare și numai în temeiul acestei vize judecătorul de pace — prin derogare de la procedura obișnuită în materie de cooperative — se deplasa în localitate pentru a lua consimțământul membrilor, după care urma autentificarea.

Obștea era reprezentată în toate actele judiciare și extrajudiciare de trei mandatarii aleși de adunarea ei generală, ce trebuia convocată cu ocazia venirii judecătorului spre a lua consimțământul celorlalți obșteni. Judecătorul avea obligația să încheie „un anume proces-verbal” privind această alegere, semnat de majoritatea membrilor. Cei trei mandatarii erau aleși pentru tot timpul cât dura arendarea moșiei. În caz de rea-credință sau de vădită nepriecere, mandatarii puteau fi revocați, dar numai prin justiție. Autoritatea competentă: judecătorul de ocol, care trebuia să se pronunțe în termen de 15 zile de la cerere. Hotărîrea lui era cu drept de apel la tribunal (în termen de 10 zile de la pronunțare). Pînă la pronunțarea definitivă a justiției, Casa centrală avea dreptul să suspende pe mandatarii care se făceau vinovați și să desemneze un administrator provizoriu care avea toate drepturile mandatarilor. Mandatarii nu puteau să contracteze nici un împrumut în numele obștii fără votul prealabil al adunării generale.

Măsuri severe se prevedeau împotriva membrilor obștii care se făceau vinovați de încălcarea statutelor; ei puteau fi excluși, dar numai în urma unui vot dat de majoritatea adunării generale. Această excludere era cu drept de apel la judecătoria de ocol, cel exclus rămînea însă obligat în mod nelimitat și solidar față de proprietar pentru toate obligațiile ce rezultau din contractul de arendare.

Primirea de noi membri în obște constituia una din cele mai importante prerogative ale adunării generale — aceștia aveau aceleași drepturi și aceleași obligații ca și membrii fondatori; ei acceptau statutul prin simplul fapt al intrării lor în obște. De asemenea, un membru se putea retrage din obște oricînd ar fi voit, dar atunci rămînea răspunzător în mod solidar și nelimitat față de proprietar de toate obligațiile ce derivau din contractul de arendare.

Arenda cuvenită proprietarului moșiei era bine asigurată prin lege. Mandatarii obștilor sătești aveau datoria ca, cel mai târziu pînă la 15 mai al fiecărui an, să stabilească sarcinile fiecărui asociat în parte. Obșteanul își ridică recolta de pe locul său din moșia arendată obștii numai după ce-și achita toate obligațiile față de obște. În cazul cînd nu-și achita datoriile, recolta se vindea în comun — după ce se rețineau datoriile către obște, prisosul se restitua celui dator. Dacă asociații nu plăteau, la epoca fixată de statute, partea cuvenită din sarcinile datorate obștii, notarul comunei, după cererea președintelui obștii, sechestra recolta pămînturilor pentru care nu s-au plătit acele sume; datornicul trebuia să se achite în termen de 5 zile — în caz contrar recolta pusă sub sechestru se ridică și înmagazina de către administrația obștii. Debitorul avea la dispoziție

10 zile să-și achite suma pentru care s-a înființat sechestrul ; dacă nu făcea acest lucru în termenul fixat, recolta rămânea în depozit pînă la vînzarea în comun ; din suma obținută se rețineau mai întii cheltuielile prilejuite de urmărirea, depozitarea și vînzarea produselor, apoi sumele datorate administrației obștii, iar prisosul se restituia celui în drept.

Toate obștile de arendare erau puse sub controlul Casei centrale a băncilor populare și cooperativelor sătești — aceasta avea dreptul să ceară justiției revocarea mandatarilor abuzivi și de rea-credință. Revocarea se pronunța după formele prevăzute la articolul 17 — mandatarii revocați nu vor putea fi realeși.

O deosebită importanță i s-a acordat administratorului agronom, care avea obligația să întocmească planul economic, să îndrumeze și să supravegheze buna desfășurare a muncilor agricole etc. Retribuția lui se plătea de Casa centrală din fondurile pe care obștea era datoare să le depună semestrial și anticipat la această Casă.

Rolul obștilor nu se reducea doar la procurarea de pămînt pentru țărani, ele aveau și menirea de a-i îndruma pe aceștia spre o cultură modernă, sistematică. Pentru aceasta, obștile care se distingeau printr-o cultură agricolă mai îngrijită, prin înființări de lucerniere sau trifoiști după normele stabilite de regulament, sau prin cultivare de nutrețuri anuale în asolament cu cerealele, se bucurau de anumite avantaje, cascutirea de patentă de arendaș și acordarea de premii în semințe, unelte agricole sau tauri de reproducție. În acest sens urma să se prevadă anual în bugetul Casei centrale o sumă drept fond pentru acordarea de premii acelor obști care se distingeau prin îmbunătățirea sistemului de cultură, creșterea rațională a vitelor, albinărit etc.

Rolul Casei centrale, al băncilor populare și cooperativelor sătești se reflectă și în prevederea legii prin care i se da „dreptul a sta în justiție, prin directorul sau prin împuterniciții lui, spre a apăra interesele oricărei bănci populare, obști sau societăți cooperative, precum și a se constitui parte civilă pentru și alături de aceste societăți, chiar în cazul cînd ele nu s-ar fi constituit parte civilă”. De asemenea, în prevederea care stabilește că toate dispozițiile legilor privitoare la băncile populare, la obștile și la cooperativele sătești și la Casa lor centrală nu puteau fi modificate decît printr-o lege direct modificatoare a dispozițiilor lor¹³.

Reglementarea organizării obștii de arendare a fost completată prin adoptarea statutelor acesteia, căroră ulterior li s-au adus unele modificări neesențiale (completări, restructurări ale unor articole, noi formulări etc.)¹⁴. *Statutele obștii de arendare*, care trebuiau aprobate și vizate de Casa centrală, cuprindeau „numele, scopul și durata obștii” ; drepturile și datoritiile membrilor obștii ; „organizarea exploatației” ; exploatarea moșiei ; modul culturii (pregătirea terenului, semănatul și lucrările de întreținere), asigurarea recoltelor, strîngerea, treeratul și vînzarea în comun a produselor ; bugetul (stabilirea sarcinilor datorate, fixarea prețului pă-

¹³ Vezi textul Legii publicat în „M. Oficial”, nr. 13 din 15 (28) aprilie 1910, p. 566—569*

¹⁴ Vezi, de exemplu, *Statutele obștii de arendare*, formularul după care s-au constituit obștile pînă în iulie 1916 (T. Mîndru, *Organizarea și administrarea obștilor sătești de arendare*, Craiova, [1916], p. 56—96) ; de asemenea, formularul nou, întocmit de Casa centrală în iulie 1916 (*ibidem*, Anexă, p. I—XXII), precum și cele editate în București sau în Iași (în anii 1918, 1921—1924.)

minturilor de muncă, finețelor, islazurilor); fondul de rezervă; procurarea sumelor necesare exploatareii; administrația obștii; administrația moșiei; atribuțiile cenzorilor; „prerogativele” adunării generale a obștii de arendare; lichidarea acesteia.

În întărirea organizatorică mai ales, dar și economică a obștilor de arendare, un rol de o deosebită importanță l-au avut controlorii agronomi în Serviciul de inspecție și control al Casei centrale a băncilor populare¹⁵. Desigur, introducerea unor metode agrotehnice superioare se datora în mare măsură administratorului agronom, dar și cadrului coercitiv stabilit de legea din aprilie 1910, de statutele obștii de arendare, de Ministerul Agriculturii¹⁶.

În vederea cultivării terenurilor arendate potrivit unor elementare condiții agrotehnice, Ministerul Agriculturii și Domeniilor formulează o serie de dispoziții (obligatorii și pentru obștile sătești)¹⁷. Arendașul are dreptul de a cultiva moșia corespunzător intereselor sale, însă cu anumite restricțiuni.

În primul rînd va asigura rotația culturilor, alternîndu-le în așa fel încît să nu semene pe același loc doi ani de-a rîndul aceeași plantă de toamnă și, totodată, în fiecare an, să lase „spre odihnă o a patra parte din suprafața pămîntului de arătură al moșiei”¹⁸. În calcularea suprafeței pămîntului arabil, deci și al pătrimii de lăsat spre odihnă, nu intrau locurile arabile supuse obișnuit inundațiilor, cele care au fost inundate în mod excepțional în cursul anului în care urma să fie lăsată pătrimea, sau cele care erau exploatate exclusiv ca grădinărie. În același timp era interzis să se lase spre odihnă același pămînt în curs de doi sau mai mulți ani con-

¹⁵ Numirea acestora se făcea în urma unui exigent concurs constînd din examene în scris (eliminării) și orale la agronomie, probleme juridice, contabilitate, materiile fiind următoarele:

A. 1) Agricultură, Agrolgie, Fitotehnie, Horticultură, Viticultură; 2) Zootehnie generală și specială, Apicultură, Sericicultură, Entomologie; 3) Tehnologie și Chimie agricolă, Vini-ficație, Lăptărie etc.; 4) Geniu rural și topografie, drenări, indiguiri, irigări, mașini agricole.

B. 5) Economie rurală și politică agrară, Cooperative, Obști de arendare și cumpărare, Bănci populare, Societăți cooperative diverse, estimățiuni agricole etc.; 6) Principii fundamentale și rezultatele aplicării legilor agricole sau în legătură cu agricultura (legea rurală din 1864, legile de tocmeli agricole, cele de înstrăinarea bunurilor statului, legea trusturilor arendășești, legea pentru arendarea moșiilor statului și așezămintelor de binefacere către asociațiile țărănești, legea Băncilor populare și a Casei lor centrale, legile privind Casa rurală, poliția rurală, organizarea comunelor rurale, judecătoriile de ocoale, îmbunătățirea terenurilor inundabile, impozitul funciar, condițiile generale pentru arendarea moșiilor statului, precum și pentru cele ale eforiilor spitalelor civile și ale Epitropici Sf. Spiridon din Iași etc. etc.

C. 7) Drept comercial, Efecte de comerț, Societăți etc.

D. 8) Contabilitate generală, agricolă și a societăților (Arh. St. București, Uniunea Centrală a Cooperativelor de Consum „Centrocoop”—inv. 690, dosar 3/1916, f. 9). În ceea ce privește exigența, vezi temele date pentru examenul din 3—6 februarie 1916 (Ibidem, f. 15 17, 19 și 20).

¹⁶ G. Ionescu-Șișești, *Politica agrară cu privire specială la România*, București, (f.a.), p. 177.

¹⁷ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Regulament de licitațiuni pentru arendarea sau închirierea bunurilor statului și darea în exploatare a pădurilor sale publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 208 din 21 decembrie 1894. Condițiuni generale pentru arendarea moșiilor statului de la 23 aprilie 1902 înainte publicate în „Monitorul Oficial” nr. 110 din 18 august 1901, București, 1908, p. 18 și u.; vezi și *Adaus la condițiunile generale* (Ibidem, p. 31 și u. Aceste texte și la Arh. St. București, Min. Agriculturii și Domeniilor, Dir. Bunuri, inv. 470—jud. Buzău, dosar 1/1909 f. 45 și urm.).*

¹⁸ *Regulament de licitațiuni* . . . , p. 18, 33, 34.

secutivi, ci el urma să se schimbe în fiecare an astfel încît în curs de patru ani tot pămîntul arabil să fi rămas un an, odihnit”¹⁹.

Dacă moșia arendată avea o suprafață arabilă mai mare de 100 ha, din rotația obligatorie se putea scoate o parte sau chiar toată pătromea, dar numai în cazul cînd aceasta se semăna cu lucernă și cu condiția de a menține semănătura pe unul și același loc cinci ani, iar în al cincilea an lucerna să se spargă pentru a se muta în altă parte; a treia coasă urma să fie îngropată sub brazdă. Atunci cînd nu toată pătromea se seamănă cu lucernă, ci numai o parte se scoate din rotația culturilor și se permanentizează pentru cinci ani cu lucernă, acea parte va fi considerată în calculul pătrimii ca suprafață dublă în fiecare an. Iar dacă numai o parte din pătromea de odihnă se seamănă și se permanentizează pentru cinci ani cu lucernă și dublul ei calculat nu atinge cuantumul total al pătrimii, restul de hectare pînă la acest cuantum se poate cultiva fie cu leguminoase bianuale, trifoi, de exemplu, fie cu leguminoase anuale. Arendașii moșilor mai mici de 100 hectare teren arabil sînt obligați să facă o cultură expresă de lucernă, care să reprezinte jumătate din optimea suprafeței cultivate și să permanentizeze cultura de lucernă pe același loc timp de cinci ani²⁰.

Din pătromea arabilă, jumătate va putea fi cultivată cu plante furajere sau prășitoare, precum lucernă, trifoi, sparceță, fasole, mazăre, cartofi etc.; în ce privește alte plante asemănătoare, se va cere prealabilă aprobare a ministerului. Porumbul nu face parte dintre plantele admise pentru cultivarea pătrimii. Orice cultură regulată de lucernă, trifoi sau sparceță va fi considerată ca reprezentînd o suprafață dublă din pătromea de lăsat spre odihnă, fără însă a da arendașului vreun drept asupra jumătății din pătromea—această jumătate trebuia să rămînă necultivată, spre odihnă²¹.

Arendașii care se vor abate de la aceste dispoziții —aceia care n-ar lăsa pătromea amintită, sau ar cultiva-o, în întregime sau doar în parte, în alt mod de cum s-a indicat—vor plăti statului o despăgubire convențională de 50 lei de fiecare hectar²².

Una dintre cele mai importante măsuri necesare dezvoltării creșterii animalelor o constituia și conservarea în bună stare a pămînturilor destinate asigurării bazei furajere: pășuni și livezi de fin. Nu era permisă, de exemplu, spargerea nici unui fel de teren înerbat (finețe, islaz etc.) decît cu autorizația prealabilă a ministerului și în condițiile speciale fixate de acesta pentru fiecare caz în parte aprobarea se putea da numai dacă acele terenuri erau de proastă calitate sau inutile pentru fixarea solului pe coaste; spargerea terenurilor înerbate care ar fi ocupat o suprafață mai mică de o optime din întinderea arabilă a moșiei era însă interzisă cu desăvîrșire. Odată obținută autorizația ministerului, trebuia ca anul următor spargerii porțiunii de finețe sau islaz să se înlocuiască cel puțin jumătate din porțiunea spartă cu lucernă pentru oite

¹⁹ *Ibidem*, p. 34.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 18—19, 34.

²² *Ibidem*, p. 19, 34—35.

cinci ani (în caz de abatere, sancțiunea era aceeași : 50 de lei despăgubire de fiecare hectar, pe fiecare an, pînă la expirarea contractului)²³.

Aceeași menire—dezvoltarea creșterii animalelor și îmbunătățirea raselor—avea și prevederea potrivit căreia arendașul (deci și obștea sătească arendatoare) era dator să întrețină, cu cheltuiala sa, numărul trebuincios de reproducători de rasă²⁴.

De asemenea, atunci cînd moșiile aveau o suprafață de 600 hectare—pămînt de arătură, finețe, islaz—arendășul era obligat să înființeze și să întrețină, cu cheltuiala sa și din primul an al arendării, 20 stupi de albine (numărul acestora trebuia să sporească în fiecare an cu 20)—în caz de neîndeplinire a acestei obligațiuni, el urma să plătească 20 lei de fiecare stup constat că lipsește de 1 octombrie al fiecărui an (ministerul îl putea dispensa de această obligație dacă dovedea că dezvoltă creșterea vitelor „și care e mai proprie localității”). Iar dacă suprafața moșiei ajungea la 800 hectare pămînt arabil (și, bineînțeles, dacă trecea de acest număr) arendașul avea îndatorirea să cultive în fiecare an cu in sau cîne-pă, în mod special pentru producția fuiorului, un hectar la fiecare sută de hectare din întinderea totală a pămîntului de arătură, „fie pe contul său propriu, fie prin locuitorii învoiți pe moșie cu muncile agricole”—dar această dispoziție era obligatorie numai dacă pe moșie existau ape curgătoare sau stătătoare pentru topirea inului și a cînepei²⁵.

În ceea ce privește viile și livezile de pomi roditori ce s-ar afla pe moșie și ar fi date în folosință arendașului, acesta este dator să le „cultive bine”, înlocuind, cu a sa cheltuială, vițele și pomii ce se vor usca și împlinind lipsurile existente sau ivite în cursul arendării. Pomii uscați urmau să se taie doar cu aprobarea ministerului, materialul lemnos aparținînd statului²⁶.

Dispoziții speciale privind drepturile și obligațiile arendașilor s-au stabilit și pentru „moșiile cu locuri cu embaticuri și cu vii cu otașniță”, pentru cele cu păduri, heleșteie, bălți și riuri, mori, iazuri și stăvilare, poduri plutitoare²⁷.

Rezultatele aplicării prevederilor legii din aprilie 1910, statutelor obștii de arendare, precum și dispozițiilor Ministerului Agriculturii și Domeniilor se reflectă într-un elocvent document din 1 iunie 1916—adresa Casei centrale a băncilor populare și cooperativelor sătești către Ministerul Agriculturii și Domeniilor, în care se relevă o serie de succese, apreciate însă deseori în mod exagerat²⁸.

★

Puterea de atracție exercitată de obștile de arendare s-a vădit mai ales după marea răscoală din 1907, cînd țăranii care voiau să se asocieze pentru a înlătura pe intermediarul arendaș au beneficiat de înles-

²³ *Ibidem*, p. 20, 35.

²⁴ *Ibidem*, p. 21.

²⁵ *Ibidem*, p. 19.

²⁶ *Ibidem*, p. 23.

²⁷ *Ibidem*, p. 21—26.

²⁸ Arh. St. București, Min. Agric. și Dom., Dir. Bunuri (inv. 473). Generale. Muntenia și Oltenia, dosar 3/1916, f. 6, 15.

nirile acordate prin legile din 1908, 1909 și 1910. Dezvoltarea mișcării cooperative în general și a obștilor sătești de arendare în mod deosebit se reflectă și în următoarele date privind evoluția acestora²⁹:

Anul	Nr. obștilor	Nr. membrilor	Suprafața arendată (ha)	Arenda anuală (lei)
1907	103	11 118	73 344	2 183 822
1908	172	23 236	132 227	3 628 062
1909	273	36 371	190 521	5 574 531
1910	347	45 583	248 340	7 762 871
1911	378	62 009	283 381	9 220 806
1912	487	65 170	369 922	12 404 085
1913	495	76 678	374 891	13 497 081
1914	605	99 127	473 263	18 750 000
1915	720	111 980	571 432	23 874 000
1916	803	125 728	650 301	27 162 000

Din acest tabel reiese că de la 103 obști, cîte erau în anul 1907, cu 11.118 membri, care dețineau o întindere de 73 344 ha., plătind anual 2 183 822 lei arendă, s-a ajuns în anul 1916 la 803 obști, cu 125 728 membri, care dețineau o întindere de 650 301 ha, plătind anual o arendă de 27 162 000 lei.

Așadar, se constată vădita tendință a obștilor de arendare de a lua în stăpînirea lor toate moșiile care ar fi fost scoase în arendă. Soarta mării arendașii părea pecetluită. Există opinia care susținea chiar că, „în cazul cînd n-ar fi survenit” primul război mondial, „s-ar fi rezolvat problema agrară, determinînd pe toți proprietarii să-și arendeze sau să-și vindă moșiile acestor întocmiri agricole. S-ar fi făcut astfel dovada irefutabilă că, în adevăr, pămîntul, ca instrument de muncă și folos obștesc, poate trece benevol și cu mult succes în miinile celor care-l merită, care-l muncesc, care nu pot trăi fără el și care sînt gata să-l apere cu sîngele lor. S-ar fi ajuns astfel, pe calea cea mai dreaptă, la realizarea tendinței seculare izvorită din nevoia vitală de a trăi, că cei care valorifică pămîntul formează un tot indisolubil cu el. S-ar fi dovedit că toată [...] lupta de exterminare dusă de atîta vreme împotriva țărănimii, precum și toate greșelile făcute cu prilejul expropriării și improprietării ar fi fost evitate”³⁰.

Datorită perfecționării organizării obștilor sătești de arendare, mai ales după edictarea legii din aprilie 1910, s-a resimțit o mare îmbunătățire în exploatațiile agricole țărănești.

Pe lingă cultura obișnuită a cerealelor, s-au introdus culturi noi, ca mazăre, sfeclă de zahăr, cartofi, fasole etc., un loc însemnat ocupînd culturile furajere, în primul rînd lucerna. Acolo unde loturile obștenilor le-au fost „distribuite definitiv”, adică pentru toată perioada arendării, a fost posibilă stabilirea unor asolamente de cîte 2, 3 sau 4 ani. În Oltenia,

²⁹ „Anuarul băncilor populare și cooperativelor sătești din România” [în continuare: A.B.P.C.S.] pe anul 1911, p. 454—455; *Anuarul statistic al României pe anul 1915—1916*, București, 1919, p. 116; C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, București, 1943, p. 158.

³⁰ C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, p. 162, 163.

Muntenia și o parte din Moldova, rotația culturilor era, în general, respectată de obșteni, mai puțin însă în Moldova de nord, unde dăinuia obiceiul de a se lăsa „locul de odihnă”. Supravegheate de agronomi, lucrările agricole au început să se facă la timp și în condiții agrotehnice mai bune—o bună parte a obștilor au întrebuințat sămînță uniformă, bine condiționată, ceea ce a înlesnit vînzarea în comun cu rezultate satisfăcătoare. De asemenea, a intrat în obișnuința obștenilor folosirea mașinilor agricole de semănat, trioarelor etc³¹.

În aceeași ordine de idei—prestigiul și influența obștilor de arendare în rindurile maselor țărănești, ca și încrederea acestora în posibilitatea de a înălțura, prin asociere, ravagiile exploatării arendășești—semnificative sînt și denumirile date obștilor sătęști; desigur, unele se datoresc inițiativei învățătorilor sau preoților, care deseori se găseseră în conducere ca mandatar, dar cea mai mare parte au un vădit substrat social. Dacă foarte puține obști poartă numele unor personalități culturale („V. Alecsandri”, „C. Negri”, „Gh. Asachi” etc), sau politice („M. Kogălniceanu”, „I. C. Brătianu”, „I. G. Duca”, „V. G. Morțun”), ori numele unor domnitori („Ștefan cel Mare”, „Mihai Viteazul”, „Matei Basarab”, „Scarlat Callimachi”, „Carol I”), cu excepția numelui lui Alexandru I. Cuza, care se întilnește destul de des sub variate forme („Vodă Cuza”, „Cuza Vodă”, „Domnul Cuza” etc.) și dacă doar unele obști se numesc „Furnica”, „Albina”, „Chibzuința”, „Răbdarea”, „Prevederea”, calități atît de necesare pentru buna gospodărie, iar cîteva poartă nume de sfinți și sfinte, imensa majoritate a numelor obștilor de arendare reflectă însăși esența asocierii și inșeși aspirațiile țărănimii spre eliberare economică și socială: „Unirea”, „Unirea face puterea”, „Unirea țăranilor”, „Puterea țăranilor”, „Munca unită”, „Munca dezrobită”, „Munca liberă”, „Muncitorul”, „Plugarul”, „Rodul pămîntului”, „Spicul de grîu”, „Izvorul”, „Tovărășia”, „Frăția”, „Înrățirea”, „Sprijinul sateanului”, „Ajutorul sateanului”, „Deșteptarea”, „Deșteptarea țăranului”, „Deșteaptă-te române”, „Victoria”, „Izbînda”, „Biruința”, „Biruirea nevoii”, „Desrobirea”, „Desrobirea țăranilor”, „Dreptatea”, „Salvarea”, „Regenerarea”, „Speranța”, „Nădejdea plugarilor”, „Nădejdea”, „Voința”, „Avîntul”, „Viața”, „Progresul”, „Mîndria”, „Soarele”, „Steaua”; aceste aspirații se vădesc chiar atunci cînd pentru denumirea obștii s-a recurs la calendarul bisericesc: „Buna vestire”, „Învierea”, „Înălțarea”, „Calea mîntuirii”³².

Ritmul ascendent al înființării obștilor sătęști de arendare, forme înaintate de asociere a țăranilor, ce întruneau avantajele economice ale marii culturi pe suprafețe întinse cu avantajele sociale ale micilor exploatări agricole prin limitarea sistemului arendășiei, dezvoltarea economică și întărirea lor organizatorică vor duce, în același timp, la acumularea unei vaste și originale experiențe indispensabile pentru reorganizarea, pe noi baze, a agriculturii românești.

³¹ A.B.P.C.S. pe anul 1912, p. VIII—XI.

³² A.B.P.C.S. pe anul 1911, p. 436—451.

L'AMPLEUR DU MOUVEMENT COOPÉRATIF EN ROUMANIE APRÈS LA RÉVOLTE DE 1907

Résumé

L'auteur souligne l'importance particulière du grand soulèvement de la paysannerie de Roumanie—la révolte de 1907—événement déterminant dans la révision de la politique agraire touchant la limitation du grand affermage et, relativement à cette limitation, les perspectives des communautés villageoises d'affermage des domaines. Sur la base des données statistiques on relève le développement vertigineux de l'affermage qui constituait un véritable problème pour le pays tout entier. Et ce développement, caractérisé par l'intensification de l'exploitation de la paysannerie, explique dans une mesure importante l'ampleur qui sera prise par le mouvement coopératif à la campagne et, implicitement, la force d'attraction qu'exerçaient les communautés villageoises d'affermage sur les paysans qui avaient besoin de terre.

Etant constaté le manque d'efficience de l'ensemble de réformes initiées après l'étouffement de la révolte paysanne de 1907, l'attention des hommes politiques notamment de ceux du gouvernement national libéral s'est concentrée à nouveau sur les communautés villageoises d'affermage des domaines, pour appuyer leur organisation et leur développement par toute une série de facilités accordées conformément aux trois lois d'avril—1908, 1909, 1910—que l'auteur examine dans son étude. Dans le même temps, grâce aux données statistiques, on présente la dynamique des communautés villageoises d'affermage, leur expérience et leur résultats positifs.

TERITORII ROMÂNEȘTI SUB ADMINISTRAȚIE OTOMANĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA (II)

DE

MIHAI MAXIM

VIAȚA ECONOMICĂ

În sistemul otoman, pământurile ocupate erau înregistrate și apoi redistribuite supușilor otomani: loturile care dădeau un venit anual (sau alte surse de venituri) de pînă la 20000 de aspri se numeau *timare*, cele cu un venit între 20.000 și 99.999 aspri se numeau *zeamete*, iar cele cu un venit de peste 100.000 aspri—*hass-uri*. În fine, existau pămînturi ale fundațiilor pioase-*vakuf-uri*, ca în kazalele Chilia, Cetatea Albă⁷¹, Mangalia și Babadag în secolul al XVI-lea, sau, în plus, la Isaccea, Timișoara, Ineu, Lipova, Gyula, Arad și Oradea în veacul al XVII-lea⁷². Statul sau fiscul otoman (*miri*) își păstra în continuare dreptul său de stăpîn suprem al pămînturilor, inclusiv al celor religioase; spre deosebire de lumea occidentală din evul mediu clasic, el putea să-și impună realmente acest drept.

Posesiunea pămîntului (de fapt, încasarea veniturilor) era condiționată de îndeplinirea unei slujbe, de regulă militară, timariotul sau zaimul fiind obligat să se prezinte la oaste ori de cîte ori era nevoie, cu un număr de oșteni echipați, proporțional cu mărimea veniturilor sale (pentru timarioți—cei mai numeroși—se cerea cîte un *eşkingi* sau *gebelü* la fiecare 2 3000 de aspri).

În kazalele dunărene (Giurgiu, Brăila etc)⁷³, ca de altfel și în vilaletul Timișoarei⁷⁴, au căpătat o largă extensiune *hass-urile*, deținute de

⁷¹ Başbakanlık Arsivi, *Mühimme Defteri*, vol. 28, p. 111, doc. 273 din 25 receb 984 18.X.1576 (*vakif* al sultanului Selim II în zona Cetății Albe, unde ar fi existat o singură *hamam* necesară musulmanilor pentru *abdest* (abluțiune) înainte de rugăciunea de dimineață; de aceea se vor deschide de vreme porțile cetății pentru musulmanii drept-credincioși; *Mühimme Defteri*, vol. 47, p. 197, doc. 460 din 18 cemaziülâhur 990 10.VIII.1582 („*vakuf-uri* ale *imaret*-ului sultanului Selim (situat) în kazalele Chilia, Cetatea Albă și la frontiera cu Moldova”).

⁷² Tudor Mateescu, *Vacaturile din Dobrogea și arhivele lor*, în „Revista Arhivelor”, 4 1976, p. 412—417; T. Gemil, *Deux documents turcs concernant les wagoufs d'Isaccea*, sub tipar în „*Studia et Acta Orientalia*”; I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și Crișana*, p. 13—28.

⁷³ Mihai Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiului*, p. 191.

⁷⁴ *Hass-ul* beilerbeiului de Timișoara era de 800.080 aspri la 1609—1610 (Aynî Ali, ed. cit., p. 11, 24) sau 806.790 la 1660, în vremea călătoriei lui Evliya Celebi în Banat (*Călător*,

sultan și de marii săi dregători. Pe pământurile dobrogene au fost așezați, cu rosturi militare, și iurucii (triburi seminomade, aduse din Asia): după un registru din 1573, ei erau colonizați în 106 sate (dintre care în kazaua Tekfürgölü 28 de sate, în kazaua Hirșova 70 de sate, în kazaua Silistra 8 sate), iar după alt registru, din 1584, în 199 de sate (în aceleași kazale)⁷⁵.

Zaimii și timarioții locuiau, de regulă, în orașe, prestînd uneori slujba chiar în cetate (ca „pircălabul”, unii ieniceri etc. la Turnu și Giurgiu)⁷⁶, încasînd doar veniturile și dezinteresîndu-se pînă către finele veacului al XVI-lea de exploatarea efectivă a lotului lor; în schimb, iurucii, organizați pe ogeacuri („vetre”, companii) de cîte 20—30 de oameni, locuiau în satul lor, mergînd la oaste prin rotație, cîte 5 odată, fiind scutiți în schimb de impozite⁷⁷.

Raporturile dintre timarioți (spahii) și țărani de pe loturile lor (re'âyâ) erau reglementate prin *kanunname*-le. Pentru secolul al XVI-lea, dispunem în această privință de codice de legi pentru sangeacbeilicurile de Lipova (1554), de Cenad și Gyula (1566), de Nicopole și Silistra (cu extensiune asupra kazalelor Giurgiu, Turnu și a ținutului dobrogean), datînd din epoca lui Süleyman Kanuni (1520—1566) și Selim al II-lea (1569)⁷⁸. Din aceste acte legislative rezultă că țăranul-raia avea în veacul al XVI-lea următoarele obligații față de stăpinul pămîntului pe care era așezat: să-i plătească „darea ogorului” (*resm-i çift*), să-i construiască un hambar pentru cereale și să-i ducă recolta pînă la acest hambar sau pînă la cea mai apropiată piață, să-i dea dijmă (*öşür*) din produse, să-i plătească morăritul, stupăritul, pășunatul, fumăritul etc. În cazul cînd fiica țăranului, măritîndu-se, părăsea timarul, tatăl ei trebuia să-i plătească spahiului „impozitul fecioarei”; dacă era vorba de o văduvă, atunci spahiul trebuia să primească „impozitul văduvei”. Dacă 3 ani la rînd țăranul nu lucra lotul sau ce făcea parte din timar, atunci el pierdea acest lot. În cazul cînd îl părăsea, el trebuia să plătească spahiului o taxă compensatorie—„darea stricătorului de ogor”. Dacă fugea clandestin, țăranul-raia (altminteri considerat persoană liberă, fiind judecat de kadiu și nu de timariot, care nu dispunea de imunitate) putea fi urmărit (și adus îndărăt) timp de 10 ani; abia după aceea putea scăpa de sub

străini, VI, p. 495); *hakk-ul defterdarului de vistierie* era de 110.000 aspri (*Călător străinii* VI, p. 495). Tot în Ayın Ali (loc. cit.) a se vedea și zeamătele „kethudalei defterului” (64.000 aspri) și al „defterdarului de timar” (72.000 aspri) în același eyalet al Fimșoarei.

⁷⁵ A. Ghiață, *Toponimi și geografie istorică*, p. 42 și 49—61. Un document din 17 safer 985 6.V.1577 menționează că în 30 de sate din kazalele Hirșova și Tekfürgölü locuiesc tătari, care pot da 110 gebelii (oșteni cehipați (Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 30 p. 100, doc. 244). Potrivit altui document, din 25 safer 991 13.IX.1583, „tătarii gebelii” din kazalele Tekfürgölü și Baba(dag) dădeau înainte 150 oșteni, apoi 280 de oșteni, însă în urma plingerii lor că au sărăcit (și nu mai pot da atîția oșteni) se poruncește recenzorului sangeacului Silistra, să înregistreze, ca obligație de oaste, doar 100 gebelii (*Mühimme Defteri*, vol. 51, p. 93, doc. 321).

⁷⁷ M. Sertoğlu, *op. cit.*, p. 96; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol I, Cambridge University Press, Cambridge-London-New York-Melbourne 1976, p. 128.

⁷⁸ Vezi *supra* nota 3. Pentru Timișoara vezi și Valeriu Veliman, *op. cit.* (sub tipar).

urmărirea timariotului. Această situație amintește deci în bună măsură „legarea de glie”⁷⁹.

În afară de aceste dări și impozite către deținătorul direct al timarului, țăranul-raia mai era dator cu plata unor redevențe către stat-stăpînul suprem al pămîntului; el dădea astfel oeritul, *djizie*-ul -capitația nemusulmanilor (în timp ce musulmanii plăteau *ispenge*-ul -impozit funciar), precum și contribuții extraordinare (*avariz-i divaniye*). Toate aceste dări au cunoscut o continuă creștere, mai accentuată în aspri, mai atenuată în raport cu moneda forte. Ce e mai grav: răspîndirea corupției a dus la o largă proliferare a mitei (*ruşvet*), s-a încetățenit în relațiile dintre populație și autoritatea de stat, devenind aproape o normă. Totodată, s-au menținut „o serie de practici feudale” anterioare cuceririi (O.L. Barkan)^{79 bis}: bunăoară, se menționează în legiuirile otomane privitoare la teritoriile noastre ocupate dreptul spahiului sau al subașiiului de *monapoliye* (turcește), deci de monopol (românește): după cum se explică chiar în textele legale amintite, e vorba de dreptul de a vinde exclusiv vin (articol consumat numai de creștini) timp de 2 luni și 10 zile, răstimp în care țăraniii trebuiau să-și țină butoaiile sigilate. În beilerbeilicul Timișoarei, dările au fost fixate în funcție de cele existente „în vremea regilor”, „după legea regească”⁸⁰. O cercetare recentă⁸¹ a ajuns totuși la concluzia că țăraniii români și sirbi din eyaletul Timișoarei în perioada 1552–1718 „se bucurau de condiții mai bune decît în vremea dominației regilor maghiari”, îndeosebi țăraniii colonizați de stat și cei stabiliți pe domeniile fundațiilor pioase. Aceasta nu excludea însă comiterea unor abuzuri față de raiale atît la fixarea, cît și la stringerea dărilor de către unii dregători corupți, după cum rezultă din chiar documentele Porții, care, sesizată, a trebuit să intervină⁸².

În ansamblu, în teritoriile anexate de otomani, inclusiv în zona noastră geografică, țăraniii au avut o situație mai bună decît în perioada anterioară cuceririi, se bucurau de un statut mai liberal decît cei din

⁷⁹ Ö.L. Barkan, „Feodal” *Düzen ve Osmanlı Timari* („Feudalismul” și timarul otoman) în *Türkiye İktisat Tarih Semineri. Metinler Tartışmalar*. 8–10 Haziran 1973 (Seminar de istorie economică a Turciei. Texte Dezbateri. 8–10 iunie 1973), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, p. 3 („türlü feodal örf ve adetler” în sangeacurile de Vidin, Nicopole, Smederevo și în cele din Ungaria).

^{79 bis} *Ibidem*.

⁸⁰ Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri*, vol. 36, p. 185, doc. 500 din 17 safer 987 15.IV.1579 (să nu se ia „darea vislașilor” — *küreği*, cite 40 de aspri de hane, care nu s-a obisnuit înainte, ci cite 1 florin de poartă pentru campanii — *sefer filorisi*, la 8–10 ani o dată, și cite 1 *kuruş* de hane, ca *cizye*. „potrivit cu legea regilor” — *kral kanunu üzere*); vol. 40, p. 233 doc. 528 din 4 ramazan 987/25.X.1579 (să se ia cite o oaie din 20 de oi și cite un miel din 20, „ca pe vremea regilor” și nu cite 1 *penez* la fiecare oaie și cite 1 *şinik* de orz de fiecare vie, cum fixase ultimul recenzor otoman).

⁸¹ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Al doilea Congres internațional de istorie economică și socială a Turciei*, în „Revista de istorie”, tom 34, nr. 6 1981, p. 1188–1189 (este chiar cercetarea întreprinsă de autoare).

⁸² Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante), vol. 40, p. 232, doc. 525 din 4 ramazan 987 25.X.1579 (unii subașii încasează în plus în eyaletul Timișoarei cite 1 *kuruş* de fiecare contribuabil și se hrănesc pe cheltuiala acestora); *ibidem*, p. 332, doc. 526 din aceeași dată (stringătorii de haraci și scribii iau mai mulți bani decît se dau de obicei și lucruri gratuite), *Mühimme Defteri*, vol. 40, p. 234, doc. 524 din 4 ramazan 987/25 X.1579 (stringătorii de dări nu încasează dijmele — *öşür* la vremea lor, ci vin ulterior pretinzînd bani în loc de produse).

statele europene, fiind liberi juridicește și posedind anumite drepturi de proprietate, fapt cu care cercetătorii sînt aproape unanimi de acord. S-a relevat însă totodată că această situație se explică nu atît prin cuantumul dărilor, care *per total* nu pare a fi fost mai redus decît cel al dărilor din perioada anterioară cuceririi (dealtfel, cum am văzut, acestea au fost reluate), ci printr-o densitate demografică rurală în genere scăzută, ceea ce a determinat o permanentă cerere de forță de muncă, o adevărată concurență în atragerea acesteia⁸³. De aici interesul statului și al timariotului de a „menaja” pe țaran, pentru a nu-l pierde.

În Crișana și parțial în Banat, mai ales în părțile de margine, s-a creat o situație necunoscută în celelalte teritorii ocupate de Poartă. Aici populația avea obligații atît față de noii stăpîni (fiscul otoman și timarioti), cît și față de vechii stăpîni de moșii, aflați în emigrație, precum și față de principele Transilvaniei. Întrucît autoritățile otomane au recunoscut drepturile vechilor stăpîni, satele aveau deci obligații duble⁸⁴ (sau mai bine zis cvadruple: către doi stăpîni de moșie și către două state). În jalba „poporului sărman de pe meleagurile Crișului” din 1572 adresată marelui vizir Sokollu Mehmed Pașa, se arăta situația disperată în care ajunseseră țaranii de aici din cauză că erau obligați „să plătească dări și să facă prestații” la doi stăpîni; ne mai fiind în stare să slujească „în două părți”, erau „expuși cu totul pieirii”⁸⁵.

În teritoriile ocupate a continuat să pulseze viața economică atît între ambele maluri ale Dunării și în lungul ei de la Buda și Belgrad pînă la vărsare⁸⁶, cît și în interiorul ținuturilor respective⁸⁷. Centrele kazalelor Giurgiu, Brăila și Cetatea Albă erau mari antrepozite între Țările Române și teritoriile otomane⁸⁸: negustori munteni și moldoveni schimbau aici vite, cai, piei, sare, cuțite, in, fructe sau chereștea pe mirodenii, veșminte scumpe, brocarturi de mătase, bumbac sau citrice. Prin schelele dunărene luau calea Istanbulului mari cantități de cereale (grîu, orz), precum și de seu, miere de albine etc. pentru aprovizionarea marelui oraș tentacular de pe Bosfor⁸⁹. Se făceau, de asemenea, mari cumpărături de cai din ținuturile dobrogene (cele mai mari din Balcani)⁹⁰, ținuturi de

⁸³ P. Sugar, *op. cit.*, p. 297—305; N. Beldiccanu, *Compte-rendu* (la: M.W. Dols, *The Black Death in the Middle East*, New Jersey, 1977), in: „Turcica”, XII, 1980, p. 198.

⁸⁴ I. Hunyádi, *op. cit.*, p. 139; I. Totoiu, *op. cit.*, p. 31—32.

⁸⁵ Szalay László, *Erdely és a Porta. 1567—1578* (Transilvania și Poarta...), Pest, 1862, p. 62.

⁸⁶ B. Tvetkova, *Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre*, p. 31, 111 ș.a.; eadem, *Le Régime de certains ports dans les ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, in: „Revue d'Histoire Économique et Sociale”, XLV, 1/1967, p. 29—39; *Călători străini*, VI, p. 281, 360, 407.

⁸⁷ M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Aspecte ale vieții economice din orașele și ținuturile Dobrogei sub stăpînirea otomană*, p. 33—49.

⁸⁸ Mihai Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiului*, p. 191.

⁸⁹ Başbakanlık Arşivi (Istanbul), KPT, nr. 2282/2: decr. de 155 p., care consimnea la porunci privind cumpărarea de provizii pentru Istanbul. Rezultă că în intervalul 25 șaban 984 16.XI.1576—21 sevval 986/21.XII.1578 s-au achiziționat peste 120 000 tone de grîu din kazalele dunărene (între care Chilia, Tulcea, Măcin, Brăila, Isaccea) și din ținutul dobrogean (Babadag, Karaharman, Constanța ș.a.), deci cca 60 000 tone pe an.

⁹⁰ Başbakanlık Arşivi, *Maliyeden Müdever Defteri* (Condică emanînd de la finanțe), nr. 50: defter de 662 p. „cu caii pe care i-a adunat Kasim, *bölük-başı*”, conținînd chitanțe cu prețuri de achiziție a cailor între anii 938—973 H./1531—32—1566, dintr-o serie de regiuni balcanice, între care kazaua Hîrșova, livalele Silistra și Nicopole (p. 93 b, 108 b—112,

unde se exporta, de asemenea, spre capitala otomană un mare număr de oi, prin sistemul gelepilor (în special din kazalele Hirșova, Tekfürgölü și Isaccea)⁹¹. Prin vadul Isaccea, „schele vilaieturilor moldovenești și tătărești și rusești și ale Țării Românești și bulgărești”, cum o numea polihistorul otoman Kâtib Celebi⁹², treceau și oile moldovenești către Istanbul, ceea ce determina autoritățile otomane, care le știau importanța de prim-ordin în hrănirea „nesătulei caracatițe”, să ia măsuri severe de păzire a lor⁹³. În ciuda interdicției oficiale, din Dobrogea se mai vindeau oi și vite și în ținuturile polone. Totodată, un înfloritor comerț nelegal (care ocolea vama oficială) se practica între ambele maluri ale Dunării sau pe uscat, între locuitorii din Principate și cei (de regulă, frați ai lor români) din teritoriile ocupate⁹⁴. Existau în Dobrogea și sărării de stat, ca la Tekfürgölü, unde la 1546 lucrau cu leafă 56 de sărării permanenți⁹⁵. La Chilia pescăriile, care în ajunul cuceririi otomane aduceau domniei un câștig minim de 80.000 galbeni anual, continuau să producă venituri frumoase statului otoman, care, de aceea, le-a stimulat⁹⁶.

Pentru centralizarea veniturilor de la schele, în primăvara anului 1578 s-a hotărât înființarea defterdarlicului de Dunăre (*Tuna defterdarlığı*), ca a treia mare cancelarie financiară a imperiului, care centraliza veniturile de la toate schelele și sărăriile de la Dunăre⁹⁷. Documente oficiale ale Porții indică un venit global anual, în folosul vistieriei centrale a statului otoman, de 80—90 de poveri de aspri (66.000—75.000 de galbeni) de la acest defterdarlık și obligativitatea trimiterii a peste 100.000 de oi anual la Istanbul⁹⁸.

Mari venituri realiza Poarta în beilerbeilicul de Timișoara, unde, de asemenea, exista un defterdarlık. În deceniul 8 al veacului al XVI-lea,

616 ș.a.). Vezi: Mihai Maxim, *Nicolae Iorga și relațiile comerciale româno-otomane în epoca lui Süleyman Legiuitorul în lumina unor noi documente turcești*, comunicare la Colocviul comemorativ Nicolae Iorga, Botoșani, 21—22 nov. 1980, mss.

⁹¹ B. Cvetkova et A. Gjaca, *Fragment nouvellement découvert du grand registre celcpeșan* p. 350—360.

⁹² *Cronici turcești*. II, p. 113 (Kâtib Celebi).

⁹³ Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 30, p. 320, doc. 620 din 24 safer 988 10. IV.1580 către beiu de Kirkkilise (să trimită 30 müsellomi la paza schele Isaccea); *ibidem*, vol. 60, p. 233, doc. 553 din 28 cemazi ülâhîr 994 16. VI.1586 către kadii dunăreni (inclusiv Isaccea) (să numere oile moldovenești și muntenești, să le treacă în defter sigilat, pe care să-l trimită la Istanbul, după acesta făcîndu-se acolo recepția oilor respective).

⁹⁴ Başbakanlık Arşivi, *Maliye Ahkâm Defteri* (Condică de porunci financiare), nr. 7534, p. 1631, doc. din 24 zilkade 984 12. II.1577 (v. și p. 1608); *Mühimme Defteri*, vol. 29, p. 67, doc. 159 din 23 şevval 984/13. I.1577; *ibidem*, vol. 71, p. 252, doc. 470 din 21 zilkade 1001/19. VIII.1593.

⁹⁵ Lütfi Güçer, *XV—XVII. Asirlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisari ve Tuzların İşletme Nizamı* (Monopolul sării și exploatarea sărăriilor în Imperiul otoman în secolele XV—XVII), în „Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası”, vol. 23, 1962—1963, nr. 1—2, p. 102.

⁹⁶ N. Beldiceanu, *Kilia et Cetatea Albă d'après les documents ottomans*, p. 259; *idem*, *Déportation et pêche à Kilia entre 1484 et 1508*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies” (London), 1975, p. 43—47; M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpînirii otomane*, în „Peuce”, II, p. 267—282. Vezi și Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Maliyeden Mûddever Defteri*, nr. 6: *ruznâme defteri*, deci condică de venituri și cheltuieli zilnice, cu 448 doc. din anii 899—911/1493—1505 privind vama de la Cetatea Albă și „vama și taliyan-ul de la Chilia”.

⁹⁷ Mihai Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiului*, p. 190.

⁹⁸ *Ibidem*.

vistieria din Timișoara încasa anual (cea 350.000 de galbeni)⁹⁹, cifră care plasează această provincie printre cele mai bogate din Imperiul otoman. Nu întâmplător în această zonă, la *Modava* (Moldova Nouă), se afla o monetărie-singura „tarapana” otomană de pe teritoriul Țărilor Române. Din belșug mai seseau din același vilaiet sare (peste 200 de depozite la Lipova)¹⁰⁰, care cobora pe Mureș pînă la Tisa (traseu pe care erau instalate la 1590 un număr de 37 de mori de apă)¹⁰¹, luînd apoi calea Peninsulei Balcanice, precum și silitră de la Timișoara, care era trimisă, cel puțin în secolul al XVII-lea, în îndepărtate colțuri ale imperiului¹⁰².

În ansamblu, dacă Marea Neagră, în urma cuceririlor otomane și a mutării axei comerciale a lumii din Mediterana în Atlantic, și-a pierdut însemnătatea de odinioară pentru comerțul internațional (ceea ce explică declinul Constanței și al Mangaliei), în schimb Dunărea, ca arteră comercială, a crescut în importanță (de unde și ridicarea porturilor de aici: Tulcea, Hirșova, Isaccea, Măcin)¹⁰³, ca urmare a misiunii strategice și economice ce-i revenea în susținerea Istanbulului și a „campațiilor germane”. Cu toate acestea, marele fluviu nu a devenit în exclusivitate un riu otoman, căci domnii români au continuat să-și păstreze o anumită jurisdicție asupra Dunării, ei împărțind cu sultanul veniturile unor schele (vaduri), ca Turnu, Chilia, Isaccea (Oblucița) și altele¹⁰⁴.

⁹⁹ Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 40, p. 214, doc. 560 din 13 ramazan; 987 1.XI.1579 („sosind la Vistieria vilaietului Timișoarați cite 180 *yük* de aspri în fiecare an di recolta vilaietului”; este vorba de bani procurați din sate, din *ösür*, deci din dările obișnuite). *Mühimme Defteri*, vol. 36, p. 135, doc. 500 din 17 safer 987 15.IV.1579 (995.000 akçe deci 16.583 galbeni se înceasu anual din oierit — *adet-i agnem*: în acest an, fiind iarnă grea, au pierit multe oi și vistieria e în pierdere cu 150.000 aspri); *Mühimme Defteri*, vol. 36, p. 35 doc. 106 din 19 zilkade 986 17.I.1579 (de la *mukataa*-lele — arenda veniturilor vilaietului intră în fiecare an în vistierie 50.000 *kuruş*, deci — 30.000 galbeni). Dar din toți acești bani (346.583 galbeni), ce sume luau calea Istanbulului în mod efectiv? Documentele nu ne spun deocamdată nimic. Timișoara nu avea sistem *saliyane* (întreținerea trupelor dizlocate din veniturile locale), dar e greu de crezut că toate aceste venituri mergeau în vistieria centrală. Ele puteau merge bunăoară la Buda, unde garnizoana importantă (dintr-o zonă nevralgică) „înghițea” 260.000—280.000 galbeni, anual, trimiși de la Istanbul (G. Kaldy Nagy, în „Belleten”, XXXIV, nr. 136, p. 696). Un indiciu asupra posibilităților financiare ale vilaietului Timișoara ne este furnizat și de un document din 6 receb 973 27.I.1565, potrivit căruia beilerbeyul de Timișoara se plinsese la Istanbul că dacă ar trebui să trimită 1000 de oșteni pe lângă principele Transilvaniei (eraul Ardealului), cum solicitase acesta, atunci mijloacele vistieriei Timișoarei n-ar ajunge pentru întreținerea acestora (Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 5, p. 344, doc. 908).

¹⁰⁰ Th. Trăpcea, *op. cit.*, p. 19.

¹⁰¹ Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 68, p. 60, doc 115 din 999 30.X.1590 18.X.1591 (poruncă adresată sangeacbeyului de Cenad).

¹⁰² Th. Trăpcea, *op. cit.*, p. 20; V. Veliman, *Documente turco-osmane privind vilaietul de Timișoara* (sub tipar).

¹⁰³ Un studiu recent al lui Janos Hóvári consacrat condiției vamale a schelei Tulcea la începutul sec. XVI (1515—1517) (Vezi: „Történelmi Szemle”, nr. 3 1981, p. 130—449) a ajuns la concluzia că activitatea comercială din această schelă, ca și aceea de la Chilia, Hirșova și Giurgiu, a înregistrat în această vreme o înflorire considerabilă (după T. Gemil, în „Revista Arhivelor”, 3/1982, p. 310). La 1583 arenda veniturilor schelelor Tulcea, Măcin și Isaccea aducea statului otoman 3 milioane de aspri (50.000 galbeni). Cf. N. Todorov, *Balkanskiat grad XV—XIX vek*, Sofia, 1972, p. 84—85.

¹⁰⁴ Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Tahrir Defteri*, nr. 370, p. 503—504 (*Kännunnâme-i Iskele-i Niğbolu*), p. 504 (*Kännunnâme-i iskele-i Halobnik*), din vremea lui Süleyman Kanunî (fără dată) ș.a. Pentru această „treime de la vaduri”, domnul muntean trimitea Bucătăriei Imperiale sarc în valoare de 150.000 aspri, cifră socotită împreună cu haraciul, cu care dădea

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea se constată și menținerea unor legături mai întinse ale porturilor dunărene; din Chilia, bunăoară, se exporta grâu nu numai în localitățile de pe litoralul turcesc al Mării Negre, ca la Trabzon (Trapezunt), dar chiar și în ținuturi mai îndepărtate, ca Tripoli, în Siria, unde la 1585 chila de grâu, cumpărată cu 40 de aspri la Chilia, era revândută cu 60 de aspri¹⁰⁵.

REGIMUL POPULAȚIEI CREȘTINE

Statutul populației creștine din „raiale” și „pașalicuri” era același cu cel al creștinilor din statul otoman musulman, în care erau încorporate aceste teritorii¹⁰⁶. Fixat încă de profetul Muhammad, acest statut al *zimmi*-ilor consta în obligativitatea achitării capitației (djizie), precum și a altor impozite către stat sau către spahiu-deținătorul direct al pământului, în schimbul dreptului de profesare a cultului propriu.

Creștinii erau puși în inferioritate față de musulmani, fie la judecată, unde mărturia lor nu avea valoarea celei a unui musulman, fie în felurile împrejurări ale vieții de toate zilele; astfel, creștinii nu aveau voie să meargă călare (decît pe măgari și catiri), să îmbrace veșminte scumpe ca musulmanii, să-și construiască locuințe (cu atît mai mult biserici) mai înalte și mai arătoase ca ale acestora, să lovească -fie și în apărare-un musulman, să-și bocească prea tare morții, să tragă prea tare clopotele (de unde larga răspîndire a toacei de lemn), să-și facă biserică sau cimitire prea aproape de moscheile musulmane etc (erau 6 obligații absolut necesare, și alte 6 doar „dezirabile”). Pe scurt, creștinilor nu le era îngăduit să și profeseze credința decît în mod discret, fără a „jigni” sau afecta în vreun fel sentimentele religioase ale mahomedanilor.

Totuși analiza izvoarelor ne permite să facem constatarea că în ansamblu otomanii au fost mai toleranți cu nemusulmanii decît alte state islamice anterioare sau contemporane imperiului lor și că, la rîndul ei, această toleranță s-a manifestat în chip mai marcat în regiunile sale periferice, cum erau tocmai teritoriile noastre anexate¹⁰⁷.

De asemenea, cum s-a dovedit ¹⁰⁸, fiscalitatea otomană era mai puțin apăsătoare decît cea din Moldova și Țara Românească, unde s-au atins limite ieșite din comun în epocă. Nu este însă mai puțin adevărat că abuzurile și corupția dregătorilor otomani, declinul statului otoman

o sumă rotundă (Mihai Maxim, *Circonstances de la majoration du kharadj payé par la Valachie à l'Empire ottoman durant la période 1510—1575*, în „A.I.É.S.E.E. Bulletin” (București), XII, 2 1974, p. 369.

¹⁰⁵ L. Güçer, *Le commerce intérieur des céréales dans l'Empire Ottoman pendant la seconde moitié du XVIe siècle*, în „Revue de la Faculté Économiques de l'Université d'Istanbul”, 11-ème année, 1949—1950, nr. 1—4, p. 180—182, doc. din 29 rebiülevvel 993 29.III.1585; N. Beldiceanu, *Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottomans*, p. 245—246.

¹⁰⁶ Mihai Maxim, *Le régime juridique des chrétiens dans les ports roumains sous l'administration ottomane (XVIe—XVIIe siècles)*, în „Analele Universității din București. Istorie”, XXIX, 1980, p. 85—90.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 89.

¹⁰⁸ D. Mioc, *Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea*, în SMIM, V, 1962, p. 161—162.

în ansamblu, inclusiv slăbirea treptată a puterii centrale, au îngreunat din ce în ce mai mult viața supușilor din kazalele otomane; de aceea, în numeroasele cazuri de așa-zisă piraterie (*haramilik*) pe Dunăre din ultimul sfert al veacului al XVI-lea¹⁰⁹, în refuzul de a plăti dările, în cazurile de fugă și haiducie din Banat și Crișana¹¹⁰, trebuie să vedem manifestări ale reacției față de regimul stăpînirii otomane, culminînd cu acțiuni de răscoală deschisă, cum a fost revolta românilor și sîrbilor din Banat la 1594¹¹¹.

În ce privește componența populației din teritoriile ocupate, izvoarele indică pentru „raiale”, în mod categoric, *preponderența populației românești*¹¹². În ce privește ținutul dobrogean, unde, de asemenea, în ansamblu populația românească era majoritară, sursele menționează eforturile sistematice făcute de statul otoman pentru colonizarea Dobrogei cu populație musulmană turco-tătără, în special pe ruta strategică de prim-rang pentru Imperiul otoman-drumul militar Istanbul—Babadag—Isaccea. Ca urmare a acestei politici demografice a Porții, s-au înregistrat unele deplasări ale populației românești din Dobrogea. Astfel, populația românească din imediata vecinătate a drumului militar s-a deplasat spre locuri mai ferite, în zona împădurită din nordul și sud—vestul Dobrogei și pe Dunăre. Cercetări recente¹¹³ au permis să se constate că în timp ce densitatea populației românești a scăzut în partea de răsărit a Dobrogei, în aceeași măsură ea a crescut în părțile nordice și sud -vestice ale ținutului. Totodată trebuie subliniat și faptul că nici în sudul și centrul Dobrogei (kazaua Terkfürgölü și în estul kazalei Hırşva) pe unde trecea drumul militar otoman și unde au fost colonizate elementele turco-tătare, populația românească n-a părăsit cu totul așezările anterioare. De asemenea, izvoarele menționează existența unui foarte mare număr de creștini în estul Dobrogei și pe litoralul Mării Negre¹¹⁴.

Spre deosebire de ținutul dobrogean, în părțile Banatului, Aradului și Crișanei, ocupate de otomani, nu s-a practicat o colonizare musulmană; în aceste teritorii nu s-a așezat decît o populație musulmană alcătuită din oșteni și din dregători (nu și civili), care trăiau separat de populația locală, de obicei în cetăți. Spre deosebire de Dobrogea, care după 1538 a devenit o provincie interioară a Imperiului otoman, părțile transilvănene amintite au rămas ținuturi de *serhat*, expuse luptelor de frontieră, care aveau ca rezultat pustiirea a zeci de sate și chiar dispariția definitivă a multora dintre ele.

În „pașalicuri” și „raiale”, alături de români, trăiau și alți creștini: în Dobrogea bulgari, greci, armeni, iar în pașalicul Timișoarei maghiari și sîrbi (ultimii continuînd să vină în Banat și după 1552). Comunitățile creștine se bucurau de autonomie juridică și religioasă, avînd

¹⁰⁹ Mihai Maxim, Documente turcești privind kazaua Giurgului, p. 193—194.

¹¹⁰ I. Totoiu, *op. cit.*, p. 29—30. Alți țărani fugeau de pe pămînturile respective, ca cel de pe *hass*-urile și satele cetății Gyula la 1568, din cauza asuprii și a deposedării samavolnice de bunuri (TKSMA—Istanbul, nr. 8462; Arh. Statului București, Microfilme Turcia, rola 4, c. 275—276).

¹¹¹ Th. Trăpcea, *op. cit.*, p. 25.

¹¹² Ö.L. Barkan, *Essai sur les données statistiques*, p. 32, 35 (pentru preponderența creștinilor); *Călători străini*, III, p. 201, 392; IV, p. 199; VI, p. 405 ș.a.

¹¹³ Anca Ghiată, *Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea*, p. 78—80.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 79.

instanțe proprii, care judecau chestiunile civile și penale după obiceiul pământului, precum și tribunalele bisericesti pentru problemele canonice¹¹⁵, situație care nu este specifică numai regiunilor noastre, ci se încadrează în sistemul general al autonomiilor locale din Imperiul otoman.

Între populația românească din teritoriile ocupate și Țările Române s-au păstrat legături neîntrerupte, fie pe calea relațiilor comerciale sau a transhumanței, fie pe cale culturală sau bisericească¹¹⁶.

CONSECINȚELE FORMĂRII „PAȘALICURILOR” ȘI „RAIALELOR” PE TERITORIUL ȚĂRILOR ROMÂNE

Pe plan politic, prin crearea de posesiuni otomane în jurul Țărilor Române mutilate, s-au creat mijloace foarte eficace de supraveghere, presiune și control asupra domnilor români: în numai cîteva ceasuri de galop, călăreții beilor de margine puteau fi în capitalele Moldovei sau Țării Românești, impunind politica Porții. Totodată, aceste capete de pod („virfuri de sulită în coasta țării”¹¹⁷) deveneau cuiburi de intrigi îndreptate împotriva domnilor din scaun¹¹⁸; de aceea, domnii români căutau să întrețină raporturi bune cu beii de la serhaturi, în special cu sangeacbeii de Silistra (de care țineau în veacul al XVI-lea ținuturile dobrogene), de Nicolop (de care țineau Giurgiu și Turnu), de Tighina și Cetatea Albă (cu misiunea de supraveghere asupra Moldovei). În cazuri deosebite, domnii înșiși interveneau la Poartă, propunînd recompensarea unor bei vecini sau numirea unor prieteni ai lor în dregătoriile respective¹¹⁹.

O situație specială o avea pentru principatul Transilvaniei prezența „pașalicurilor” de Timișoara, de Buda și, ulterior, de Oradea, în imediata vecinătate a hotarelor sale. Astfel, spahii din cetățile de margine făceau dese deschinderi în satele principatului, le pustiau, jefuiau sau luau în robie pe locuitori. Numai în deceniul al nouălea, otomanii au pustiit peste 30 de sate din Bihor, ducînd în robie sute de oameni-

¹¹⁵ Tudor Mateescu. *Contribuții la istoria instituțiilor administrative ale românilor din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, Iași. XVII(1980). p. 609—614; idem, *Organizarea ecleziastică a românilor din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCV(1977), nr. 9—12, p. 971—975; Th. Trăpcea. *L'organisation knéziale au Banat du milieu du XVIIe siècle au début du XIXe siècle*, în „RÉSEAU”, III, 1963, p. 140—141.

¹¹⁶ Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, nr. 7531, p. 1608; *Mühimme Defteri*, vol. 71, p. 252, doc. 470; Arh. Statului București, Microf. Turcia, rola 4, c.119 ș.a.; Elezović, *op. cit.*, p. 45, nr. 90—91; pr. 46, nr. 100—101 etc.; T. Mateescu, *Pricini ale românilor din Dobrogea judecate de organe ale Țării Românești*, în „SMIV”, IX(1978), p. 125—131. După 1538 a fost organizată, cu sprijin muntean, o nouă mitropolie pentru teritoriile înstrăinate, zisă „a Brăilei” sau „Proilavei și Ismailului”. Otomanii au permis repararea sau chiar construirea de noi biserici de către români. Cf. C.C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, București, 1968, p. 140—142.

¹¹⁷ I.R. Mircea, *op. cit.*, p. 452.

¹¹⁸ Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 3, p. 528, doc. 1560 din 1 muharrem 968/22.IX.1560; *ibidem*, p. 489, doc. 1452 din 23 zilcade 967/15.VIII.1560 și *Mühimme Defteri*, vol. 4, p. 116, doc. 1174 din 20 zilcade 967/12.VIII.1560 (boieri „rebeli” au fugit la Brăila și Silistra, acolo 10 dintre ei au trecut la islamism, apoi, trecînd pericolul, s-au întors acasă).

¹¹⁹ Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, doc. 20, p. 83—84. Vezi și *Mühimme Defteri*, vol. 4, p. 189, doc. 1972 din 29 cemaziülâhîr 968/17.III. 1561 (majorarea lefurilor celor care supraveghează lucrările de reparație a cetății Giurgiu, în 1560, la recomandarea domnului Țării Românești).

bărbați, femeii și copiii¹²⁰. De aceea, principele Sigismund Bâthory se plîngea la Poartă, căutînd, totodată sprijin și la regina Angliei, căreia-i comunica faptul că „turcii de la margine sînt mai gîlcevitori de hotar... , pătrund tot mai adînc” în Transilvania, pe care „o pustiesc, o strică și așa zi de zi mută mai înlăuntru hotarul și în acest mod ocupă rînd pe rînd pămînturi din țară”¹²¹. Drept rezultat, o serie întregă de sate de la marginea principatului, altădată înfloritoare, au dispărut complet, populația lor risipindu-se. Deși de mai mică amploare, astfel de atacuri, răpiri de persoane și furturi de vite se făceau și asupra Moldovei și Țării Românești dinspre părțile Chilieii și Cetății Albe sau dinspre „raialele” dunărene¹²².

De asemenea, în urma creării centurii de posesiuni otomane din jurul Țărilor Române, a revenit locuitorilor acestor principate, în special celor din Moldova și Țara Românească, sarcina, deosebit de grea—uneori depășind valoric cuantumul haraciului—de a aproviziona cetățile de margine și de a le repara¹²³. Cum aceste cetăți erau mereu distruse în urma atacurilor cazacilor sau altora și cum prestațiunile respective erau tot mai puțin recompensate (scăzute din haraciul țării, remunerații etc), îndeplinirea acestei obligații a devenit o adevărată povară pentru țările noastre, mai ales pentru locuitorii din apropierea hotarelor, care se retrag, de aceea, tot mai mult spre interior.

Din punct de vedere militar-strategic, prin crearea cordonului propriu de cetăți de-a lungul Dunării, otomanii luau sub control efectiv calea cea mai rapidă și mai sigură ce lega Istanbulul de Buda—Dunărea, —în vederea asigurării expansiunii spre Europa centrală. Busbecq, solul habsburgic la Poartă, nota la 1554 că drumul Buda—Belgrad dura pe uscat 12 zile, existînd și pericolul atacurilor haiducești, pe cînd călătoria pe apă dura numai 5 zile¹²⁴. Oșteni, cai, tunuri și provizii se puteau transporta acum pe Dunăre spre frontul antihabsburgic (ca, de pildă, la 1565/1566). O dovadă a creșterii însemnătății militare a Dunării pentru statul otoman o constituie și înființarea căpităniei Dunării (*Tuna Kapudanlığı*), care avea misiunea de a veghea la securitatea circulației pe marele fluviu¹²⁵, într-o vreme în care —din ultimul sfert al veacului al XVI-lea—șeicile căzăcești pătrundeau tot mai mult pe Dunăre și pe Marea Neagră, amenințînd chiar Istanbulul.

¹²⁰ Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 51, p. 62, ord. 195 din 1583 (Murad III poruncește beifului de Incu să nu mai fure copii mici din Transilvania, ca pînă atunci). Pentru atacurile zaimilor asupra satelor ținînd de Deva, vezi *Mühimme Defteri*, vol. 52, p. 303, doc. 809 din 13 rebülevvel 992 25.III.1584.

¹²¹ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV, București, 1932, p. 30.

¹²² Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 6, p. 54, doc. 108 din 29 muharrem 972 ș.IX.1564 (cătore kadiul de Akkerman); *ibidem*, p. 562, doc. 1224 din 5 zilcade 972 4.V.1565 (cătore beiful de Akkerman și kadiul de Chilia); vol. 71, p. 252, doc. 470 din 21 zilcade 1001/19.VIII.1593 (cătore kadiul de Akkerman). Pentru Țara Românească, vezi Mihai Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiului*, p. 192, nr. 42.

¹²³ Mihai Maxim, *Obligațiile militare, în muncă și de transport ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Analele Universității București. Istorie”, XXVIII, 1979, p. 99—109.

¹²⁴ Busbecq, *Türk Mektupları* (Serisori turcești), trad. Hüseyin Cahit Yalçın, Istanbul, 1939, p. 24.

¹²⁵ Mihai Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiului*, p. 190.

Prin trecerea Dobrogei sub ocupație militară și administrativă otomană, Poarta își asigurase controlul marelui drum militar și comercial ce trecea pe aici („calea din dreapta”—*sag kol*— din izvoarele otomane), pe ruta Babadag—Isaccea, făcând legătura dintre capitala otomană și Moldova sau Polonia, iar prin ocuparea părților Banatului, Aradului și Crișanei, otomanii și-au creat puternice capete de pod și de sprijin în lupta cu Habsburgii pentru dominație în Ungaria și în Transilvania și au reușit să-și asigure flancul drept al marelui drum imperial Belgrad—Buda („calea de mijloc”—*orta kol*) continuând ruta Istanbul—Edirne—Sofia—Niș.

În ansamblu, otomanii și-au întărit considerabil, pentru câteva veacuri, frontiera nordică a imperiului lor (avînd ca piesă de bază „limesul” dunărean), întreaga lor rețea de poziții militare de pe flancul drept al principalei lor direcții de expansiune spre Europa. Totodată, prin înzestrarea cetăților anexate-ale însele însemnate puncte vamale, cu întinse teritorii agricole, Poarta și-a asigurat posibilitatea aprovizionării și finanțării garnizoanelor de ocupație din surse locale. De asemenea, tot din punct de vedere economic, aceste permanente nevoi militare, în continuă creștere, dar și cele de lux ale clasei dominante, au determinat o vie circulație a mărfurilor și o dezvoltare a meșteșugurilor specifice legate de aceste nevoi (cordovanerie, cuiumgerie, orfevrărie etc), ceea ce explică îndeosebi dezvoltarea Babadagului. Aceleași necesități militare, ca și nevoia aprovizionării enormei capitale de pe Bosfor, au făcut ca, aidoma localităților dunărene, Dobrogea însăși să devină o imensă schelă pentru tranzitarea zaherelei moldo-muntene spre Bosfor, fie în direcția Mării Negre, fie înspre sud, pe uscat, pe drumul Adrianopolului¹²⁶.

Făcînd bilanțul, se poate aprecia că ruperea acestor întinse teritorii din trupul Țărilor Române a însemnat nu numai o mutilare teritorială, demografică, economică, politică și militară a acestora, dar și o stoarcere continuă a potențialului militar, economic și uman al teritoriilor ocupate în favoarea Porții, contribuînd astfel la rămînerea în urmă, din punct de vedere social-economic, a Țărilor Române față de țările din centrul și apusul Europei. Această situație avea să dureze aproape 500 de ani; abia în secolul al XIX-lea au revenit la patria-mamă Brăila, Turnu și Giurgiu, cu hinterlandul lor agricol (1829), precum și ținutul dobrogean (1878), dar între timp pašalicul timișorean fusese anexat de Austria (1718), iar Bugeacul cu Tighina, împreună cu întreg teritoriul dintre Prut și Nistru (Basarabia) de Rusia (1812)¹²⁷. La 1918, cînd s-a

¹²⁶ Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 46, p. 59, doc. 116 din 6 șaban 989/5.IX.1581; vol. 58, p. 225, doc. 580 din 17 șaban 993 14.VIII.1585; *Maliye Ahkâm Defteri*, nr. 7534, p. 1653, doc. din 28 zilcade 984 16.II.1577 etc. Vezi și Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Revista de istorie”, tom 32, nr. 9/1979, p. 1762.

¹²⁷ Din partea sud-estică a Moldovei (Bugeacul cu Tighina), anexată de sultanul Süleyman Magnificul în 1538, s-a reușit recuperarea unei porțiuni de 26 (inițial 35) de sate, în schimbul unei compensații financiare, în anii 1541—1552, dar fără puternica cetate a Tighinei și regiunea din imediata sa vecinătate. Cf. Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, 1979, doc. 21, 22, 35, 36, 39, 42, 47; Valeriu Veliman, *Cîteva considerații privind haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol””, Iași, XIX, 1982, p. 286—293 (autorul crede că această compensație a îmbrăcat forma majorării tributului Moldovei; demonstra-

împlinit visul cel mare al tuturor românilor—desăvîrșirea statului național unitar român—și aceste teritorii înstrăinate în secolul XVI, foste „pașalicuri”, au revenit la matca strămoșească.

TERRITOIRES ROUMAINS SOUS L'ADMINISTRATION OTTOMANE AU XVIe SIÈCLE (II)

RÉSUMÉ

Dans la deuxième partie de son étude, l'auteur s'arrête sur la vie économique et sociale des territoires roumains administrés directement par la Porte, sur le régime de la population chrétienne, enfin, sur les conséquences stratégiques et socio—économiques de la formation des „pachalyk's” et des „raia's” sur le territoire des Principautés Roumaines aussi bien pour celles-ci que pour l'Empire ottoman.

ția sa. de altfel contradictorie, nu ni s-a părut însă convingătoare). Reamintim că în intervalul 1856—1878 județele Bolgrad, Cahul și Ismail din sudul Basarabiei (incorporată în 1812 la Rusia) au fost retrocedate Moldovei, potrivit hotărîrii Congresului internațional de pace de la Paris.

CONSIDERAȚII PRIVIND PRESA COMUNISTĂ ȘI REVOLUȚIONATĂ ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

DE

NICOLAE DASCĂLU

Un capitol distinct al istoriei interbelice a Partidului Comunist Român îl constituie presa acestuia. Ziarele și revistele comuniste au apărut și au evoluat în contextul istoriei generale a partidului.

Clasicii marxismului, Lenin în mod special, au subliniat semnificația și importanța presei pentru clasa muncitoare, pentru partidul său de avangardă¹. Interpretând creator asemenea aprecieri, răspunzând unor necesități obiective, P.C.R. a acordat toată atenția problemei editării și difuzării unor publicații periodice proprii. Acestea au fost concepute și au servit în fapt la menținerea legăturilor partidului cu masele de oameni ai muncii, au permis răspindirea ideilor marxiste, a programului comunist. Totodată au făcut posibilă exprimarea poziției Partidului Comunist față de marile probleme ale României interbelice. Presa comunistă și a organizațiilor de masă, create și conduse sau influențate de partid, se constituia ca o parte din presa muncitorească. Iar aceasta, în ansamblu, era subsumată categoriei mai largi a presei democratice și progresiste din țară.

Etapele înregistrate în evoluția interbelică a P.C.R. sînt întîlnite și în istoria presei comuniste. În acest sens se disting trei faze. Prima, cea a anilor 1918—1921, este cea a genezei. În procesul de clarificare ideologică și politică a proletariatului român din această etapă apar primele publicații de orientare comunistă. Exemplul notabil este cel al revistei „Lupta de clasă”, fondată în iulie 1920. În același timp, punctul de vedere al grupurilor comuniste a fost exprimat și prin articole inserate în periodicele socialiste².

A doua fază este cea a existenței legale a partidului comunist. Ea corespunde, așadar, anilor 1921—1924. Presa comunistă crește numeric.

¹ V.I. Lenin, *Despre presă*, Edit. politică, București, 1960, 380 p.

² C. Antip, *Contribuții la istoria presei române*, București, 1964, p. 100—104; T. Popescu, *Aportul presei socialiste și muncitorești la procesul de clarificare ideologică și politică în mișcarea muncitorească din România, 1918—1921*, în: *În slujba cercetării marxiste a istoriei P.C.R.*, Edit. politică, București, 1971, p. 170—178; Ioan Iacoș, *Presa muncitorească, factor activ în procesul de creare a P.C.R.*, în „Presa Noastră”, 1971, nr. 4, p. 5—8; L. Eșan, *Organe de presă ale mișcării muncitorești în anii premergători înființării P.C.R.*, în „Convorbiri Literare”, 1971, nr. 1, p. 74—78; *Semicentenarul revistei „Lupta de Clasă”*, în „Lupta de Clasă”, seria V, anul L, 1970, nr. 9.

S-au fondat ziare și reviste comuniste ce se adresau direct membrilor de partid sau celorlalți oameni ai muncii. Periodicele comuniste erau editate în română, maghiară, germană și, accidental și în alte limbi minoritare. Tot acum se naște presa tineretului comunist³.

Cu scoaterea partidului în afara legii, în 1924, începe faza a treia. Sint anii cei mai dificili din istoria interbelică a partidului. Cu toate acestea, presa comunistă continuă a exista. Ea se constituia din periodicele comuniste propriu-zise, scoase ilegal, precum și ziarele și revistele organizațiilor de masă create și conduse sau influențate de P.C.R. Uneori ideile partidului erau răspindite și prin intermediul unor publicații burgheze la care au fost infiltrați comuniști sau simpatizanți ai acestora.

În cele ce urmează dorim a schița doar unele aspecte ale istoriei presei comuniste în România interbelică. Ne vom referi la: regimul presei comuniste; vom face o încercare de evaluare cantitativă și a tirajului; vom rememora cele mai importante periodice, legale sau ilegale pentru a încheia cu unele referiri la problematica abordată în paginile acestora. Ținem să precizăm că vorbind de presa comunistă ne vom referi, cu excepția unor cazuri anume precizate, atât la publicațiile ilegale cât și la cele legale.

Regimul presei comuniste a fost întodeauna unul de excepție în cadrul reglementărilor oficiale privind apariția și difuzarea periodicelor în România interbelică. Distingem două nivele ale problemei: 1) condițiile existenței ziarelor și revistelor Partidului Comunist Român și 2) intrarea în țară a publicațiilor altor partide comuniste sau muncitorești din lume.

În ce privește regimul presei comuniste interne distingem două faze distincte. Până în anul 1924 publicațiile de stînga, comuniste, au fost cu precădere supuse cenzurii preventive. Aceasta era aplicată cu precădere în timpul stării de asediu, instituită imediat după terminarea primului război mondial. Pentru periodicele comuniste cenzura preventivă s-a aplicat și în afara cadrului stării de asediu. Să exemplificăm ambele situații. Mai multe numere ale ziarului „Socialismul”, din iulie 1919, au apărut cu coloane albe în locul articolelor de „orientare comunistă care agitau contra statului”, și care fuseseră interzise de cenzură⁴. La începutul lunii octombrie 1919, pentru prima dată de la terminarea războiului, cenzura preventivă a fost ridicată. Decretul respectiv menținea însă restricții în ceea ce privește atacurile în presă împotriva Casei regale, a formei de guvernământ, incitarea la revoltă, criticarea armatei și a puterilor aliate⁵.

Restricțiile impuse erau foarte largi. Pentru a asigura aplicarea lor statul a recurs la o multitudine de căi și mijloace. Între acestea s-a aflat și soluția opririi publicațiilor comuniste trimise prin poștă. Astfel, în decembrie 1921, într-un nou moment de ridicare a cenzurii și menținere a unor restricții, Direcția regională P.T.T. Cluj reînvia opt circulare anterioare ale Direcției generale în ce privește ziarele și publicațiile

³ *Presa comunistă și a organizațiilor de masă create și conduse de P.C.R.*, vol. IV, 1921–1924, Edit. politică, București, 1978, 483 p.

⁴ Arhivele Statului, fond Ministerul de Interne, dosar 601/1919, f. 11–12, Ministerul de Interne către Președinția Consiliului de Miniștri, nr. 28766, 23 iulie 1919, indesc.

⁵ *Idem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 30 1919, f. 2, Decret regal nr. 4229, 2 octombrie 1919, Ferdinand.

prohibite. Ordinul cuprindea în anexă lista periodicelor și broșurilor comuniste interzise. Se cerea ca toate publicațiile aflate pe listă să fie oprite iar destinatarilor urma a li se cere a comunica expeditorilor să înceteze a le mai trimite pe viitor. Din publicațiile prohibite interceptate se păstrau două exemplare. Celelalte erau distruse⁶.

Odată cu partidul, presa comunistă a fost interzisă. Baza legală a acestei măsuri a fost legea Mirzescu⁷. Toate publicațiile comuniste, ajunse în mina autorităților, erau confiscate și distruse⁸. Periodicele legale, ale organizațiilor de masă conduse de P.C.R. erau supuse unor măsuri restrictive. Astfel, se limita difuzarea lor în anumite regiuni; edițiile mai critice erau confiscate; iar cele mai consecvente și radicale erau interzise iar uneori redactorii acționați în judecată în baza aceleiași legi Mirzescu. Pentru publicațiile comuniste suspendarea era întotdeauna definitivă. Citeva exemplificări în acest sens. În decembrie 1933, încă înainte de introducerea stării de asediu, au fost suspendate în țară 24 ziare și reviste. Conform aprecierilor Direcției generale a poliției, cele 15 ziare și reviste interzise definitiv erau comuniste⁹. La începutul anului 1931 citeva ediții ale ziarului „Erdelyi Szikra”, de orientare comunistă, din Oradea, au fost confiscate. Iar în mai a aceluiași an ziarul a fost suspendat definitiv¹⁰. În mai 1931 era interzis și ziarul „Dolgozok Lapja”, din Timișoara. A urmat acțiunea în judecată a redactorilor în virtutea prevederilor Legii Mirzescu¹¹.

Date fiind restricțiile impuse de autorități, P.C.R. a utilizat o multitudine de soluții pentru a avea organe de presă. Călea radicală, cea mai utilizată de altfel, a fost aceea a tipăririi unor periodice în condiții ilegale¹². Exemplul notabil este desigur cel al „Șcintei”. O altă metodă utilizată a fost aceea a reînființării, sub alt titlu, a publicațiilor comuniste legale ce fuseseră interzise. Să reamintim și metoda „infiltrării” unor membri de partid sau simpatizanți comuniști în redacțiile unor ziare burgheze, la cele cu tendințe democratice mai ales. În acest fel se puteau insera unele materiale, adesea scrise de militanți de seamă ai partidului, dar sub altă semnătură¹³.

⁶ *Idem*, fond Ministerul de Interne, dosar 747 1922, f. 4, Direcția generală P.T.T., Ordinul nr. 69652 1921, indesc.

⁷ *Leq a pentru reprimarea unor infracțiuni contra linistei publice, 1921*, Imprimeriile Statului, București, 1929, 10 p.

⁸ Suciuc Ștefan, *Publicatii comuniste confiscate in anii ilegalității*, în „Revista Bibliotecilor”, 1971, nr. 1, p. 203-205.

⁹ Arhivele Statului, fond Ministerul Propagandei Naționale (mai departe M.P.N.), presa internă, dosar 11, f. 41-47, Ministerul de Interne, Direcțiunea generală a poliției, nr. 24537, 23 martie 1934, indesc.

¹⁰ Arhivele Statului, fond M.P.N., presa internă, dosar 196, 13 f.

¹¹ *Ibidem*, dosarul 198, 16 f.

¹² Ion Pinciu, *Cum se lipărea presa ilegală în anii 1937-1944*, în „Presă Noastră”, 1961, nr. 7-8, p. 240-246; Livia Bacaru, *Cum a fost lipărită „România Liberă” în ilegalitate*, în „Revista Bibliotecilor”, 1972, nr. 4, p. 217-224 și nr. 5, p. 286-293.

¹³ M. Sărmașanu, *Promovarea de către P.C.R. a spiritului democratic în presa progresistă, 1929-1940*, în volumul *Universitatea Al. I. Cuza Iași a 50-a aniversare a P.C.R.*, Iași, 1971, p. 237-243; Ilie Puia, *Influența P.C.R. asupra unor periodice social-economice burgheze în perioada interbelică*, în „Studii”, 1971, nr. 3, p. 523-526; Cătălina Voiculescu, *Prezențe comuniste la „Viața Românească” înainte de 23 August 1944*, în „Revista de istorie și teorie literară”, 1971, nr. 2, p. 323-336.

Toate periodicele străine intrate în țară au fost cenzurate întotdeauna „...cu cea mai mare grijă pentru a împiedica introducerea și desfacerea în țară a acelor care prin conținutul lor pot fi păgubitoare ordinii interne sau unității statului”, se afirma într-un document al Direcției presei¹⁴. Aceasta a realizat efectiv cenzurarea presei externe imediat după creare, în decembrie 1926. Operația era executată în colaborare cu Serviciul vamal, Direcția generală a poliției și Direcția generală P.T.T. Pentru toată perioada interbelică regula a fost confiscarea tuturor publicațiilor comuniste și iredentiste. Cu unele excepții, în special când era vorba de articole ce criticau familia regală, celelalte publicații periodice intrau liber în țară. Citeva exemple privind oprirea unor periodice comuniste externe la intrarea în țară. „L'Humanité”, organul P.C. Francez a fost interzis din anul 1923. „Arbeiter Zeitung”, vienez, din 1926; „Uj Marcius”, oficiosul P.C. Ungar, ce era editat la Viena din cauza terorii interne, fusese interzis în 1927; „Der Ausrufer”, organul tineretului comunist german, prohibit în 1928; „Towarysz”, revista tineretului comunist polonez, interzis în 1930 etc¹⁵. Arhiva Direcției presei abundă cu exemple în acest sens.

Până la stabilirea relațiilor diplomatice cu U.R.S.S., publicațiile periodice sovietice s-au aflat pe lista celor prohibite a intra în România. Din 1935 câteva au putut fi difuzate în țară, mai ales cele economice sau culturale. Direcția presei a avut însă în mai toată perioada interbelică abonamente la principalele cotidiene sovietice: „Pravda”, „Izvestia” și „Krasnaia Zvezda”. Acestea erau necesare pentru alcătuirea Buletinului presei externe destinat șefului statului cit și guvernului¹⁶.

Avem și date globale privind cenzurarea presei străine la intrarea în țară. În anul 1934, din totalul de 911 ziare și reviste ce soseau din afară, 92 au fost oprite. Dintre acestea 68 erau comuniste¹⁷. Dată fiind această situație, P.C.R. a recurs la introducerea clandestină a publicațiilor comuniste externe. Uneori asemenea transporturi erau interceptate de autoritățile civile sau militare. Un exemplu ar fi al revistei franceze „Commune”, organul Asociației scriitorilor și artiștilor revoluționari¹⁸. În unele cazuri, și alte ziare muncitorești prohibite erau introduse clandestin în țară. Autoritățile militare semnalau, între altele, cazul ziarului „Deșteptarea”, din Detroit, organul oficial al Asociației culturale a muncitorilor români din America. Interzis din anul 1931 „pentru tendințe comuniste”, ziarul era introdus clandestin în țară¹⁹.

Statistica presei comuniste este extrem de dificil de făcut. La aceasta contribuie mai ales dificultatea înregistrării tuturor publicațiilor ilegale.

¹⁴ Arhivele Statului, fond M.P.N., presa internă, dosar 14, f. 36–38, Direcția presei, nr. 966, 30 ianuarie 1934, E. Filloti, către Marele Stat Major.

¹⁵ Idem, presa externă, dosar 102, 9 f. („L'Humanité”); Ibidem, dosar 109, 53 f. („Arbeiter Zeitung”); Ibidem, dosar 156, 8 f. („Der Ausrufer”); Ibidem, dosar 222, 4 f. („Towarysz”).

¹⁶ Idem, presa internă, dosar 14, f. 16; Ibidem, dosar 394, 37 f. (regimul presei sovietice la intrarea în țară).

¹⁷ Ibidem, dosar 14, f. 48–64, Corpul II Armată, Serviciul cenzurii, Biroul presei externe, *Lista ziarelor și periodicelor care trec pe la cenzură, 1934, f.s.*

¹⁸ Ibidem, dosar 314, f. 11–15, Marele Stat Major, Secția II, Biroul 2 informații, nr. 26471, 22 martie 1934, către Direcția presei, f.s.

¹⁹ Arhivele Statului, fond M.P.N., presa externă, dosar 108, 26 f. (acte privind interzicerea intrării în țară a ziarului „Deșteptarea”, din Detroit).

Există însă câteva estimări de ansamblu. În prezentarea bibliografică a presei comuniste, Titu Georgescu și Mircea Ioanid fac referiri la 435 ziare și reviste, legale și ilegale, editate între anii 1921—1944. Sunt indicate 39 de localități în care apăreau asemenea periodice. Pe primul loc se afla Bucureștiul, cu 169 periodice; urma Clujul, cu 60; Iașul și Timișoara, cu câte 33 etc²⁰. Cifra este cu certitudine incompletă. Aceasta datorită scăpărilor inevitabile cât și neincluserii în calcul a publicațiilor comuniste din unele provincii istorice care în interbelic făceau parte din statul național unitar român. În lucrarea privind presa tineretului revoluționar, Olimpiu Matichescu avansează cifra de circa 500 de periodice, legale și ilegale, comuniste în România interbelică²¹. Probabil că cifra este apropiată de realitate. Circa 1/4 din acestea au fost publicații ilegale.

Datorită condițiilor concrete în care a evoluat, presa comunistă nu a avut, practic, nici o publicație care să apară continuu în toată perioada interbelică. În funcție de conjunctură, totalul a diferit de la an la an. Și-au spus cuvântul mai ales dificultățile financiare și tehnice ca și interdicția legală de după 1924. Într-o schiță a istoriei presei comuniste din România, A.I. Sizionenko apreciază la 30 cifra ziarelor și revistelor legale și ilegale din anii 1931—1933²². Direcția generală a poliției, în Tabloul publicațiilor politice cu caracter extremist existente în țară în martie 1934, înregistra 15 publicații periodice legale cu caracter comunist. Dintre acestea 4 erau editate în limba română, 7 în maghiară și 4 în germană²³.

Ambele surse citate sunt incomplete. Titu Georgescu și Mircea Ioanid, în lucrarea deja menționată, prezintă următoarea situație numerică pentru anii în cauză: 1930, 51 de publicații legale și ilegale; 1931, 47; 1932, 89; 1933, 72 și 1934, 65. Indicele cronologic al lucrării celor doi autori ne oferă o imagine sugestivă pentru fiecare an luat în parte din perioada interbelică²⁴.

În ce privește repartizarea geografică, o serie de lucrări și studii, mai vechi sau mai noi, ne permit a cunoaște situația presei comuniste locale din Oltenia, Maramureș, Valea Prahovei, din București, Sibiu, Cluj sau Iași. Acestea au fost, în esență, principalele centre muncitorești din România interbelică și, în chip firesc, și centre ale presei comuniste²⁵.

²⁰ Titu Georgescu, Mircea Ioanid, *Presa P.C.R. și a organizațiilor sale de masă, 1921—1944*, Edit. științifică, București, 1963, 384 p.

²¹ Olimpiu Matichescu, *O tribună de luptă. Presa tineretului revoluționar din România*, Edit. politică, București, 1972, p. 20.

²² A.I. Sizionenko, *Ocerk istorii kommunisticeskoj peciat Ryminji*, Moscova, 1961, p. 35.

²³ Arhivele Statului, fond M.P.N., presa internă, dosar 221, f. 41—44, Direcțiunea generală a poliției, Biroul presei, *Tablou de publicațiunile românești și minoritare cu caracter extremist, martie 1934*, f.s.

²⁴ Titu Georgescu, Mircea Ioanid, *op. cit.*, p. 333—363.

²⁵ A. Karetchi, C. Cloșcă, *Publicații antifasciste ieșene*, Iași, 1969, 210 p.; C. Dragoman, *Publicații politice și profesionale muncitorești*, Astra, Sibiu, 1971, 98 p.; C.M. Ripeanu, N.I. Simache, *Contribuții la istoria presei prahovene*, Ploiești, 1971, p. 26—65; V. Ioncscu, I. Toacă, *Ziare locale ilegale editate de P.C.R. și U.T.C. în Valea Prahovei, 1932—1933*, în „Analele Institutului de istoric al P.M.R.”, 1960, nr. 4, p. 152—164; M. Ioanid, T. Georgescu, M. Turzai, V. Trifu, *Periodicele legale ale P.C.R. și ale organizațiilor sale de masă*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, 1961, p. 125—168; Savcl Davicu, *Presa ilegală și legală a P.C.R. apărută la Iași între anii 1931—1941*, în „Studii și cercetări științifice”, Seria istorie, Iași, 1961, nr. 2, p. 183—212; M. Cristea, *Publicații din Oltenia sub influența P.C.R. între cele două războaie mon-*

Nu pot fi lipsite de interes unele aprecieri ale tirajului presei comuniste. Trebuie subliniat că acțiunea conjugată a unor factori deja menționați, ca dificultățile tehnice și financiare sau conjunctura politică, au determinat un tiraj scăzut. Statisticile oficiale, chiar incomplete uneori, ne permit a calcula tirajul presei comuniste legale. Pentru presa ilegală, ce consta din ziare de format mic, pe o singură pagină de regulă, estimarea tirajului nu poate fi decât cu totul relativă. A.I. Sizionenko apreciază că în 1931 „Scinteia” apărea în 1500 exemplare²⁶. Era un tiraj mare pentru epocă, căci foarte multe periodice, provinciale mai ales, nu apăreau în mai mult de 3—400 exemplare de ediție.

În ce ne privește, am făcut un calcul orientativ al tirajului presei comuniste editată în 1934. În România apăreau atunci 2253 ziare și reviste. Dintre acestea, 29 erau periodice legale ale P.C.R. care mai edita alte 36 publicații ilegale. Așadar, un total de 65 periodice înregistrate de Titu Georgescu și Mircea Ioanid. În baza datelor oficiale, media de tiraj, calculată de noi, pentru periodicele legale, este de 800 exemplare. Așadar un total de circa 23.000 exemplare. Orientativ, tirajul presei ilegale poate fi estimat pentru 1934 la o medie de 400 exemplare. Ar rezulta un total de circa 14.000 exemplare. Ca urmare, tirajul general al periodicelor comuniste legale și ilegale poate fi evaluat cu aproximație la circa 40.000 exemplare. Conform calculelor noastre, tirajul tuturor periodicelor ce apăreau legal în România în 1934 a fost de 3,3 milioane exemplare.

Tirajul presei comuniste, încadrat în realizările epocii, nu este prea redus. Având în vedere condițiile în care apăreau publicațiile comuniste, el era chiar remarcabil. Adevărata pondere a presei comuniste este evidențiată de unele aprecieri la tirajul unor ziare din epocă dar mai ales de referirile la tirajul periodicelor celorlalte partide politice.

În toată perioada interbelică, tirajul cel mai mare l-a avut mereu ziarul „Universul”. Acesta apărea în 160.000 exemplare în 1927 și în 200.000 în 1938. Urmau „Adevărul” și „Dimineața”, cu cite 100.000 exemplare de ediție. Toate celelalte mari cotidiene apăreau cu un tiraj mai mic de 50.000 copii. De pildă „Viitorul” era editat în 30.000 exemplare, „Curentul” în 24.000 etc²⁷. Circa 95 % din presa interbelică apărea cu un tiraj mai redus de 1.000 exemplare. În special periodicele din provincie, ce reprezentau circa 2/3 din total, apăreau doar în citeva sute de exemplare.

Mai sugestivă este compararea cu tirajul presei celorlalte partide politice. Din surse oficiale am calculat tirajul presei locale a diverselor partide, pentru același an 1934. P.N.L. avea 54 de periodice, în 32 județe, cu un tiraj total de 84.900 exemplare; P.N.Ț., 46 periodice, în 31 județe, însumând 83.750 exemplare; Partidul Maghiar, 23 publicații în 11 județe,

diate; în „Limbă și Literatură”, vol. VI, 1962, p. 281—294; Ion Cruceană, *Presa progresistă din Pitești în perioada 1930—1940*, în „Studii și comunicări”, Pitești, 1971, p. 249—259; O. Bandula, *Din presa comunistă și democratică maramureșană, 1932—1935*, în volumul *Lupla maselor populare din Maramureș împotriva exploatării*, Baia Mare, 1972, p. 121—126; I. Ioan Șerban, *Presa ilegală și lejață din Cluj a P.C.R., 1933—1938*, în „Apulum”, 1978, p. 539—554;

²⁶ A.I. Sizionenko, *op. cit.*, p. 36.

²⁷ Arhivele Statului, fond M.P.N., studii și documente, dosar 10, f. 32, *Presa din România în 1927*, semnat Pamfil Șcicar.

cu 42.650 exemplare; viitoarele componente ale Partidului Național Creștin, respectiv L.A.N.C. și Partidul Național Agrar, 10 periodice, în 6 județe, cu 19.000 exemplare; Partidul Social Democrat, 6 publicații, în 5 județe, cu 11.700 exemplare; Partidul Radical Țărănesc, condus de Gr. Iunian, 5 periodice, în 4 județe, cu 6.800 exemplare; Partidul Poporului, 7 periodice, în 5 județe, cu 5350 exemplare etc. Datele privesc doar presa din provincie a respectivelor partide. Acestea aveau și organe centrale, cu un tiraj individual sporit. Totuși, toate ziarele de mare tiraj din țară erau independente, de informații. Presa politică, de partid, reprezenta în 1934 1/3 din totalul periodicelor din România.

Datele menționate le credem sugestive. Cu excepția P.C.R. toate celelalte partide activau legal și, în bună parte, dispuneau de resurse financiare importante. Și totuși ele nu aveau un avans exagerat față de presa partidului scos în afara legii. Mai trebuie evidențiat un aspect. Așa cum în parte a reieșit din paragraful anterior, puține partide burgheze aveau organe de presă pe tot cuprinsul țării. Se poate vorbi de o repartizare geografică regională a presei burgheze. În schimb P.C.R. dispunea de cele în toate centrele muncitorești, ceea ce în fapt acoperea o bună parte din teritoriul țării. Fără îndoială că un exemplar din periodicele comuniste era citit de mai multe persoane, conform obiceiului general dar și în virtutea cunoscutei mențiuni: „Citește și dă mai departe”. Ca urmare se poate considera că presa comunistă răspundea cerințelor din epocă ale partidului.

Dincolo de cifre, să reamintim câteva titluri de ziare și reviste comuniste din epocă. Între 1921—1924, organul central de presă al P.C.R. a fost ziarul „Socialismul”²⁸. După trecerea în ilegalitate acest rol a fost jucat succesiv de diverse alte periodice. Din august 1931 „Scînteia” a devenit organul central permanent²⁹. Iată alte câteva titluri de ziare: „Ajutorul Roșu”, „Bolșevismul”, „Buletinul Mișcării Antifasciste”, „Cuvîntul Muncitoresc”, „Farul Roșu”, „Jos Teroarea”, „La Luptă”, „Muncitorul Ceferist”, „Petrolistul Roșu” etc. etc.³⁰. Să menționăm și câteva reviste: „Lupta de clasă”, „Bluze Albastre”, „Spre stînga”, „Umanitatea”, „Vremuri Noi” etc. etc.³¹

Ca parte componentă a presei comuniste, s-a dezvoltat și presa tineretului revoluționar. Și în acest sens câteva titluri: „Tineretul Leninist”, „Avangarda”, „Ținăra Gardă”, „Studentimea Nouă”, „Ținărul Luptător” etc.³².

În ce privește limba editării, presa comunistă, legală sau ilegală, apărea în română și maghiară, cu precădere. Alături de acestea cu exis-

²⁸ I.M. Oprea, „Socialismul”, organ central al P.C.R., mai 1921—1924, în „Presa Noastră”, 1961, nr. 6, p. 19—25.

²⁹ A.I. Sizonenko, *op. cit.*, p. 32—35.

³⁰ Vezi și: *Ziare ilegale ale organizațiilor create și conduse de P.C.R.* în „Analele Institutului de istorie al P.M.R.”, 1960, nr. 6, p. 85—99; I. Esehenazi, *Ziarul „Amicii U.R.S.S.”*, anul I, 1, 1934, în „Analele Institutului de istorie al P.M.R.”, 1959, nr. 2, p. 114—121.

³¹ Vezi și: *Reviste progresiste românești interbelice*, Edit. Minerva, București, 1972, 456 p.; Ștefan Suciu, „Spre Stînga”, 1931, în „Cumidava”, 1970, p. 396—402.

³² Olimpiu Matichescu, *op. cit.*, p. 7—31; A.I. Sizonenko, „Kazarma”, *anti-militariskij organ C.K. Coituză Kommunisticeskoi Molodeži Rymînji, 1930—1933*, Moskva, 1960, 8 p.; *Principalele ziare ale mișcării revoluționare de tineret înainte de 1944*, în „Analele Institutului de istorie al P.M.R.”, 1962, nr. 2, p. 156—158; M. Panait, „Avangarda”, organ de presă al Secțiunii București a U.T.C. în anii crișei economice, în: „Muzeul Național”, 1974, p. 219—225.

tat publicații comuniste în germană, ucrainiană, bulgară, rusă și idiș. Prin aceasta, P.C.R. a fost singurul partid politic din România interbelică ce a avut în permanență periodice și în limbile principalelor grupuri minoritare. Numeric, grupa cea mai numeroasă era cea în limba maghiară. Cîteva titluri: „Korunk”, „Igazság”, „Ifjumunkás”, „Munkás Közlöny”, „Szatmari Kommunista” etc³³.

Tematica publicațiilor periodice comuniste a fost extrem de vastă și complexă. Ziarele și revistele partidului comunist au abordat cele mai diverse probleme legate de sarcinile și programul partidului, de propagarea marxism-leninismului, de lupta oamenilor muncii pentru drepturi economice, libertăți democratice și progres social. Publicațiile comuniste au fost consecvente și active în combaterea ideologiei fasciste, în mobilizarea maselor la lupta antifascistă. Prin periodicele sale, P.C.R. a luat atitudine și și-a făcut cunoscut punctul de vedere față de toate problemele, interne sau externe, ale României interbelice. Ca o ilustrare a caracterului vast al tematicii presei comuniste, să menționăm că au existat chiar și preocupări literare și bibliografice în paginile sale³⁴.

Optica oficialităților asupra conținutului unor publicații comuniste poate fi semnificativă. Într-un referat din iulie 1927 Direcția poliției și siguranței generale cerea Direcției presei suspendarea revistei „Cultura Proletară”. Motivul era astfel formulat: „Articolele publicate întrinsa sint extrase din literatura și doctrina comunistă... încercînd a convinge pe cititor de adevărul revoluției împotriva actualului ordin a statului. Prin articolele ei se duce o propagandă incendiară și se scoate în relief literatura proletară”³⁵. Un alt caz, cel al revistei „Spre Stînga”. În document se aprecia: „Cei grupați în jurul acestei reviste și-au propus să facă educația politică a acestui popor, pregătindu-l pentru vremurile ce vor urma. Scopul acestei reviste este să facă educație clasei muncitoare în spiritul revoluționar comunist și să agite masele contra actualului ordin social...”³⁶.

³³ Gh. I. Bodea, *Magyar nyelvű ifjúkommunista lap*, în „Korunk évkönyv”, 1974, p. 79—85; Pall Veress, *Pártisajtó az illegálisban, 1925—1941*, în „Korunk évkönyv”, 1974, p. 88—99.

³⁴ C. Antip, *op. cit.*, p. 111—148; Olimpiu Maticheșcu, *op. cit.*, p. 43—198; I. Spălățelu, *Presa revoluționară și democrată românească între anii 1930—1940*, Edit. politică, București, 1974, 199 p.; George Sanda, *Publicații progresiste sub îndrumarea și influența P.C.R. înainte de 1944*, în „Limbă și Literatură”, 1961, p. 293—313; I. Hagiu, O. Acatrinei, *Aspecte ale contribuției presei comuniste și democratice ieșene la lupta împotriva fascismului*, în „Analele Universității Al. I. Cuza, Iași, Seria filozofic”, 1967, p. 1—12; V. Iofa, *Din contribuția presei comuniste la afirmarea gândirii economice înaintate*, în „Viața Economică”, 1970, nr. 8, p. 3—6; Emilia Coraba, *Preocupări bibliografice în paginile presei comuniste și revoluționare, 1920—1939*, în *În slujba cercetării marxiste a istoriei P.C.R.*, p. 267—279; Ion Coman, *Rolul presei mișcării revoluționare de tineret din România în propagarea marxismului*, în „Analele Academiei Șt. Gheorghiu”, 1972, fasc. 1, p. 128—133; Lungu Iordana, *Presa comunistă ilegală, exponat de seamă în ilustrarea luptelor revoluționare din România, 1924—1944*, în „Revista Muzeelor” și Monumentelor Istorice”, seria muzee, 1974, nr. 3, p. 72—74; Lungu Iordana, *Presa comunistă și democratică în apărarea independenței și suveranității naționale, 1938—1940*, în „Muzeele Naționale”, 1978, p. 675—681.

³⁵ Arhivele Statului, fond M.P.N., presa internă, dosar 124, f. 3—4, Ministerul de Interne, Direcțiunea generală a poliției și siguranței generale, nr. 3957, 7 iulie 1927, indesc., către Direcția presei.

³⁶ *Ibidem*, dosar 192, f. 1—2, Ministerul de Interne, Direcțiunea generală a poliției și siguranței, nr. 5541, 20 octombrie 1931, indesc., către Direcția presei.

Vorbind de tematica presei comuniste nu putem omite poziția greșită față de statul național unitar. Ca urmare a directivelor Cominternului, presa a reflectat poziția partidului impusă din afară. În numeroase articole se vorbea de România stat multinațional, de asuprire a minorităților naționale, de lupta pentru autodeterminare pînă la desprindere de stat etc. A fost o poziție fundamental eronată, care, fiind impusă din afară, nu avea în vedere rezultatele pozitive ale formării statului național unitar. Această atitudine a avut efecte profund negative pentru prestigiul partidului.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, P.C.R. a acordat toată atenția creării și extinderii unei prese proprii. Îmbinînd metodele legale cu cele ilegale, partidul a fondat o sumă de publicații periodice. Acestea au servit la propagarea programului revoluționar în rîndul masei largi de oameni ai muncii. Deși scos în afara legii, P.C.R. a avut în permanență organe proprii de presă. Din unele puncte de vedere, acestea nu erau inferioare publicațiilor celorlalte partide politice, legale. Capitola din istoria partidului comunist, presa acestuia este și un important izvor de cunoaștere a acestuia, care revendică o investigare amplă și multilaterală.

CONSIDÉRATIONS TOUCHANT LA PRESSE COMMUNISTE ET RÉVOLUTIONNER DANS LA ROUMANIE DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES

RÉSUMÉ

Dès sa constitution en mai 1921, le Parti Communiste Roumain a accordé toute l'attention à la presse du parti. Celle-ci a été conçue et a joué le rôle de liaison entre le parti et les masses de travailleurs, a servi à la diffusion des idées et du programme communiste.

Durant la période de l'entre-deux-guerres, la presse communiste a parcouru comme de juste les étapes de l'histoire du parti : à savoir l'étape de la genèse (1918—1921) ; celle de l'activité légale (1921—1924), ainsi que celle de la clandestinité (1924). Certes, l'étape la plus consistante, en ce qui concerne le volume et, certes, la qualité des publications est celle de l'activité légale.

Le passage du parti dans la clandestinité a signifié la diminution mais non pas aussi la disparition de la presse communiste. On a adopté une série de méthodes qui ont permis l'existence en permanence d'une presse communiste représentative. Du point de vue thématique on analyse de manière concrète le régime de la presse communiste, on essaie de faire une évaluation quantitative et du tirage, de passer en revue les périodiques les plus importants avec la problématique abordée.

Partie intégrante de l'histoire du P.C.R., la presse de celui-ci constitue une source importante qui complète les données et les faits ayant trait à l'évolution du parti pendant la période de l'entre-deux-guerre.

CONCEPȚIA PARTIDULUI COMUNIST ITALIAN PRIVIND CUCERIREA PUTERII POLITICE

DE

ILIE FONTA

Schimbarea raportului de forțe în favoarea clasei muncitoare și a celorlalți oameni ai muncii, succesele electorale obținute de partidele comuniste, socialiste și de alte forțe de stînga și democratice într-o serie de țări capitaliste, intensificarea activității forțelor hotărîte să blocheze tentativa de restaurare conservatoare și neconservatoare în Europa occidentală, radicalizarea curentelor de stînga social-democratice și frămîntările cunoscute de aceste partide au adus în prim planul dezbatărilor politice, ideologice și teoretice problema cuceririi puterii politice și a transformării societății de către partidele clasei muncitoare și forțele de stînga și progresiste. În această direcție vrem să evidențiem contribuțiile specifice ale Partidului Comunist Italian (P.C.I.) și ale politologilor, sociologilor și ideologilor de orientare marxistă în problemele trăsăturilor originale ale concepției și practicii forțelor revoluționare italiene referitoare la alianțele sociale și politice încheiate cu alte forțe pentru desfășurarea cu succes a activității de opoziție și la cele propuse pentru a permite participarea clasei muncitoare și a comuniștilor la conducerea societății în vederea transformării ei și a trecerii la socialism, elemente esențiale ale luptei pentru cucerirea puterii politice.

Caracterul revoluționar al acestui partid, opțiunea sa definitivă pentru transformarea socialistă a societății, promovarea consecventă a intereselor clasei muncitoare și ale celorlalți oameni ai muncii și necesitatea îndeplinirii misiunii sale istorice sînt factori care impun lupta pentru cucerirea puterii politice.

Considerînd că nu este posibilă transformarea societății burgheze fără deținerea puterii politice, comuniștii italieni au acționat atît în direcția „construirii unor noi instrumente organizaționale ale puterii”¹ și a întăririi organizațiilor politice și profesionale tradiționale ale clasei muncitoare, cît și a schimbării raporturilor de forță, a orientărilor și formelor de guvern. O condiție a transformării societății este implementarea unui nou sistem politic, care să fie compatibil cu satisfacerea nevoilor de unitate, libertate, egalitate, cu aspirațiile de progres ale clasei muncitoare și ale celorlalți oameni ai muncii.

P.C.I., prin obiectivele pe care le urmărește și rezultatele pe care le obține, face dovada maturității sale politice, implicîndu-se organic

¹ E. Berlinguer, *La „questione comunista”*, Editori Riuniti, Roma, 1975, vol. I, p. 156.

în viața politică și îmbinând în mod armonios caracteristicile luptei pe plan social cu cele specifice activității politice, propunându-și să folosească în interesul clasei muncitoare toate tipurile de acțiune politică posibile în societatea burgheză. Comuniștii dau dovadă de suplețe, de renunțare la dogmatism, de spirit practic, de preocuparea de a studia și de a propune soluții concrete pentru fiecare problemă în parte. P.C.I. acordă importanța corespunzătoare raporturilor și instituțiilor politice, funcționării democrației, desfășurării unei activități politice constructive, întărindu-și capacitatea sa de forță revoluționară, de organizator și mobilizator al luptei maselor. Practic, activitatea politică a partidului capătă importanță și sens numai prin mobilizarea maselor la lupta pentru transformarea revoluționară a societății. E. Berlinguer arăta că nu este suficient să faci propuneri juste, ci trebuie să ai capacitatea de a mobiliza forțele necesare, decise să facă totul pentru a le impune deoarece presiunea democratică, lupta maselor sînt factorul decisiv în aplicarea oricărui program just.

Comuniștii italieni, declarînd că sînt numai una din părțile componente ale „blocului de forțe sociale și politice” care urmează să cucerească puterea politică, susțin că lor le revine un rol esențial doar în construirea acestui bloc și în afirmarea în cadrul lui a hegemoniei clasei muncitoare.

P.C.I., prin locul și rolul ce-l deține în societate, prin rezultatele pe care le obține în activitatea sa, urmărind edificarea unor noi structuri ale puterii, modifică raporturile de forță dintre clase. În acest sens sporirea participării muncitorilor și a comuniștilor la activitatea consiliilor de fabrică, la cea a organelor regionale și locale alese ale puterii de stat și la luarea unor decizii la locurile de muncă conține germenii unor noi forme de democrație și control.

Comuniștii își propun ca lupta pentru cucerirea puterii politice să se desfășoare în mod pașnic, prin folosirea cu precădere a mijloacelor oferite de regimul parlamentar și democrația burgheză. Venirea la putere a clasei muncitoare și a oamenilor muncii este un proces care trebuie să se desfășoare pe terenul democrației, fiind o împletire organică a luptelor sociale de masă cu cele politice și parlamentare. Blocul forțelor social-politice care dă viață acestui proces poate cuceri, înainte de transformarea revoluționară a societății, poziții de control și de condiționare a forurilor de decizie în toate sferile societății civile, ceea ce duce la influențarea crescîndă a orientării politice naționale și a măsurilor adoptate pentru dezvoltarea economico-socială. P. Ingrao susține că P.C.I. a avut posibilitatea de a lupta pentru cucerirea unor „noi poziții de conducere și control (nu numai legislative și normative) în parlament, în consiliile regionale, comunale pentru a contracara predominarea aparatelor executive și birocratice”². Chiar și unii cercetători străini, precum H. Timermann și S. Tarow, sînt de părere că P.C.I., pe de o parte, acționînd în direcția schimbării naturii statului italian, reușește să cucerească poziții de putere în cadrul³ lui, iar pe de alta, sporirea prestigiului său în cadrul societății civile și a controlului său asupra instituțiilor politice sînt pre-

² P. Ingrao, *Masse e potere*, Editori Riuniti, Roma, 1977, p. 203.

³ H. Timermann, *I comunisti italiani*, De Donato, Bari, 1974, p. 195.

mise ale cuceririi puterii politice⁴. Tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R., solicitat să-și exprime părerea sa referitoare la șansele P.C.I. de a ajunge la putere pe calea alegerilor, spunea că „poziția sa este justă ținând seama de condițiile istorice, sociale și naționale din Italia. Dezvoltarea pe calea progresului și socialismului în diferite țări ale lumii are loc pornind tocmai de la realitățile din fiecare țară. Appreciez tocmai faptul că P.C.I., în elaborarea politicii sale, ține seama de această realitate”⁵. Partidul nostru susține că în condițiile actuale ale dezvoltării sociale și ale vieții internaționale există posibilitatea reală ca partidele comuniste, socialiste și social-democratice, în unitate cu alte forțe democratice și populare, să obțină o majoritate parlamentară largă, să aibă acces în principalele sedii ale puterii politice și să poată trece la înfăptuirea unor adinci transformări revoluționare în structura socială. Dar pentru cucerirea puterii politice și construirea socialismului nu este suficientă numai cîștigarea unei majorități cît mai confortabile în alegeri, se precizează în documentele noastre de partid. Este necesar ca după instaurarea la putere să se treacă la măsurile corespuzătoare care să garanteze apărarea acestei puteri pentru care masele au optat, se impune să fie înfăptuite transformări revoluționare în conformitate cu condițiile din fiecare țară.

În concepția comuniștilor italieni o modalitate concretă și accesibilă lor de a lupta pentru cucerirea puterii politice este preocuparea de a forma o nouă majoritate care să poată constitui guverne reprezentative sprijinite de masele populare și de reprezentanții lor în organismele politice alese. Pentru realizarea acestui obiectiv se impune organizarea și stimularea acțiunilor revendicative și de clasă ale oamenilor muncii, sporirea funcționalității instituțiilor democratice și elaborarea de propuneri și inițiative în parlament care să-i determine pe deputați să ia atitudine în funcție de orientările lor politice și nu de criteriile de disciplină impuse de majoritatea preconstituită.

În documentele P.C.I. se arată că lupta pentru cucerirea puterii politice se corelează și parțial se suprapune cu procesul trecerii la socialism, înțelegîndu-se însă că cucerirea puterii politice nu epuizează conținutul activității revoluționare, ea este mijlocul fundamental pentru a „realiza un nou consens, un nou organism social-politic”⁶. În documentele P.C.R. se precizează că etapa trecerii de la capitalism constituie un proces revoluționar complex, care începe, dar nu se încheie o dată cu cucerirea puterii de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimia, intelectualitatea și celelalte forțe sociale. În realitate, cucerirea puterii reprezintă abia începutul operei de transpunere în viață a idealurilor socialismului și comunismului, a aspirațiilor de libertate, egalitate, echitate și bunăstare materială și spirituală ale oamenilor muncii, adică a acelor realități care deosebesc fundamental socialismul de toate orînduirile anterioare.

⁴ S. Tarrow, *Le Parti Communiste et la société italienne*, în *Sociologie du communisme en Italie*, A. Colin, Paris, 1974, p. 47.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, Edit. politică, București, 1975, vol. 11, p. 1023.

⁶ U. Cerroni, *Cosmopolitismo e vie nazionali*, în „Rinascita”, nr. 36, 1975, p. 20.

Opțiunea comuniștilor pentru cucerirea pe cale pașnică a puterii politice se explică prin tradițiile democratice ale partidului, prin concepțiile și valorile pe care le promovează, prin modul în care el s-a implicat în viața politică a țării în perioada postbelică, prin lupta dusă împotriva dictaturii fasciste, prin dezaprobarea oricăror practici antidemocratice, extremiste, manifestate chiar de unele elemente muncitorești. P.C.I. și-a educat cadrele și membrii săi în ideea apărării și a dezvoltării democrației burgheze. Soluțiile guvernamentale propuse de comuniști (guvern de unitate democratică, guvern de solidaritate națională, guverne ale alternativei democratice) corespund acestei concepții deoarece sînt o garanție că fiecare partid, atît în opoziție cît și la guvern, poate participa la asigurarea respectării normelor constituționale. De altfel istoria arată că P.C.I. nu s-a abătut niciodată de la regulile democrației și tocmai de aceea a cîștigat poziții importante și influență în largi categorii sociale. În concepția sa cucerirea și folosirea puterii pentru trecerea la și construirea unei societăți noi se poate și trebuie să se desfășoare fără a anula nici una din libertățile sancționate de Constituție, respectîndu-se principiile și regulile democratice în vigoare.

Experiența și a altor partide comuniste, printre care și a P.C.R., arată că mijloacele și căile prin care este și poate fi cucerită puterea politică-pașnică și nepașnică depind de raportul de forțe, de felul în care masele populare devin conștiente și pot, la un moment dat, să impună, într-o formă sau alta, schimbările necesare în țara respectivă. Aceste căi pot și vor fi întotdeauna diverse.

P.C.I. consideră că în lupta pentru cucerirea puterii politice esențială este construirea unui sistem de alianțe sociale și politice, în care alături de muncitori și țărani să se găsească intelectuali, funcționari, numeroși membri ai păturilor mijlocii etc. Datorită diversității sociale a componentelor sale, închegarea noului bloc istoric necesită un proces de cimentare politico-ideologică, care poate fi facilitat de realizarea hegemoniei clasei muncitoare, încă înainte de preluarea puterii politice. Una din contribuțiile de maximă originalitate care conferă un profil ideologic specific P.C.I., ale cărei origini se întîlnesc în gîndirea gramsciană, este aceea a posibilității realizării hegemoniei clasei muncitoare, a înfăptuirii rolului său conducător în plan moral, spiritual și cultural încă înainte de preluarea puterii politice, element esențial al influenței pe care o exercită în cadrul societății italiene, concretizat în participarea, ca urmare a succeselor sale electorale, la activitatea de conducere și control a unor organisme politice alese. Factorii obiectivi care fac necesar noul sistem de alianțe al clasei muncitoare pot favoriza desfășurarea acestei operații numai dacă aceasta dispune de forța subiectivă necesară pentru a aborda complexitatea acestui proces și a depăși obstacolele care apar pe parcurs.

Clasa muncitoare, încercînd să rezolve complicatele probleme cu care se confruntă societatea italiană, își apropie și atrage de partea sa însemnate grupuri sociale. Politica alianțelor presupune căutarea unei convergențe între interesele clasei muncitoare și cele ale altor clase și grupuri sociale. Obiectivele propuse acestora trebuie să ofere perspective care să asigure cadrul adecvat îmbunătățirii condițiilor de viață și creării premiselor necesare afirmării lor în societate. Reformele care ur-

mează să se realizeze necesită colaborarea politică dintre clasa muncitoare și toate forțele politice democratice și progresiste. Numai astfel se pot modifica raporturile de forță sociale și politice și reorienta grupuri sociale care încă nu se găsesc sub influența politică și ideologică a partidelor clasei muncitoare.

Alianța clasei muncitoare cu păturile mijlocii este o problemă fundamentală pentru P.C.I., ele constituind o componentă esențială a noului bloc istoric. Clasa muncitoare reprezintă o „minoritate în cadrul populației Italiei și chiar în rindurile celor ce muncesc. Este sigur că în deznădămintul luptei pentru transformarea și înnoirea societății determinant este unde se situează, în ce sens sînt orientate și cum acționează păturile mijlocii... Este esențial pentru soarta dezvoltării democratice... dacă aceste forțe se alătură clasei muncitoare sau se îndreaptă împotriva ei”⁷. De aceea P.C.I. face un efort teoretic și practic pentru a se situa pe acea linie de echilibru în elaborarea și aplicarea programelor sociale încît să nu „împingă pe poziții de ostilitate” vaste grupuri ale păturilor mijlocii, ci, dimpotrivă, să obțină consensul acestora. Alianțele sociale nu sînt funcționale fără prelungirea lor pe plan politic, sau, altfel spus, alianțele politice care nu s-au născut din alianțe sociale sînt lipsite de perspectivă. În edificarea alianțelor politice clasa muncitoare își propune atît „stabilizarea” orientării și acțiunii politice a păturilor mijlocii, cît și reprezentarea lor politică de către P.C.I. și stimularea acelor forțe politice democratice care urmăresc să fie expresia politică a acestor pături. Este esențial ca în viitor să li se asigure îmbunătățirea condițiilor de existență, iar în perspectivă să li se prevadă și garanteze un rol social-politic care să le dea satisfacție socială.

Clasa muncitoare își propune, de asemenea, să atragă de partea sa grupuri cît mai însemnate ale intelectualității.

Comuniștii urmăresc realizarea alianței muncitorilor cu toți oamenii muncii, cu marea majoritate a populației. Ei pot cîștiga noi poziții și le pot apăra pe cele dobîndite numai prin realizarea unității lor de acțiune cu toate forțele populare și democratice. Constituirea noului bloc istoric este cerută de necesitatea pregătirii clasei muncitoare pentru apărarea democrației, înnoirea statului și societății precum și confruntarea cu forțele reacționare ale burgheziei italiene. Ea poate realiza aceste obiective numai dacă se bucură de cel mai larg sprijin popular.

P.C.I. își propune atragerea maselor populare la realizarea unor transformări care ies din cadrul logicii capitalismului, dar care, în același timp, nu constituie o aspirație exclusiv comunistă și socialistă. Accastă platformă a comuniștilor nu intenționează să fie un proiect de trecere spre o societate socialistă, ci un program pentru dezvoltarea economiei și a societății astfel încît să se bucure de adeziunea și concursul acelor cetățeni, care, chiar dacă nu au idealuri comuniste, susțin necesitatea eliberării lor și a națiunii de injustiție, de anomalii care caracterizează actuala organizare a societății. Se crează astfel o serie de puncte de contact și întîlnire între clasa muncitoare și acele forțe, care, deși nu-și propun perspective și obiective socialiste, susțin necesitatea unor schimbări prin menținerea cadrului constituțional existent.

⁷ E. Berlinguer, *Alleanze sociali e schieramenti politici*, în „Rinascita”, nr. 40, 1973, p. 3.

Aliații clasei muncitoare nu sînt numai clasele și păturile sociale tradiționale; se caută atragerea noilor grupuri socio-profesionale apărute ca urmare a transformărilor cunoscute de societatea capitalistă și a „rupturilor și destrămărilor sociale” determinate de actuala fază a crizei societății italiene. Criza prelungită și procesul de restructurare pe care îl cunoaște economia italiană au dus la marginalizarea unor însemnate grupuri sociale; este cunoscută în acest sens situația dramatică a șomerilor, a tineretului și a femeilor. Astăzi situația lor a devenit insuportabilă, de aceea clasa muncitoare trebuie să le sustragă de sub influența ideologică a grupurilor conservatoare, să le organizeze și să devină interpreta lor. E. Berlinguer apreciază că dacă va ști să facă acest lucru, clasa muncitoare va fi într-adevăr o forță invicibilă. A. Tortorella susține că muncitorii își pot atrage noi aliați nu prin realizarea unui bloc compact în jurul unui program, ci mai ales prin „cîștigarea încrederii și mobilizarea la luptă a noilor protagoniști”⁸ sociali, prin valorificarea aspirațiilor și a elaborărilor teoretice ale acestora.

Axul alianțelor clasei muncitoare îl constituie propria sa unitate și cea a tuturor forțelor de stînga. Strategia alianțelor extinsă la toate forțele de stînga, inclusiv la grupurile necomuniste, constituie un element nou în politica partidelor comuniste din Europa occidentală. P.C.I. consideră că are misiunea istorică de a reface unitatea de acțiune a clasei muncitoare, de a uni forțele de stînga într-un front comun în lupta pentru transformarea societății.

Pe plan strategic și teoretic efortul P.C.I. de a lărgi și suda social și politic alianțele clasei muncitoare s-a concretizat în elaborarea strategiei compromisului istoric, care, ca modalitate de a concepe trecerea la socialism, se identifică parțial cu strategia luptei pentru cucerirea puterii politice. Ca urmare a politicii deschise și unitare a P.C.I. față de forțele progresiste și democratice dusă în perioada postbelică, în anul 1973 a fost lansată linia politică a compromisului istoric. E. Berlinguer apreciază că este „singura propunere nouă în comparație cu toate formulele politice”⁹ experimentate după al doilea război mondial. Elementele tactice și formele concrete de realizare a compromisului istoric sînt reelaborate de către P.C.I. în funcție de evoluțiile sociale și politice pe care le cunoaște societatea italiană.

Compromisul istoric sau strategia unitară, cum este denumită de comuniștii italieni, este o linie politică care are rolul de a orienta și regrupa forțele politice în lupta pentru depășirea crizei capitalismului și pentru transformarea democrată a societății, este o perspectivă de luptă, o strategie de largă respirație care pornește de la premisa că reînnoirea democratică a societății nu poate fi decît rezultatul colaborării și înțelegerii între forțele populare istorice ale societății italiene, din care fac parte și catolicii democrați, atît cei din interiorul ei și cei din afara Democrației Creștine (D.C.). În Programul P.C.R. se scrie că, ținînd seama de faptul că într-o serie de țări capitaliste dezvoltate există mai multe partide muncitorești, precum și alte partide și organizații progre-

⁸ *Politica di unità e trasformazioni sociali*. Tavola rotonda, în „Rinascita”, nr. 12, 1979, p. 6.

⁹ *Congressul al XIV-lea al Partidului Comunist Italian*, Edit. politică, București, 1973, p. 60.

siste ce se pronunță pentru o înnoire a societății, colaborarea între comuniști, socialiști și alte „organizații progresiste, inclusiv masele de catolici, apare ca o necesitate obiectivă pentru asigurarea majorității în lupta pentru răsturnarea vechii orindui și transformarea revoluționară a societății”¹⁰. Cum era și firesc, se apreciază în documentele noastre de partid, aceste transformări sociale și politice au generat idei și teze noi, aprecieri și concluzii diferite cu privire la evoluția lumii contemporane. În acest context au apărut și așa se explică strategia compromisului istoric, orientarea eurocomunistă a unor partide comuniste, în general valorificarea trăsăturilor naționale în lupta pentru trecerea la socialism. Aceste căutări oglindesc preocuparea fiecărui partid comunist de a analiza în mod dialectic realitatea în continuă schimbare și de a desprinde, în funcție de condițiile concrete social-istorice, concluzii corespunzătoare pentru lupta revoluționară, pentru îndeplinirea misiunii istorice ce-i revine în societate.

Ideologii burghezi pentru a împiedica colaborarea oamenilor muncii catolici cu comuniștii și socialiștii, în lupta pentru cucerirea puterii politice și trecerea la socialism, au afirmat că religia este incompatibilă cu socialismul. Faptul că o mare parte a membrilor de partid și a alegătorilor P.C.I. și ai altor partide comuniste occidentale sînt catolici, relațiile de ansamblu bune ale acestor partide cu o importantă parte a credincioșilor infirmă această teză. Desigur, există deosebiri de abordare a problemelor între partidele comuniste—și nu numai partidele comuniste, ci și alte forțe progresiste—și biserică, dar înțelegerea într-un fel sau altul a problemelor filosofice ale dezvoltării omenirii nu împiedică existența libertății cultelor și a bisericii.

Compromisul istoric este mai mult decît o strategie, el „reprezintă un mare proiect de transformare a societății și a statului prin intermediul mișcării unitare și democratice”¹¹ a oamenilor muncii, el duce atît la crearea unui regim, a unor relații și a unei atmosfere politice noi, cît și la dezvoltarea unor raporturi umane de colaborare și solidaritate. Strategia unitară este expresia voinței P.C.I. de a nu acționa pentru reînnoirea societății luptînd împotriva aspirațiilor și intereselor oamenilor muncii catolici.

Compromisul istoric este un mijloc de antrenare și organizare a forțelor înnoitoare ale societății în lupta împotriva forțelor reacționare. În acest sens este necesară stabilirea unor obiective de luptă care să ducă la unificarea și reorganizarea societății, la exercitarea unor continue presiuni de către masele populare pentru rezolvarea problemelor țării, la cautarea tuturor convergențelor pentru combaterea abuzurilor de putere și a privilegiilor.

Alianța comunistă cu catolicii este un element esențial al compromisului istoric deoarece o parte însemnată a oamenilor muncii italieni sînt catolici. De asemenea, forțele democratice catolice promovează unele valori umanitare și progresiste, care nu pot lipsi din tabla de valori

¹⁰ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltat și înaintare a României spre comunism, Edit. politică, București, 1975, p. 193.

¹¹ E. Berlinguer, *Relazione ai segretari delle federazioni e di comitati regionali*, în „L'Unità” 05.1978, p. 4.

a societății socialiste. Strategia unitară nu înseamnă un acord de putere între P.C.I. și D.C., obiectivul întâlnirii cu lumea catolică merge dincolo de acest partid, și anume se referă la organizațiile sindicale, culturale, profesionale, sociale și religioase ale catolicilor. Colaborarea cu D.C. este posibilă *numai după* înlăturarea sistemului său de putere și după schimbarea sa și instituirea unor relații noi între ea, societate și stat, adică după scăderea ponderii politice a curentelor conservatoare și sporirea rolului și locului curentelor de stînga în conducerea și orientarea partidului. Strategia unitară urmărește să reducă influența politică a D.C., să elimine monopolul său asupra puterii și să renunțe la atitudinea sa anticomunistă.

După ce a fost evident, în perioada politicii de solidaritate națională, că D.C., în loc să fie receptivă față de cererile oamenilor muncii de reînnoire și transformare a societății, devenea tot mai exclusivistă, opunîndu-se intrării comuniștilor în guvern și era dominată de curentele moderate, P.C.I., în contextul marasmului politic și a înșeși crizei D.C., a acționat în vederea reînnoirii concepției sale cu privire la raporturile dintre comuniști și catolici propunînd linia alternativei democratice. O premisă a acesteia este necesitatea acțiunii tuturor forțelor politice de stînga și democratice pentru a determina D.C. să se schimbe. Comuniștii italieni, în eventualitatea participării lor la formarea guvernului, exclud posibilitatea colaborării lor cu acest partid pentru a accentua procesul de de legitimare pe care îl cunoaște. În condițiile liniei politice a alternativei democratice se face o distincție netă între aria catolică și D.C., de care unele forțe „s-au desprins sau se pregătesc să o facă acum... iar altele au optat pentru forțele de stînga, mai ales pentru P.C.I.”¹²

E. Berlinguer arată că deoarece o mare parte a membrilor și alegătorilor D.C. o constituie oameni ai muncii și chiar muncitori ea va trebui să țină cont de exigențele și aspirațiile populare și să se schimbe. P. Ingrao afirmă că el „nu crede într-o D.C. imuabilă”¹³ pentru că agravarea crizei determină fiecare forță politică să se schimbe și să suporte consecințele limitelor sale politice și ideologice. Dar și după schimbarea acestui partid clasa muncitoare și partidele sale vor lupta împotriva forțelor conservatoare, iar G. Napolitano, subliniază că „nu se propune — să fie clar — un compromis forțelor burgheze de orientare moderată și nici capitalismului italian”¹⁴, la fel cum nu se consideră că ar fi posibilă obținerea neutralității acestor forțe P.C.I. urmărește să determine forțele de centru să se situeze pe poziții democratice și să împiedice ciocnirea frontală între cetățenii care votează în favoarea sa și cei care susțin politica D.C., considerînd că în lupta pentru cucerirea puterii politice i se vor opune curentele conservatoare ale D.C. De aceea prin strategia compromisului istoric își propune nu înlăturarea ei de pe scena politică a Italiei, ci întărirea curentelor de stînga și democratice și activizarea lor în lupta împotriva orientărilor retrograde. D.C. va fi nevoită să-și pună problema schimbării sale deoarece nu poate conta decît în limite reduse pe sprijinul extern. P. Lange scrie că o eventuală ingerință străină

¹² G. Chiarante, *Crisi democristiana e alternativa*, în „Critica marxistă”, an. 19, nr. 4, 1981, p. 86.

¹³ P. Ingrao, *Crisi e terza via*. Intervista di R. Ledda, Editori Riuniti, Roma, 1978, p. 138.

¹⁴ G. Napolitano, *In mezzo al guado*, Editori Riuniti, Roma, 1979, p. LVI.

în viața politică italiană i-ar avantaja mai mult pe comuniști deoarece dacă ajutorul din afară ar permite forțelor anticomuniste să înlăture P.C.I. de la putere, acesta, pe baza largului consens de care se bucură în rândurile maselor populare, ar „opune o rezistență de lungă durată”.¹⁵ De asemenea, sprijinirea unui regim de tip chilian în inima Europei ar fi extrem de periculoasă pentru prestigiul forței intervenționiste și al aliaților săi. Desfășurarea luptei pentru socialism în cadrul democrației va permite atât desființarea treptată a exploatării sociale cit și reducerea ponderii politice a partidelor claselor exploatatoare în conducerea politică a țării. Prin construirea democrației politice se urmărește schimbarea raporturilor de producție și a claselor conducătoare și crearea unui cadru democratic deschis socialismului, care să permită realizarea unor transformări socialiste în principal pe bază de consens și nu de constringere.

O altă trăsătură esențială a compromisului istoric este unitatea și colaborarea dintre comuniști și socialiști. În acest sens P.C.I. a recunoscut și recunoaște funcția importantă care revine P.S. Italian (P.S.I.) în realizarea unei politici de reînnoire și de progres democratic, de aceea nu vrea să renunțe la alianța cu el. O premisă a strategiei unitare este întărirea unității, colaborarea tot mai strinsă între forțele de stînga, sporirea forței lor politice și electorale. Unitatea stîngii trebuie considerată ca bază pentru o unitate mai largă, care este necesară în acțiunea de „izolare a forțelor conservatoare și reacționare pentru a da stabilitate și siguranță procesului de transformare”¹⁶ socialistă, pentru a soluționa în mod corespunzător problema relațiilor cu catolicii și cu D.C.

Datorită rolului important pe care îl are în menținerea echilibrului alianței partidelor de guvernămînt, după alegerile legislative din iunie 1979 P.S.I. a renunțat la strategia alternativei de stînga propunînd alternanța și așa-zisa guvernabilitate. Acceptînd teza discriminării anticomuniste și colaborarea cu curentele de dreapta ale D.C. a adoptat o serie de orientări specific social-democrate și reformiste, îndepărtîndu-se de P.C.I. Cu toate acestea comuniștii luptă pentru colaborarea cu socialiștii pornind de la premisa că alternativa democratică nu este posibilă fără unitatea principalelor partide ale clasei muncitoare și ale celorlalți oameni ai muncii. De altfel o serie de grupuri și personalități socialiste și de stînga critică actuala orientare a partidului, susțin necesitatea luptei împotriva sistemului de putere democrat-creștin și a soluționării crizei sistemului și instituțiilor politice prin colaborarea cu P.C.I.

Necesitatea și importanța unității de acțiune a partidelor clasei muncitoare este subliniată și în documentele partidului nostru, arătîndu-se că este necesar să se acționeze pentru dezvoltarea relațiilor cu partidele socialiste și social-democrate, pentru „întărirea unității și realizarea unei adevărate reconcilierii istorice între comuniști și socialiști”¹⁷ creînd astfel condiții pentru desfășurarea unei lupte comune. Aceasta constituie o cerință a dezvoltării contemporane, a triumfului socialismului și păcii în lume.

¹⁵ P. Lange, *Che fare nei confronti dei comunisti italiani?* in S. Segre, *A chi fa paura l' "oro omunismo?*, Guaraldi E., Firenze, 1977, p. 160.

¹⁶ *Tre domande sulla strategia della sinistra*. Risposta di L. Cafagna, G. Chiaromonte etc., in „Critica marxista”, n. 4, 1980, p. 47.

¹⁷ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, 1977, vol. 13, p. 214.

Strategia unitară urmează să impună o nouă conducere politică a țării, care să fie mai stabilă, novatoare și eficientă, expresia și rezultatul unei noi și solide unități a marii majorități a oamenilor muncii, care, reuniți în jurul unor programe de reforme, să poată conferi guvernelor voința politică și puterea democratică necesare învingerii oricăror rezistențe reacționare. Această operație istorică se poate înfăptui numai prin participarea unitară la guvern a tuturor forțelor populare.

Pentru comuniștii italieni cucerirea puterii politice nu se reduce la intrarea lor în guvern, deoarece realizarea acestui obiectiv înseamnă în primul rând activitatea desfășurată pentru reorganizarea și democratizarea sistemului politic, adică a organelor puterii executive, a organismelor democratice, a justiției, a forțelor ordinii publice, a armatei. Ei își îndreaptă atenția mai ales spre parlament, a cărui activitate este necesar să se desfășoare pe baza principiilor democratice și nu a jocului de interese a componentelor majorității parlamentare. Comuniștii cer ca forțele opoziției să poată contribui la soluționarea problemelor țării, la influențarea orientării politice a guvernului. U. Cerroni subliniază caracterul complex pe care îl conferă comuniștii cuceririi și exercitării puterii politice, anume înțelegerea ei ca un instrument necesar „obținerii unui nou consens, conceperii și structurării unui nou organism social-politic”¹⁸.

În elaborarea strategiei compromisului istoric s-a pornit de la premisa că aliați ai clasei muncitoare sînt toate categoriile sociale supuse exploatării capitaliste. Principalul suport social-politic al alianțelor clasei muncitoare este înlăturarea exploatării și crearea condițiilor pentru afirmarea autonomă, multilaterală a fiecărui grup social și a națiunii italiene. Cînd se vorbește de necesitatea unui compromis istoric se înțelege că oamenii muncii, cu un înalt simț al răspunderii față de soarta țării lor, laici și catolici, materialişti și idealişti, toți cei care nu au de apărut privilegiile sociale, pot și trebuie să contribuie la construirea unei noi societăți, care să creeze cadrul necesar înflorii națiunii italiene. Astăzi se discută mult despre sensul dezvoltării, punîndu-se întrebarea *ce și de ce* se produce. În acest sens compromisul istoric poate fi definit ca o relație între cei „care sînt interesați *cît* anume să se producă și cei care în schimb sînt interesați *ce anume și de ce* să se producă”¹⁹.

Concepția asupra compromisului istoric este dezvoltată prin orientarea eurocomunistă a comuniștilor italieni, mai precis prin avansarea ipotezei căii a treia spre socialism în țările Europei Occidentale, adică susținerea posibilității desfășurării luptei pentru cucerirea puterii politice și a construcției socialismului în condițiile dezvoltării depline a democrației și a tuturor libertăților și a inițierii unui „nou proces de dezvoltare economică și de organizare socială”²⁰, adevărat situației din țările capitaliste occidentale și diferit de cele promovate în țările socialiste și de experiențele social-democrate.

¹⁸ U. Cerroni, *Crisi ideale e transi-ione al socialismo*, Editori Riuniti, Roma, 1977, p. 47.

¹⁹ E. Berlinguer, *Il c mpromesso nella fase attuale*, în „Rinascita”, n. 32, 1979, p. 2.

²⁰ Idem, *Discorso alla Festa dell'Unità*, în „L'Unità”, an. XXIX, noua serie, nr. 37, 21.08.1981, p. 3.

Dezbaterile referitoare la calea a treia au subliniat teza că social-democrația nu a vrut să folosească puterea politică pentru a iniția procese de transformare socialistă. P.C.I. își propune, ca pe măsură ce va reuși să influențeze și să condiționeze forțele care exercită puterea politică, să introducă în societatea capitalistă „elemente sau procese socialiste”, care, treptat, alături de alte transformări, vor favoriza trecerea la socialism.

O trăsătură a căii a treia spre socialism este aceea că lupta pentru cucerirea puterii politice și trecerea la socialism se va face în condițiile pluralismului economic, politic și ideologic. În domeniul economiei se prevede păstrarea proprietății private în unele sectoare ale industriei mici și mijlocii, naționalizarea parțială a mijloacelor de producție și de schimb și imbinarea mecanismului pieții cu programarea democratică. La fel cum burghezia a dovedit istoricește că cele mai desăvârșite forme de realizare a hegemoniei sale au avut loc în cadrul regimului parlamentar și al pluralismului, tot așa și „afirmarea hegemoniei clasei muncitoare se va desfășura prin respectarea principiilor democrației pluraliste”²¹.

Comuniștii își propun organizarea unei puteri și a unui stat socialist în care anumite drepturi politice — ca cel la cuvânt, la exprimarea liberă a opiniilor politice, la organizarea politică etc. — să fie garantate tuturor oamenilor, inclusiv persoanelor și grupurilor care nu sînt de orientare socialistă, fapt care ar face posibilă revenirea comuniștilor în minoritatea parlamentară. Dar activitatea forțelor conservatoare va putea fi contracarată prin transformarea și reînnoirea instituțiilor democratice, prin legarea de mase și prin imunizarea lor față de acțiunea forțelor legate de trecut. Blocul forțelor sociale în starea susținută o ipoteză atît de avansată și riscantă a exercitării puterii și a transformării societății poate fi constituit numai prin strategia unitară a P.C.I. O premisă a realizării acestui obiectiv, în funcție de condițiile din țările capitaliste dezvoltate, este colaborarea strînsă între partidele comuniste și analiza critică reciprocă a orientărilor lor politice și a abordărilor teoretice, demers care nu „constituie o opoziție față de alte experiențe istorice ale socialismului”²².

Considerăm justificate acele puncte de vedere care își exprimă insatisfacția față de posibilitățile euristice ale termenului de calea a treia spre socialism. Există unanimitate în aprecierea faptului că țările socialiste au conturat o anumită cale de trecere la o orînduire superioară, recunoscută și verificată istoric. Social-democrația, cu toate că a pus teoretic problema trecerii la socialism, în practică nu a instituit un nou tip de societate. Deci istoric nu s-au verificat două căi de trecere la socialism, ci numai una; noua încercare de trecere la socialism, cînd va duce la rezultate istorice concrete, va fi a doua cale, sau mai corect spus poate fi o cale diferită, bazată pe pluralismul politic și ideologic al forțelor motrice ale procesului revoluționar*. Chiar E. Berlinguer spune că a

²¹ G. Napolitano. *op. cit.*, p. 283.

²² *La terza via al socialismo*. Tavola rotonda con Terzi, Trentin, Luporini, Bufalini, A. Rosa, în „Rinascita”, nr. 1, 1979.

* În acest sens în comunicarea *Caracteristici ale procesului revoluționar contemporan*, susținută de prof. univ. dr. Ion Șerbănescu, la sesiunea științifică anuală din 1981 a Institutului de științe politice, s-au exprimat rezerve la adresa termenului de calea a treia, preferîndu-se cel de „cale diversă”.

„treia cale spre socialism este o imagine destul de aproximativă pe care, în cele din urmă, am acceptat-o pentru că a căpătat caracter de masă și amploare”²³.

În documentele partidului nostru se arată că eurocomunismul este expresia încercării partidelor respective de a promova o politică și de a acționa în lupta revoluționară în concordanță cu condițiile din țara respectivă, cu interesele și dorințele mării majorități a poporului. Desigur, faptul că unele partide se pronunță împotriva unui model în construcția socialistă nu poate justifica însă „pretenția elaborării unui alt model obligatoriu pentru ceilalți. Transformarea socialistă nu se poate face decît ținînd seama de realități, nu de șabloane; nici un fel de denumire nu poate schimba concepția revoluționară despre dezvoltarea societății omenești”²⁴.

Din punctul de vedere al rezultatelor și perspectivei luptei pentru apropierea de puterea politică este sugestivă activitatea de opoziție în perioada postbelică, precum și relevarea atitudinii P.C.I. față de necesitatea participării sale la guvernarea țării.

Opoziția politică promovată de comuniști a fost subordonată hotărîrii de a-și întări pozițiile cu mecanismele puterii politice, pentru a putea exercita o influență sporită asupra statului și societății. P. Togliatti, avînd în vedere condițiile luptei revoluționare în perioada postbelică, susține că pentru mișcarea muncitorească și partidele comuniste din țările capitaliste apare posibilitatea de a cuceri poziții de putere în cadrul unui stat „care nu și-a schimbat natura sa burgheză și de a purta din interior lupta pentru transformarea lui progresivă”²⁵. Considera că desfășurarea neîntreruptă a luptei de clasă și sporirea forței și prestigiului partidelor comuniste face posibilă această ipoteză. C. Vallauri, sociolog italian cunoscut pentru delimitarea sa critică față de comuniști și țările socialiste, este nevoit să recunoască că modul ingenios în care a conceput activitatea de opoziție și pozițiile cîștigate de P.C.I., în profil teritorial și în organismele politice alese, îi permit să exercite o influență considerabilă²⁶ asupra vieții politice italiene și să oblige D.C. să țină seama de el în opțiunile sale politice și în activitatea de exercitare a puterii politice.

Comuniștii italieni arată că temelia opoziției lor politice o constituie „funcția socială conducătoare pe care o revendică clasa muncitoare”²⁷ și acțiunile sale de luptă constantă. Ei, evitînd comoditățile opoziției totale, s-au angajat în găsirea soluțiilor economice și politice pentru depășirea crizei societății italiene răspunzînd în fața parlamentului și a maselor populare de acțiunile pe care le inițiază. P.C.I. cere să fie considerat, în funcție de mijloacele pe care le are la dispoziție, o „forță conducătoare care își asumă răspunderile sale și acceptă să fie judecat după ceea ce face”²⁸. Implicarea P.C.I. în 1976—1979 în „sfera guver-

²³ E. Berlinguer, *Rapporto al XV Congresso del P.C.I.*, în „L'Unità”, 31.03.1979.

²⁴ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, București, 1979, vol. 16, p. 537.

²⁵ P. Togliatti, *Promemoria di Yalta*, „Rinascita”, nr. 35, 1964, în *Il compromesso storico*, a cura di P. Valenza, Newton C.E., Roma, 1976, p. 130.

²⁶ C. Vallauri, *Partiti e società*, M. Bulzoni, Roma, 1971, p. 116.

²⁷ G. Napolitano, *La politique du P.C.I.*, Editions Sociales, Paris, 1976, p. 33.

²⁸ M. Padovani, *La longue marche. Le P.C. Italien*, Calmann-Lévy, Paris, 1976, p. 64.

namentală”, imposibilitatea definirii rolului său prin teoriile marxiste clasice, strategia sa flexibilă și constructivă i-au permis să-și creeze, în straturi largi ale populației, imaginea unui „partid de guvernământ” responsabil²⁹. L. Longo susținea că partidul comunist, într-o anumită măsură, este un „partid de guvernământ”, iar E. Berlinguer considera că partidul exercită o influență indirectă asupra conducerii politice a țării.

P.C.I. a adoptat această conduită deoarece trebuia să soluționeze problemele ridicate de oamenii muncii prin organizarea și conducerea lor la acțiunile de luptă și prin activitatea sa în parlament și în celelalte organisme de stat. P.C.I. nu a ales calea opoziției absolute deoarece astfel nu ar fi putut lupta pentru promovarea intereselor oamenilor muncii. El s-a implicat în soluționarea acelor probleme în care își putea aduce fie o contribuție directă în instituțiile democrației politice, fie putea mobiliza masele la luptă pentru a exercita presiuni asupra guvernelor. Reformele propuse de comuniștii italieni, pe de o parte, sînt compatibile cu sistemul politic existent, iar, pe de altă presupun transformarea lui. P.C.I. a încercat să valorifice forța politică a clasei muncitoare și a celorlalți oameni ai muncii pentru soluționarea în sens democrat a problemelor de interes național. Pornind de la premisa că numai respingerea și criticarea politicii partidelor burgheziei nu duce la crearea condițiilor necesare transformării societății și cuceririi puterii politice, a acționat pentru materializarea unor prevederi constituționale și politice formale, respectiv pentru spoierea locului și rolului clasei muncitoare și a oamenilor muncii în cadrul vieții politice naționale. Constituția italiană a facilitat acest tip de opoziție deoarece recunoaște tuturor partidelor dreptul de a participa la soluționarea problemelor politice ale țării și de a influența politica guvernelor prin intermediul metodelor democratice.

Dacă P.C.I. nu ar fi avut aceste trăsături „s-ar fi ajuns deja la o catastrofă — arată E. Berlinguer —, iar țara nu ar fi avut un punct de sprijin și o garanție pentru menținerea cadrului democratic”³⁰. Astfel este știut că, în soluționarea problemelor grave cu care se confruntă societățile capitaliste și omenirea, se afirmă cu tot mai multă putere partidele comuniste și muncitorești care se pronunță pentru o dezvoltare democratică a societății, pentru organizarea vieții economice și sociale în interesul maselor largi populare, pentru o politică de independență națională. În acest sens în documentele noastre de partid se subliniază că partidele comuniste din țările capitaliste care se bucură de sprijinul maselor largi populare privesc cu toată seriozitatea și răspunderea problemele ce preocupă popoarele respective; ele caută să contribuie la găsirea celor mai bune soluții pentru a depăși o serie de greutăți și a asigura un viitor cât mai bun popoarelor.

Comuniștii italieni consideră că lupta pentru cucerirea puterii politice derivă din procesul de afirmare a hegemoniei clasei muncitoare. Ei apreciază că în Italia este în curs de desfășurare o fază istorică marcată

²⁹ H. Timermann, *op. cit.*, p. 82. Vezi și Idem, *Compromesso storico o fronte popolare. Il P.C.I. sulla strada della partecipazione al governo*, în S. Segre, *A chi fa paura l'eurocomunismo?*, Guaraldi E., Firenze, 1977, p. 181, 186.

³⁰ E. Berlinguer, *Discorso alla grande manifestazione di S. Giovanni a Roma*, în „L'Unità”, 11.04.1976.

de declinul unei hegemonii și de afirmarea unei noi forțe sociale conducătoare, respectiv paralel cu adâncirea crizei rolului conducător al burgheziei se derulează procesul de realizare a hegemoniei clasei muncitoare. Având în vedere un plan mai general se poate afirma că o caracteristică fundamentală a epocii contemporane o reprezintă creșterea rolului clasei muncitoare în transformarea înnoitoare a societății umane, în lupta pentru o politică nouă, pentru pace și progres în lume. Clasa muncitoare se afirmă tot mai puternic ca purtătoarea celor mai înalte idealuri de libertate socială și independență națională a popoarelor. Concretizarea acestui proces se bazează și pe tendința obiectivă de trecere a societății italiene la socialism.

Realizarea acestei cerințe obiective presupune dobândirea capacității de a descifra tendințele de dezvoltare a societății, realizarea unei convergențe de interese între ea și categoriile sociale care îi pot deveni aliate. Lupta pentru hegemonie va continua și atunci când partidele clasei muncitoare vor participa la formarea guvernului. Rolul conducător al clasei muncitoare înseamnă afirmarea ei ca forță politică națională. Această funcție trebuie să se manifeste nu numai pe plan economic și sindical, ci și pe plan politic, ceea ce înseamnă participarea sa la soluționarea tuturor problemelor cu care se confruntă națiunea italiană. Deoarece în următoarea etapă a dezvoltării istorice—apreciază P.C.R.—va crește și mai mult rolul clasei muncitoare și al partidelor ei politice în organizarea și conducerea luptelor revoluționare de transformare a societății omenеști este necesară întărirea și creșterea influenței tuturor partidelor comuniste pe plan național, premisă hotărîtoare a înfăptuirii în bune condiții a misiunii sale istorice.

Clasa muncitoare italiană își poate afirma rolul său conducător asumîndu-și sarcina de a apăra și dezvolta toate „cuceririle și valorile pozitive afirmate în secolele trecute”³¹. Comuniștii italieni consideră că pentru îndeplinirea acestei misiuni ea nu trebuie să rămînă în așteptare pînă ce partidele sale vor participa la conducerea politică a țării, ci încă de acum, prin propunerile și luptele sale, să fie purtătoarea exigențelor de eficiență și progres social. Astfel se crează premisele construirii unei alternative pentru regimul capitalist.

Realizarea rolului conducător al clasei muncitoare presupune participarea partidelor sale, inclusiv a celui comunist, care este instrumentul politico-ideologic al hegemoniei sale și al noului bloc istoric, exercitînd funcția de orientare, de conducere și de sinteză politică, la conducerea politică a societății. Partidul comunist concepe înfăptuirea acestui proces prin antrenarea nu numai a clasei muncitoare, ci a tuturor categoriilor de oameni ai muncii, acțiunea sa nu trebuie să se desfășoare din afară, ci din interiorul³² organismelor de stat, în care-și desfășoară activitatea reprezentanții săi și ai celorlalte partide muncitorești. Comuniștii italieni își concep rolul de forță politică conducătoare pornind de la faptul că există mai multe partide muncitorești, de la condițiile istorice, naționale, economice, sociale și politice specifice Italiei, care conduc la elaborarea unei concepții diferite de cea a partidelor din țările

³¹ *Il programma elettorale del P.C.I.*, în „L'Unità”, 16.05.1976, p. 12.

³² A. Minucci, *Prima e dopo il voto*, în „Rinascita”, nr. 20, 1978, p. 4.

în care se construiește socialismul. În țara noastră — se apreciază în Programul P.C.R., — partidul va continua să constituie forța politică conducătoare a întregii activități economico-sociale. Acest rol al partidului, recunoscut de întregul popor, este rezultatul politicii sale juste, marxist-leniniste, al identificării lui depline cu interesele vitale ale maselor populare, al capacității sale de a conduce poporul pe calea eliberării sociale și naționale, a făuririi societății socialiste, a ridicării bunăstării materiale și spirituale.

Lupta pentru recunoașterea partidului ca forță politică conducătoare a societății trebuie să se desfășoare și după venirea sa la putere, deoarece nu este suficientă numai deținerea pîrghiilor puterii politice, este necesară reinnoirea continuă a consensului maselor populare, pentru a se putea conduce și edifica societatea socialistă. Partidul nostru afirmă că nu trebuie să se considere că obținerea încrederii și atragerea maselor la activitatea de transformări revoluționare se încheie o dată cu preluarea puterii politice de către clasa muncitoare și cu realizarea proprietății socialiste. Acestea sînt doar momente care crează condiții pentru afirmarea și dezvoltarea procesului revoluționar. Revoluția socialistă continuă și se dezvoltă neîntrerupt în conformitate cu fiecare stadiu istoric, atît în domeniul forțelor de producție, cît și al transformărilor structurii sociale, al relațiilor de producție și sociale, al conducerii societății. Chiar cînd puterea se găsește în miinile clasei muncitoare, în alianță cu țărănimea și intelectualitatea, comuniștii „au datoria de a întări această putere”³³, de a dezvolta continuu democrația socialistă, participarea activă și conștientă a poporului la făurirea vieții sale libere.

Necesitatea participării clasei muncitoare la guvern, de aproape 30 de ani, este problema politică centrală a vieții politice italiene și factorul determinant al asigurării dezvoltării în continuare a statului și instituțiilor democratice. Partidele cele mai puternice ale stîngii au datoria să acționeze pentru slăbirea pozițiilor forțelor conservatoare, chiar și ale D.C., premisă a antrenării instituționale a clasei muncitoare la soluționarea crizei pe care o cunoaște societatea italiană. Cerința participării oamenilor muncii la conducerea politică a țării, la redresarea statului și a societății se justifică prin contribuția însemnată adusă de ei la fondarea statului italian în timpul Rezistenței și la activitatea Adunării Constituante. M. Padovani, referindu-se la maturitatea politică a P.C.I., arată că o parte însemnată a forțelor politice și a opiniei publice îl consideră apt pentru a conduce societatea. Admiterea comuniștilor în guvernele unor țări, se arată în documentele P.C.R., apare ca o necesitate firească, ținînd seama de faptul că ei se bucură de adeziunea și încrederea unei mari părți a poporului. Această participare va accentua și consolida dezvoltarea democratică a societății, va asigura soluționarea unor probleme de interes stringent pentru masele populare, va întări independența și suveranitatea țărilor respective.

Intrarea partidului comunist în organele conducerii politice naționale presupune intensificarea activității sale culturale și teoretice, deoarece nu se poate înfăptui hegemonia clasei muncitoare dacă activitatea politică este redusă la acțiuni cu caracter pragmatic, fără a se baza pe o

³³ Nicolae Ceausescu, *op. cit.* vol. 14, 1977, p. 45.

solidă pregătire culturală și teoretică. P.C.I. își propune să demonstreze și prin aceste mijloace capacitatea clasei muncitoare de a asigura un nou tip de dezvoltare socială. Se apreciază că intelectualii, activiștii comuniști trebuie să imbine în mod armonios specializarea cu activitatea politică, cunoașterea cu acțiunea de transformare a societății. Astfel Gramsci a înțeles că lupta pentru cucerirea puterii politice și trecerea la socialism se poate desfășura cu succes numai dacă clasa muncitoare poate întrece și submina hegemonia burgheziei și în plan cultural-științific și teoretic, subliniind „însemnătatea întemeierii acțiunii politice a clasei muncitoare pe rezultatele cercetării științifice”³⁴ și pe crearea și dezvoltarea unei noi culturi, spiritualități și științe.

Participarea tuturor partidelor democratice la formarea guvernelor, adoptarea unor metode de guvernare noi și sporirea contribuției oamenilor muncii la aplicarea acestei politici ar permite reînnoirea conducerii politice naționale și obținerea consensului mării majorități a poporului. E. Berlinguer arată că deși în ultima vreme au apărut o serie de premise politice favorabile, calea spre atingerea acestui obiectiv nu va fi netedă, liniștită și nici măcar sigură, dar obstacolele care-i stau în fața actuală în față sînt mai puține decît în trecut.

În perioada 1976—1979, comuniștii au susținut necesitatea formării unui guvern de solidaritate națională, deoarece problema fundamentală a Italiei era aceea a existenței unor majorități și a unor guverne capabile să conducă țara. „Boala de care a suferit și suferă țara... —spunea E. Berlinguer—este lipsa unor majorități care să se bazeze pe o unitate politică elementară și care să știe să guverneze”³⁵. Un indiciu al forței pe care o dobîndise P.C.I. a fost faptul că după alegerile din 1976 și 1979 partidele care au gestionat puterea politică timp de 30 de ani nu mai puteau constitui și reedita vechile formule guvernamentale fără a ține seama de comuniști.

Crearea premiselor politice ale progresului națiunii italiene presupune schimbarea bazelor sociale și politice ale puterii. Acest fapt se poate realiza prin conducerea democratică a societății și a statului de către o coaliție unitară din care să facă parte și partidul comunist, ceea ce ar duce la schimbarea substanțială a naturii de clasă a puterii. Toate mutațiile care au avut loc în perioada postbelică nu au dus la lărgirea bazelor sociale și politice ale forțelor conducătoare ale societății.

O serie de forțe sociale și politice sînt dispuse să accepte participarea comuniștilor la conducerea societății. În opinia unor cercuri ale burgheziei italiene, comuniștii ar putea combate atît parazitismul și absenteismul care au invadat sectorul public și cel particular al economiei, ar contribui substanțial la lupta împotriva grevelor „corporative”. Într-un scenariu al fundației „Agnelli” se afirmă că tendința societății italiene de a accepta hegemonia guvernamentală comunistă este destul de puternică. „Marea majoritate a cetățenilor sînt gata să se lase conduși de o forță capabilă să realizeze, chiar cu prețul unor sacrificii, un proiect de relansare a societății”³⁶. De asemenea, A. Occhetto arată că există

³⁴ A. Asor Rosa, *Conoscenza e politica*, în „Rinascita”, nr. 46, 1973.

³⁵ E. Berlinguer, *Rapporto al C.C. e alla C.C.C. del P.C.I.*, în „L'Unità”, 14.05.1976,

³⁶ Apud M. Padovani, *op. cit.*, p. 132.

forțe dinamice ale capitalismului italian care „nu sînt satisfăcute” de sistemul de putere democrat-creștin deoarece constituie „un obstacol în calea dezvoltării forțelor de producție”³⁷. Larga stratură ale populației consideră că P.C.I. poate debarasa statul și sectorul public de organizațiile parazitare. H. Timermann, în urma unor contacte directe cu oameni politici și cercetători italieni, afirmă că o serie de personalități politice din cadrul curentelor de stînga ale P.S.I. și ale D.C. sînt de părere că Italia poate depăși situația critică în care se găsește numai prin înserarea comuniștilor în diferitele scheme guvernamentale. C. Balci, directorul unei publicații catolice, insistă ca D.C. să analizeze posibilitatea colaborării cu comuniștii, care nu poate fi „considerată numai o problemă internă a forțelor de stînga”³⁸. De asemenea, un lider al P.S.D.I cerea ca partidul să-și propună înlăturarea sistemului de putere democrat-creștin pentru a asigura o alternanță care să nu se reducă la o „simplă operație de putere, ci care să constituie o premisă pentru alternativa”³⁹ democratică.

După alegerile din iunie 1976 s-a văzut că este imposibil de reconstituit majoritățile și formulele de guvern din trecut și a fost evident că nu se putea forma un guvern dacă ar fi rămas în opoziție. Caracterizînd această situație mai puțin obișnuită, G. Napolitano scrie că partidul comunist, în perioada 1976—1979, a fost „la mijlocul drumului, adică nici în opoziție, nici în guvern”⁴⁰. Soluția la care s-a recurs, abținerea comuniștilor, a fost și este expresia contradicției fundamentale a vieții politice italiene: anume împiedicarea intrării comuniștilor în guvern. Dificultățile serioase întîmpinate de D.C., în legislatura 1976—1979, în formarea guvernelor și incapacitatea sa de a controla evoluția unor reforme economice, sociale și politice sînt un argument concret al necesității renunțării de facto la discriminarea anticomunistă, care a fost unul din termenii de referință ai guvernelor de centru-stînga. Această exigență a fost respinsă de conducerea D.C. și de cea a P.S.I. Democrat-creștinii, dacă se consideră o forță politică democrată, ar trebui să recunoască în fapt că toate partidele constituționale cu bază de masă au demnitate și drepturi egale pentru a participa la formarea guvernelor. Aceasta înseamnă că întrucît masele populare sînt chemate să depună eforturi și să accepte unele privațiuni și sacrificii pentru depășirea actualei crize a societății italiene partidele politice care le reprezintă, deci în primul rînd cel comunist, trebuie să participe la formarea guvernelor. În documentele P.C.R. se arată că este de neînțeles poziția unor cercuri și oameni politici care, pronunțîndu-se pentru o dezvoltare nouă a societății și a raporturilor internaționale, se opun participării partidelor comuniste în guverne sau în alte organisme de stat și sînt împotriva asumării de către acestea a unor responsabilități în conducerea țării. Cercetătorul american P. Lange, studiînd poziția pe care ar trebui să o adopte

³⁷ A. Occhetto, *Intervento al C.C. del P.C.I.*, in „L'Unità”, an LVII, nr. 290, 17.12.1980, p. 7.

³⁸ „Il Popolo”, an. XXXVIII, nr. 231, 2.10.1981.

³⁹ M.A., *Disorientamento del P.C.I. sulle proposte di riforme istituzionali*, in „Il Popolo” an. XXXVIII, nr. 230, 1.10.1981, p. 6.

⁴⁰ G. Napolitano, *In mezzo al guado ...*, p. IX.

S.U.A. față de P.C.I., scrie că intrarea acestuia în guvern nu ar trebui să surprindă, acest act politic ar constitui rezultatul unor profunde transformări sociale și a unor însemnate mutații în orientarea opiniei publice.

După 1976 P.C.I. a avut responsabilități politice în majoritatea parlamentară și în parlament și a exercitat o influență mai mare ca înainte asupra procesului de formare a guvernelor. Tendința de dezvoltare a vicții politice italiene este crearea premiselor pentru intrarea comuniștilor în guvern; această operație istorică nu mai este astăzi o problemă de principiu ci doar una de timp. De altfel, după ce P.C.I. își va spori ponderea în administrația locală va putea să exercite o presiune mai mare pentru acceptarea sa ca partid de guvernământ deoarece, în concepția sa, intrarea în guvern și consolidarea pozițiilor sale în organele centrale de stat este posibilă și are baze trainice numai dacă se întemeiază pe importante cuceriri pe plan regional și local.

Refuzul D.C. de a iniția procesul de transformare și reînnoire a societății și a statului în perioada politicii de solidaritate națională, agravarea crizei sistemului său de putere și a societății italiene, incapacitatea organelor puterii și administrației de stat de a soluționa operativ problemele cu care se confruntă oamenii muncii, neputința statului de a crea locuri de muncă, de a combate terorismul i-a determinat pe comuniști să abordeze într-o manieră nouă problema accesului lor în instituțiile puterii politice și a participării la formarea guvernelor. Ei susțin că pentru a înlătura pericolul extinderii crizei politice a D.C. asupra sistemului de partide, a statului și a societății este necesară îndepărtarea acesteia de la putere, a cărei criză este recunoscută de înseși liderii⁴¹ săi, A. Forlani și L. Gui, în scrisoarea deschisă din septembrie 1981 adresată catolicilor în numele conducerii partidului. Desigur, nu se relevă cauzele adevărate ale crizei, dar se recunoaște explicit că „a trecut vremea hegemoniei și a puterii sale”⁴², iar în ziarul „Il Popolo” se scrie că „democrat creștinii trebuie să-și pună mai mult ca alte partide problema reînnoirii sale structurale”⁴³. Scăderea audienței lor publice este dovedită de unele sondaje de opinie⁴⁴ și de consultările electorale parțiale din 1981. Golul creat de declinul hegemoniei D.C. poate da naștere unor evoluții diferite, respectiv constituirii unui bloc moderat și oportunist sau reactivării forțelor conservatoare. De aceea soluționarea crizei sale prezintă un mare interes pentru forțele de stînga și democratice, care, în această acțiune, nu trebuie să-și propună, împingerea sa în întegime spre dreapta⁴⁵, ci recuperarea forțelor catolice progresiste și necompromise. Intelectualul catolic B. Sorge atrage atenția că acest partid pentru solu-

⁴¹ A. Forlani, L. Gui, *La D.C. verso il rinnovamento*, în „Il Popolo”, an. XXXVIII, nr. 227, 27.09.1981, p. 3.

⁴² G. Galloni, *Dialogo nuovo fra il partito e la società*, în „Il Popolo”, an. XXXVIII, nr. 226, 26.09.1981.

⁴³ R. Nicoletti, *Rinnovamento di strutture*, în „Il Popolo”, an. XXXVIII, nr. 239, 11.10.1981, p. 7.

⁴⁴ A. Caprarica, *I risultati di un sondaggio del „Sabato”. La D.C.? Ha perso identità dicono i suoi elettori*, în „L'Unità”, an. LVIII, nr. 267, 12.11.1981, p. 20.

⁴⁵ E. Berlinguer, *Intervista*, în „L'Unità”, an. LVII, nr. 282, 7.12.1980, p. 3.

ționarea crizei sale trebuie să accepte alternativa democratică... și să pună capăt... discriminării anticomuniste"⁴⁶.

Pentru comuniști alternativa democratică, în perspectivă mai mult sau mai puțin îndepărtată, ar urma să ducă la instituirea unor guverne la formarea cărora vor participa comuniștii, socialiștii, forțe și personalități politice catolice progresiste, necompromise, din interiorul și din afara D.C., alte forțe politice democratice și populare. Acesta nu va însemna o simplă înlocuire a personalului politic, ci o schimbare a claselor conducătoare, a metodelor, concepțiilor și practicilor de conducere a statului și a societății, a sistemului de putere, soluționarea într-o manieră democratică a crizei societății și instituirea unui tip nou de dezvoltare economică și socială. Alternativa democratică „nu înseamnă trecerea de la un guvern la altul, în cadrul aceluiași sistem politic de putere, ci o schimbare de substanță a sistemului"⁴⁷.

Noua orientare politică, urmărind izolarea forțelor de dreapta și conservatoare și crearea unui sistem de alianțe al partidelor clasei muncitoare și al forțelor de stînga și democratice, laice și catolice, își propune blocarea tentativei de restaurare moderată a capitalismului și realizarea unor transformări economice, sociale și politice pe cale pașnică, prin menținerea stabilității politice și afirmarea practică a dreptului forțelor de stînga și democratice de a-și transpune în viață, prin respectarea regulilor jocului democratic de către adversari, a proiectelor sale politice atunci cînd se bucură de un larg sprijin popular. Această strategie este posibilă numai prin unitatea forțelor de stînga. Victoria electorală a stîngii, în unele țări capitaliste, arată că astăzi succesul depinde tot mai puțin de apelul la tradiții și tot mai mult de „capacitatea de a găsi și de a da răspunsuri concrete la problemele de astăzi"⁴⁸, de forța propunerilor politice, de credibilitatea și posibilitățile lor de realizare în practică. Nu există nici o formă instituțională, cu excepția celor deschis autoritare, care să nu poată fi supusă unei conduceri alternative. Primatul⁴⁹ propunerii politice asupra realității instituționale este actualmente o trăsătură caracteristică a Occidentului capitalist. De asemenea, lupta pentru socialism a forțelor de stînga trebuie mai puțin gîndită ca ideologie și „mai mult ca⁵⁰ program“, ca un răspuns organic la problemele cu care se confruntă societatea umană.

Situarea pe această poziție ar permite comuniștilor și socialiștilor să găsească punctele de convergență, să întărească unitatea lor. Schimbarea atitudinii P.C.I., instituirea unor relații noi în cadrul stîngii ar permite unitatea sa, fapt pentru care comuniștii și o parte a socialiștilor

⁴⁶ G. Chiarante, *Dove va la D.C.*, în „L'Unità“, an. LVIII, nr. 39, 15.01.1981, p. 1.

⁴⁷ E. Berlinguer, *Discorso al Teatro Adriano a Roma*, în *La via dell'alternativa democratica per risanare il paese e far avanzare proposte di pace*, „L'Unità“, an. XXIX, noua serie, nr. 44, 9.11.1981, p. 2.

⁴⁸ C. Petruccioli, *Quando vince la sinistra*, în „L'Unità“, an. LVIII, nr. 247, 20.10.1981, p. 22.

⁴⁹ M. Tronti, *Ora che puo vincere l'Unità della sinistra*, în „L'Unità“, an. LVIII, nr. 158, 7.07.1981, p. 3.

⁵⁰ A. Reichlin, *Se non vi piace la parola socialismo*, în „L'Unità“, an. LVIII, nr. 69, 22.03.1981, p. 18.

consideră că este necesară definirea unor puncte programatice comune⁵¹. Nu este posibilă realizarea unor înțelegeri și convergențe între forțele sociale și politice de stînga fără „căutarea unor acorduri asupra unor puncte programatice precise”⁵².

P.C.I., prin noua sa orientare politică, nu renunță la strategia compromisului istoric deoarece susține în continuare că societatea italiană nu poate fi transformată fără colaborarea și concursul forțelor catolice populare. Alternativa democratică la sistemul de putere democrat-creștin nefiind exclusiv laică, „solicită și concursul forțelor democratice și populare de orientare catolică”⁵³, iar E. Berlinguer precizează că nu a fost abandonat compromisul istoric „ci numai caricatura pe care i-au făcut-o unii critici ai partidului, prezentîndu-l ca o simplă formulă de guvern”⁵⁴.

Lupta P.C.I. pentru cucerirea puterii politice se corelează strîns cu trăsăturile sale, cu rolul pe care trebuie să-l îndeplinească în societate. Sarcina lui imediată de a promova interesele oamenilor muncii și cea de perspectivă de a trece la socialism poate fi îndeplinită numai acționînd din interiorul instituțiilor puterii politice. Realizarea obiectivului imediat îi determină pe comuniști să găsească cele mai originale și inedite forme de acces la pîrghiile puterii și influenței politice, în caz contrar ei riscă să provoace scăderea numărului membrilor de partid și a alegătorilor, deci slăbirea legăturilor cu masele populare. Comuniștii pot satisface cea mai mare parte din dezideratele alegătorilor numai dacă dispun de instrumentele necesare condiționării politice și juridice a partidelor de guvernămînt, a organismelor de stat și a burgheziei. Necesitatea realizării acestui obiectiv explică atît specificul activității de opoziție a comuniștilor, care are un caracter constructiv, pozitiv și, în același timp, presant și incomod pentru partidele de guvernămînt, cît și preocuparea constantă pentru lărgirea alianțelor sociale și politice ale clasei muncitoare.

Complexitatea conceptului de revoluție și societate socialistă, necesitatea satisfacerii aspirațiilor oamenilor muncii de libertate, egalitate și dreptate socială fac ca lupta pentru cucerirea puterii politice să fie, pe de o parte, numai un aspect, o latură a strategiei trecerii la socialism, iar pe de alta impun ca desfășurarea ei să aibă loc treptat, în condiții pașnice și prin respectarea tuturor drepturilor și libertăților democratice cucerite în timpul revoluțiilor burgheze. Așa se explică conceptul dialectic de hegemonie a clasei muncitoare, suplețea și originalitatea strategiei compromisului istoric, acțiunea consecventă a comuniștilor de a ajunge la un nou tip de stat, socialist, pornind de la transformarea și nu de la distrugerea celui existent. Acesată preocupare a P.C.I. este întemeiată deoarece a lăsa organele de stat în afara preocupărilor pentru cucerirea puterii politice și înfăptuirea transformărilor revoluționare, a

⁵¹ Vezi F. Cichitto, *Discutiamo dell'alternativa oltre la diplomazia e i settarismi*, în „Rinascita”, an. 38, nr. 11, 1981, p. 11 și *Francia e l'Italia: i problemi dell'alternativa*. Tavola rotonda, în „Critica marxista”, an. 19, nr. 4, 1981, p. 51—52.

⁵² G. Chiaromonte, *Il P.C.I. prepara un programma alternativa per il governo dell'economia*, în „L'Unità”, an. LVIII, nr. 128, 2.06.1981, p. 1.

⁵³ A. Natta, *La relazione al C.C. del P.C.I.*, în „L'Unità”, an. LVIII, nr. 154, 2.07.1981, p. 7.

⁵⁴ E. Berlinguer, *L'intervista*, în „L'Unità”, an. LVII, nr. 282, 7.12.1981, p. 1.

le considera niște mecanisme situate deasupra claselor și poporului, nu poate decît să ducă la eșecul luptei revoluționare. În orice înmejorări, masele populare, participînd la construirea noilor organe ale puterii, transformîndu-le pe cele vechi, integrîndu-le în lupta sa pentru schimbări revoluționare, trebuie să exercite permanent controlul și îndrumarea acestor organe ale puterii de stat, se precizează în documentele P.C.R. Aceasta este garanția că aceste organe vor face întodeauna ceea ce trebuie pentru victoria revoluției, vor servi poporul, cauza transformării revoluționare în țara respectivă. Tot pe această linie se înscrie acceptarea de către comuniștii italieni a orientării eurocomuniste, respectiv a ipotezei căii a treia spre socialism, adică a luptei pentru cucerirea și exercitarea puterii politice în condițiile existentei și menținerii pluralismului politic și ideologic, atît în perioada trecerii la socialism, cît și a construirii societății socialiste.

Comuniștii italieni, acum în opoziție, în perspectivă partid de guvernămînt, preocupați de soluționarea unor probleme politice de moment dar acționînd consecvent în direcția satisfacerii unor sarcini specifice luptei pentru socialism, își propun schimbarea raportului de forțe, transformarea vechilor instituții democratice și crearea altora noi cu scopul de a crea premisele ajungerii la putere, a construirii societății socialiste în Italia, prin inițierea încă de acum a procesului de sporire a influenței politice a maselor, prin încercarea curajoasă și originală de a asigura pregătirea clasei muncitoare și a partidelor sale politice pentru înțelegerea și conducerea procesului de trecere la socialism încă înainte de dispariția de pe scena istoriei a burgheziei, a forțelor și instituțiilor prin care ea își exercită dominația de clasă.

LA CONCEPTION DU PARTI COMMUNISTE ITALIEN CONCERNANT LA CONQUÊTE DU POUVOIR POLITIQUE

RÉSUMÉ

Prenant pour point de départ les transformations sociopolitiques enregistrées dans les sociétés occidentales pendant la période d'après-guerre, l'auteur se propose d'étudier, à partir des positions principielles du Parti Communiste Roumain, l'apport des communistes et des spécialistes du domaine de l'orientation marxiste italienne à l'élaboration et à l'adoption de la stratégie de la conquête du pouvoir politique par la classe ouvrière. On examine les thèses et les formules politiques qui soutiennent la possibilité de la conquête du pouvoir politique par voie pacifique. Après avoir relevé les conditions qui permettraient l'application de cette stratégie politique, l'auteur débat ses implications sur le plan de la lutte pour le socialisme.

En traitant du problème des alliances, il est montré que l'attraction des couches moyennes du côté de la classe ouvrière constitue une condition essentielle de l'accomplissement de l'hégémonie de celle-ci pendant la période du passage au socialisme.

On examine sous de nombreux aspects le compromis historique en tant que stratégie de la conquête du pouvoir politique et du dérou-

lement de la lutte pour le passage au socialisme. En partant des positions principales du P.C.R., on souligne la justesse de la préoccupation du P.C. Italien, de réexaminer le problème de l'alliance avec les catholiques en fonction des nouvelles orientatives de la bourgeoisie italienne et internationale et des nouvelles conditions apparues comme suite de l'accentuation de la crise du capitalisme. Dans ce contexte on étudie l'hypothèse de la troisième voie vers le socialisme et de l'alternative démocratique qui constitue une expression de la préoccupation des communistes italiens d'enrichir la pratique et la théorie de la lutte contre le capitalisme et du passage au socialisme, de les mettre constamment d'accord avec les réalités sociales et nationales.

On étudie toujours dans la perspective de la lutte de la classe ouvrière pour la conquête du pouvoir politique et de la préparation pour l'institution d'un nouveau régime l'activité d'opposition déployée par les communistes et on relève les facteurs objectifs et subjectifs qui imposent leur entrée dans la direction politique du pays. On souligne que les nécessités d'assurer plus avant les prémisses du progrès de la nation italienne imposent obligatoirement le changement des classes dirigeantes et du mode de direction de la société par l'attraction de toute la classe ouvrière, de tous les travailleurs à l'activité de direction et à la lutte pour la transformation révolutionnaire de la société.

ACTELE CELUI DE AL VIII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ISTORIE ECONOMICĂ

Indiferent de opțiunea teoretică sau de direcția de cercetare aleasă, orice cercetător al trecutului societății umane este convins, astăzi, de însemnătatea istoriei economice. Cantonarea exclusivă în domeniul evenimentialului politic și militar este în prezent depășită și istoricii sînt astăzi divizați numai în ceea ce privește ponderea sau rolul ce este de atribuit factorului economic; dar indiferent dacă acestuia din urmă i se atribuie sau nu o însemnătate decisivă în progresul societății, este indiscutabil că reconstituirea și interpretarea corectă a fenomenelor istorice reclamă cu necesitate studiul componentei sale economice. Interesul sporit pentru istoria economică este ilustrat de apariția unor periodice dedicate în întregime acestui domeniu al istoriografiei (de ex. „Journal of Economic History”), ca și de desfășurarea unor congrese și colocvii consacrate amintitei discipline.

Cel de al VIII-lea Congres internațional de istorie economică desfășurat la Budapesta între 16—20 august 1982 a prilejuit apariția unui set de rapoarte și comunicări care abordează o tematică variată ce se inserie din punct de vedere cronologic din antichitate pînă în epoca contemporană. Abundența informației, complexitatea temelor tratate ca și multitudinea punctelor de vedere și a tehnicilor de investigație fac anevoioasă, dacă nu chiar imposibilă prezentarea exhaustivă a materialului acestui congres. În cuprinsul acestei succinte prezentări intenționăm să stăruim asupra acelor probleme care prezintă un interes deosebit pentru specialistul român.

Lucrările Congresului au fost precedate de publicarea unui volum cuprinzînd 22 de rapoarte privind marea domeniu și micile exploatați în Europa în evul mediu și în timpurile moderne¹. Aceste rapoarte au servit ca studii preliminare pentru discutarea temei A₁ instituită: „Marele domeniu și micile exploatați. Stăpîni de pămînt și țărani în Europa din evul mediu în epoca modernă”². Este îndeobște cunoscut că raportul dintre marile domenii și gospodăria țărănească aflată în limitele acestuia constituie unul din aspectele fundamentale ale economiei medievale. În amplul său raport consacrat acestei probleme (vol. „A” Themes p. 3—44). László Makkai pornește de la cele două definiții ale sistemului feudal date de Witold Kula și cea a lui Guy Bois. Pentru cel dintîi, feudalismul în primul său stadiu reprezintă un sistem socio-economic a cărui unitate fundamentală de producție este marile domenii, pentru cel de al doilea, forma dominantă de producție este mica gospodărie țărănească. Contradicția aparentă dintre cele două definiții, decurgînd în bună măsură din faptul că W. Kula studiază feudalismul polonez din sec. XVI—XVIII, în timp ce G. Bois analizează aspectul normand al feudalismului din sec. XIV—XVI, a fost înlăturată după cum remarcă L. Makkai, de sublinierca lui Guy Bois, după care „cel mai bun criteriu de apreciere al forțelor productive în acest sistem este locul pe care îl ocupă în cadrul mării proprietăți mica producție”. Pentru el, definiția feudalismului înseamnă revelarea raportului dintre marea proprietate și mica producție. Orice cercetător al structurilor economice medievale își va da adevăratul la un astfel de demers care relevă dualitatea economiei feudale. Organismul economic reprezentat de marile domenii — în fond, celula economică a societății feudale —, este alcătuit dintr-o multitudine de microcelule economice reprezentate de

¹ *Grand domaine et petites exploitations en Europe au Moyen Âge et dans le temps modernes. Rapport nationaux. Large estates and small holdings in Europe in the Middle Ages and Modern times. National reports*, Redacteurs/Editors Peter Gunst-Tamas Hoffman, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 401 p.

² Raportul a fost publicat într-un volum care include principalele teme ale congresului: *Fifth International Economic History Congress, Budapest 1982, „A” Themes*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 191 p.

gospodăria țărănească și de lotul ce-i este repartizat (mans, delniță etc.). Procesul de producție are loc în cadrul acestei microcelule, dar organizarea și coordonarea acestui proces pe un teritoriu mai întins ca și forma de percepere a plus-produsului sînt determinate de marele domeniu.

Raportul istoricului maghiar abordează succesiv structura marelui domeniu, condițiile istorice ale răspîndirii sale, evoluția formelor rentei și rolul orașului în modificarea structurilor domaniale sau chiar în dizolvarea lor. Concluzia sa este că în perioada anilor 700—1300 marele domeniu a acționat ca un stimulent asupra producției și productivității agricole, în timp ce între 1300—1600, adică în perioada așa-numitei crize a secolului al XIV-lea și apoi a relansării economice, el a îndeplinit o funcție „echivocă, mai degrabă negativă sau cel puțin neutră” după care, ca urmare a mutațiilor survenite în organizarea sa, un nou tip de mare proprietate a putut să exercite din nou o influență stimulative asupra micii producții.

Dintre „rapoartele naționale” incluse în volumul preliminar menționat mai sus, de un interes deosebit sînt rapoartele consacrate structurilor agrare din Europa centrală, răsăriteană și de sud-est adică dintr-un spațiu limitrof teritoriului românesc. Se cuvin amintite din acest punct de vedere comunicările istoricilor maghiari V. Zimányi și Gy. Benda (p. 137—156), privind marele domeniu și mica exploatare țărănească în Ungaria în secolele XIII—XVIII și a lui Zs. P. Pach (p. 157—173), consacrată controlului muncii pe marile domenii uncare în secolele XVI—XVII, a istoricului polon J. Topolsky (p. 209—227) privind raporturile dintre producătorii direcți și stăpîinii de pămînt în Polonia în sec. X—XVIII, în sfîrșit, contribuția istoricilor sovietici L. Milov—A. Cistozvonov (p. 339—359), dedicată raporturilor agrare în Rusia în sec. XVII—XVIII. Deși axate toate pe aceeași problematică a relației economice dintre stăpînitorul domeniului și țaranul producător, comunicările amintite tratează un șir de aspecte ale acestui raport din unghiuri de vedere diferite, ca urmare a cantității de surse aflate la dispoziția cercetătorului, posibilităților de abordare statistică etc. Ceea ce se desprinde însă din aceste realități plasate pe o zonă atît de întinsă este tendința de constituire a unui mare domeniu de tipul Gutsherrschaft care a găsit în Polonia forma sa clasică de manifestare, prin modul în care a evoluat rezerva feudală (așa numitul folwark). În această ordine de idei, este reluată problema raportului dintre conjunctura agrară și maturizarea procesului cunoscut sub numele de a doua iobăgie. Ceea ce se impune cu necesitate în lumina rapoartelor cuprinse în acest volum este nevoia unei abordări tipologice a fenomenului agrar, mai ales în perioada de tranziție de la feudalism la capitalism. Istoricul vest-german F. Irsigler este cel care și-a asumat o astfel de sarcină, dar efortul său se mărginește la teritoriile germane aflate la vest de Elba. El distinge cinci tipuri de unități economice și încearcă o plasare — firește aproximativă — în timp a acestor modele. În absența unui raport românesc consacrat acestor probleme, se cuvin semnalate mai vechile contribuții ale lui A. Oțetea și Henry II. Stahl, care, datorită traducerilor în limba franceză au beneficiat de o difuzare mai largă. Semnalăm doar paginile incluse în cunoscuta culegere: *Du féodalism au capitalism: problèmes de la transition* (2 vol., Paris, Masperot 1977). Oricum, lectura acestui volum de rapoarte preliminară, oferă informații și sugestii de cel mai mare interes pentru specialistul român căruia i se oferă posibilitatea unui studiu comparat a raportului dintre delniță și domeniu în perioada feudalismului clasic și a celui tirziu.

În cadrul aceleiași mari teme (A1), istoricii olandezi P.C. Emmer-D.H.A. Kolff-R.J. Ross (p. 45—65), au urmărit constituirea în lumea a treia, ca urmare a expansiunii europene, a două modele coloniale: unul care se caracteriza prin formarea unei întreprinderi agricole de tip nou, pe baza unor exporturi masive de capital european, celălalt rezultat din dirijarea sau organizarea țărănimii autohtone obligată să asigure producția de cereale marfă sau să furnizeze tributuri ori venituri de natură fiscală.

Nu putem încheia prezentarea acestui volum fără să ne exprimăm regretul pentru absența unui raport privind realitățile românești, util atît în debaterile care au precedat alcătuirea raportului redactat de L. Makkai cit și pentru găsirea unor formule destinate să propage poziția istoriografiei române față de o astfel de afirmație fără nici un suport științific, ca aceea făcută de V. Zimányi-Gy. Benda în raportul menționat (p. 137), potrivit căreia „după stabilirea lor în bazinul Carpaților, ungurii au pus pe picioare în secolul X o organizație statală seminomadă, barbară, marcată prin dependența personală”. Potrivit acestei aprecieri aberante, maghiarii s-ar fi stabilit în bazinul Carpaților încă înainte de sec. XI?

Cea de a doua mare temă (p. 67—105), (A2) a constituit-o *Protoindustrializarea: teorie și realitate* care a beneficiat de raportul general al lui Franklin Mendels (S.U.A.). Circulara tri-

misă în vederea alcătuirii acestui raport a prilejuit 46 de comunicări menționate într-o listă anexată raportului (p. 106—107). Conceptul de protoindustrializare constituie de un deceniu, obiceiul unui efort de definire și este meritul lui Deyon și F. Mendels de a fi adus o contribuție substanțială în această direcție încă din 1972. La acea dată cei doi istorici considerau protoindustrializarea drept asocierea regională a trei fenomene: un tip de industrie a cărei piață de desfacere se află în afara regiunii în care ea este plasată sau chiar în afara țării; participarea populației țărănești la producția meșteșugărească destinată pieței și, în sfârșit, simbioza dintre producția meșteșugărească a țaranului cu dezvoltarea regională a comerțului cerealiilor. Raportul discută cu o remarcabilă onestitate intelectuală observațiile critice formulate în cursul celor 10 ani sursei de la această definiție a protoindustrializării și opiniile exprimate cu prilejul întocmirii raportului destinat congresului de la Budapesta.

Cea de a treia mare temă (A 3) supusă discuției congresului a fost: *Mutații tehnice: angajarea forței de muncă și investițiile* urmărită în cadrul mai multor rapoarte care au analizat progresul tehnic și creșterea economică (p. 111—137), companiile multinaționale și transferul internațional de tehnologie în industria motoarelor pînă în 1939 (p. 137—155), tehnicile de comunicație și organizarea socială în economia mondială (p. 156—168) realizările economiei capitaliste după 1820 (p. 169—178).

O atenție deosebită merită raportul privind această ultimă problemă prezentat de Angus Maddison de la Universitatea din Groningen. Autorul urmărește schimbările survenite în ritmurile de creștere ale țărilor capitaliste după 1820. El compară perioada 1820—1880 sub aspectul performanțelor macro-economice cu trei perioade anterioare: anii 500—1500 epoca agrariană; 1500—1700 economia agrară în expansiune; 1700—1820 capitalismul comercial. În ultimii 160 de ani el distinge patru perioade definite prin măsurarea indicatorilor macroeconomiei. Cele 6 tabele care încheie o comunicare succintă dar bogată în idei și sugestii permit o evaluare sinoptică a perioadei cercetate de autor și, oricare ar fi rezervele față de unele din părțile sale, este incontestabil că demersul investigației sale este fructuos pentru aprofundarea și reluarea temei abordate.

În volumul dedicat marilor teme este inclus suplimentar și textul în care se rezuma o dezbaterere referitoare la foametea în istorie (p. 179—191), acest aspect mai or în istoria colectivităților umane. Obieci al unei mese rotunde în cadrul congresului, foametea în istorie a fost abordată într-o largă gamă tematică: definiție, cauze, măsuri de combatere, consecințe. Așa cum s-a remarcat cu dreptate, foametea este un fenomen care implică un șir de factori de ordin demografic, epidemiologic, economic, social și politic. Participanții la discuție au subliniat varietatea contextelor istorice în care apare această disfuncționalitate socio-economică care este foametea, precum și aceea a urmărilor pe care ea le are asupra grupurilor umane. Se cuvine subliniat că la această masă rotundă a fost prezentat un film documentar păstrat în foarte bune condiții despre foametea de la Saratov din anul 1921. Platind tribut „modei” actuale de a cerea fenomenul istoric de ajutorul ordinatorului, unii participanți au încercat să stabilească cicluri scurte sau lungi de recapariție a foametei. Ipoteza potrivit căreia marile foamete din Europa și-au făcut apariția la intervale de aproximativ 30 de ani nu a putut căpăta nici o confirmare prin ordinator și nici o explicație globală. Prezentarea succintă a dezbaterilor acestei mese rotunde este mai mult sugestivă decît informativă pentru cititor. Oricum, este limpede în lumina acestor discuții că această temă merită o reluare aprofundată cu certitudinea unor rezultate deosebit de interesante pentru cercetarea istorică.

O a doua mare grupă de comunicări, așa-numita secțiune B, a fost grupata în 12 teme și tipărită în cuprinsul a 11 „fascicole” *. Cea dintîi sub titlul „Istorie și teorie economică” cuprinde 8 contribuții care ilustrează actualul efort de a unifica teoria economică și istoria. Dificultățile unei atare demers sînt evidente pentru oricine s-a angajat în aceasta tentativă și textele incluse în această fascicolă sînt pe cit de interesante, pe atît de concludente din acest punct de vedere. O subliniere deosebită se cuvine comunicării lui Immanuel Wallerstein, intitulată: „Teorii economice și disparități istorice ale dezvoltării”. Istoricul american face din nou dovada nu numai a stăpînirii perfecte a problematicei cercetate, dar și a unei originalități de analiză care invită permanent cititorul la regîndirea unor probleme mai mult sau mai puțin studiate.

Fascicola B₂, este consacrată noilor aplicații ale metodelor cantitative în istoria economică și socială. Cele 10 comunicări incluse fac încă odată dovada fecundității aplicării metodelor matematice în cercetările de istorie economică. În domeniul istoriei agrare este de semnalat contribuția lui Jean Gadisseur privind estimarea randamentelor agriculturii belgiene în secolul al XIX-lea ea și aceea a istoricilor sovietici I.D. Kovalcenko și D.I. Borodkin care, pe baza

* Fascicolele, multiplicat tot de Academiai Kiadó din Budapesta, însumează 926 pagini

unei analize multivariate stabilesc tipologia agrară a Rusiei europene la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

Fascicola B₃ înmănușiază 10 comunicări despre curentele de lungă durată. Istoricul francez Michel Morineau oferă un valoros material de reflecție în comunicarea sa care își propune o reconsiderare a curentelor de lungă durată întemeiat pe o amplă cercetare de istorie modernă și contemporană. Dificultățile specifice ale analizei fluctuațiilor lungi sint analizate de cunoscutul specialist francez Jean Bouvier. Finalul comunicării sale este concludent pentru stadiul actual al discuției și în același timp o mostră de humor de bună calitate: „căutăm cu toții relații în interiorul unor ansamble globale pentru a încerca să delușim mișcările și ritmul lor. A.S. Milward a scris că ciclul lung în Europa de la sfârșitul sec. al XIX-lea „was probably never born”. Dacă această afirmație rămâne în discuție, alta este sigură: „Nu s-a născut încă istoricul sau economistul care să ne prezinte unul sau mai multe modele incontestabile ale timpului lung al creșterii. La care Michel Monneau răspunde: „Să repunem mai degrabă istoria pe șantier”. Astfel este asigurat viitorul congreselor internaționale ... în lungă durată.”

Tipurile tradiționale și moderne de consum fac obiectul fascicolei B₄ care cuprinde 8 comunicări; ele îmbrățișează o perioadă ce merge din sec. XVI până în sec. XX și urmăresc consumul pe categorii sociale în Anglia, Italia, Danemarca, Belgia, Olanda, Japonia și America Latină.

Fascicola B₅ este dedicată muncii femeii înainte, în timpul și după revoluția industrială. Cele 9 comunicări se deosebesc prin unghiul de cuprindere al fenomenului amintit și, în ceea ce ne privește, credem că perspectiva cea mai largă se întâlnește în comunicarea lui Siegfried Eppurkin privind rolul femeii în familie, economie și viața socială în sec. XII—XIV, atât la nivelul țărănesc, cât și la cel orășnesc și nobiliar. Autorul insistă între altele asupra mișcărilor social-religioase în care femeile au avut o participare masivă (beguine, cature, valdensiane). Credem că în cercetarea acestei probleme nu trebuie omisă imaginea pe care societatea medievală a avut-o despre femeile și care a influențat rolul ei economic și social. Din acest punct de vedere absența din bibliografia comunicării a lucrării lui Jean Delumeau *La peur en Occident (XIVe—XVIIIe siècles)*, Paris, 1976, l-a lipsit pe autor de o contribuție de primă însemnătate în tratarea acestei probleme capitale pentru înțelegerea lumii evului mediu.

Fascicola B₆ intitulată: Tipologia dezvoltării economice coloniale reunește 8 comunicări care cercetează prefacerile economice survenite în epoca colonială în Africa Neagră, India, America Latină etc.

Din fascicola B₇ privind studiul comparat al reformelor agrare se cuvine semnalată contribuția lui Emil Niederhauser privind emanciparea țărilor în Europa răsăriteană. Autorul distinge două modalități de realizare a acestei emancipări: „de sus”, înfăptuită de autoritățile de stat și „de jos” ca urmare a unor lupte de emancipare națională. Fenomenul este urmărit în cuprinsul a trei subregiuni. Europa Central Răsăriteană, în care sint incluse și țările române, împrișul rus — partea europeană și imperiul otoman.

Este adevărat că autorul avertizează că „emanciparea privește astfel nu numai pe șerbi, ci și pe țărani de diferite condiții economice și sociale” dar în ceea ce ne privește credem că este necesară o distincție cind se tratează istoria românească între abolirea șerbiei 1746 în Țara Românească, 1749 Moldova, 1785 în Transilvania și improprietărea țărilor române din 1864.

Fascicola B₈ reprezintă o cercetare interdisciplinară de demografie și istorie economică întrucât ea urmărește migrațiile, populația și ocupația teritoriului înainte de 1800. Pentru cititorul român reținem atenția asupra comunicării cunoscutului istoric polon Benedykt Zientara privind marile migrații din Europa central-răsăriteană din sec. XII—XIV. Formularea sa cronată „un nou element apăruse în colonizarea din sec. XIV-lea mai ales prin colonizarea pastorală a Carpaților după dreptul zis valah. Ea fusese inaugurată de către păstorii valahi în Carpații Transilvaniei și s-a extins apoi asupra Beschizilor Orientali și Occidentali ca și asupra masivelor muntoase mai puțin importante din sud” (B₈, p. 60) impune însă precizarea că, așa cum dovedesc izvoarele istorice, românii reprezentau populația autohtonă și sedentară a spațiului carpatodunărean, continuatori direcți ai populației daco-romane astfel că nu poate fi vorba de inaugurarea în sec. al XIV-lea a unei colonizări pastorale a Carpaților de către români.

Trecerea de la firma familială la management-ul profesional; structura și performanțele întreprinderii de afaceri (business enterprise) formează obiectul celor 7 comunicări ale fascicolei B₉.

Cea de a 10-a fascicolă abordează transformările survenite în structurile bancare în perioada industrială. Altfel spus, impactul pe care progresul industriei l-a avut asupra organizării băncilor, un loc deosebit revenind, după cum era și firesc, formelor de organizare ale capitalismului financiar.

Ultima fascicolă include în cadrul a două teme de istorie economică a antichității (B₁₁ și B₁₂) comunicări privind economia familiei nucleu sau extrase din antichitatea orientală și comerțul cu produse de bază (grâu, vin, untdelemn, metale, sare, carne, piele), articole de lux etc. în lumea greacă și romană, ca și două comunicări privind foametea în lumea grecească și la Roma, adică a celei mai mari aglomerări urbane din antichitate.

Succinta enumerare a publicațiilor celui de al VIII-lea Congres de științe economice dă măsura progresului remarcabil realizat în acest domeniu precum și necesitatea stringentă a dezvoltării și aprofundării investigațiilor în această sferă a cercetării istorice. Rezultatele înregistrate pe plan național și mondial constituie o garanție că un efort sistematic întemeiat pe explorarea surselor și perfecționarea tehnicilor de investigație va lărgi și adânci cunoștințele asupra evoluției umanității de la originile sale îndepărtate pînă în zilele noastre.

Marieta Chișer

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA”

În zilele de 6 și 7 iunie 1983 a avut loc la București sesiunea anuală de comunicări a Institutului de Istorie „N. Iorga”. În deschiderea lucrărilor prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului și decan al Facultății de Istorie-Filozofie, a subliniat importanța sesiunii ce se constituie ca o sesiune bilanț, rod al activității de colaborare a cercetătorilor și a cadrelor didactice, pe linia integrării învățămîntului cu cercetarea.

În continuare lector univ. dr. Zoe Petre în comunicarea „*Cei mai viteji și mai drepți dintre traci*”. *Observații cu privire la imaginea geșilor în „Istoriile lui Herodot”*, analizînd textul și subtextul capitolului 93 al cărții a IV-a a *Istoriilor* pornind de la distincția dintre planul narativ și cel descriptiv al relatării a explicat sensul epitetelor ce-i caracterizau pe geți (*athanalizóntes, andreiólatoi, dikaiólatoi*) și raportul între această descriere și evenimentul relatat. Dacă geții s-au vădit a fi „cei mai viteji” înfruntîndu-i nesăbuit (*prós agnomosýnè*) pe perși, epitetul de *dikaiólatoi* e preluat aproape ornamental din tradiția preherodotecă.

Lector univ. dr. Ligia Birzu în comunicarea intitulată *Cîteva morminte germanice timpurii descoperite la Brateiu*, pornind de la detalii de ritual, elemente de costum și de la analiza tipologică a obiectelor de inventar ajunge la concluzia că cele patru morminte descoperite la Brateiu pot fi atributele ostrogoților aflați sub dominația hunică. Numărul mormintelor este în contrast cu acela reflectat de complexe contemporane atribuibile populației autohtone, dar din punct de vedere cultural este evidentă realitatea unei componente romane tirzii în varianta tirzie a culturii germanice din prima jumătate a secolului al V-lea.

Lector dr. Stelian Brezcanu în comunicarea „*Dacii” din Lexiconul lui Suidas: pecenegi sau români?*, propune o nouă interpretare a pasajului: „*dacii, care acum sînt numiți pecenegi*” (*dakes: hoi nyn patzinakits legomenoi*). Ținînd seama de situațiile similare de la începuturile evului mediu — termenul *franci* desemnează și populația galo-romană supusă iar cel de *bulgari* pe slavii și romanii supuși din statul lui Asparuh — autorul conchide că *ethniconul pecenegi* denumește pe daci și nu invers — *pecenegii* erau desemnați prin termenul arhaizant „*daci*” — cum s-a propus pînă în prezent în cercetarea istorică. „*Dacii*” din *Lexiconul Suidas* nu pot fi decât românii, descendenții romanizați ai populației antice omonime.

Emil Lazea în comunicarea *Contribuții la problema satelor părăsite și dispărute din Transilvania în decursul (sec. XI—XIV)* a subliniat importanța acestei teme puțin studiate în istoriografia noastră, evidențînd contribuția pe care o poate aduce cercetarea în acest domeniu, la cunoașterea mai aprofundată a istoriei social-economice, a demografiei și a geografiei istorice. Autorul a prezentat în complexitatea lor factorii și cauzele concrete care au dus la părăsirea parțială sau totală, vremelnică sau definitivă a numeroase așezări sătești din Transilvania medievală.

Prin comunicarea „*Actul” și „reînnoirile” înțelegerii de la Căpîlna Carol Vekov* a demonstrat că — exceptînd actul emis în congregația din 6 februarie 1438 de la Turda — înțelegerea de la Căpîlna din 16 septembrie 1437 ca atare nu a fost niciodată reinnoită. Între actul de la Căpîlna și așa numitele reinnoiri ale ei nu există nici o filiație sau legătură directă.

Lector dr. Mihai Maxim în comunicarea intitulată *Noi documente despre regimul sării muntene la Dundre în secolul al XVI-lea* a prezentat cîteva documente turecești inedite privind circulația sării din Țara Românească spre zona Balcanică în veacul al XVI-lea, regimul vamal al acestui important articol în evul mediu, nivelul taxelor și modalitatea de percepere, relevîndu-se faptul că voievozii Țării Românești primeau o parte din vama încasată la schelele de pe malul stîng și drept al Dunării.

Dr. Constantin Șerban în comunicarea *Concluzii la o monografie despre Vasile Lupu* a prezentat aspectele esențiale ale evoluției domniei voievodului moldovean, trăsăturile caracteristice ale politicii sale interne, relațiile cu clasele și categoriile sociale, organizarea armatei și

a justiției cit și aportul acestuia în dezvoltarea culturii. În politica externă Vasile Lupu a urmărit realizarea uniunii dinastice între țările române, fiind o prezență activă în problemele internaționale ale epocii, Moldova întreținând relații diplomatice cu 12 state europene și asiatice.

Comunicarea *Acte de citorie în zona de vest a țării, în contextul evoluției societății românești, către sfârșitul Evului de mijloc*, prezentată de Constantin Bălan, referindu-se la împrejurările de după pacea de la Kuciuk-Kainardji (1774), a subliniat măsurile severe inițiate de Alexandru Ipsilanti (1774—1782) pentru întărirea autorității ecleziastice în Muntenia și Oltenia prin introducerea din 1775 a pedepsei cu punerea în jug a celor ce nu erau prezenți la slujbele bisericești. Prin aplicarea lor Ipsilanti și ceilalți domnitori fanarioți (Mihai Suțu și Petru Mavrogheni) erau preocupăți și de menținerea ordinii necesare stringerii dărilor și a altor obligații de la contribuabili, pentru împlinirea cererilor Porții și pentru sprijinirea Bisericii de Răsărit.

Tinărul cercetător Eugen Denize în comunicarea *Relațiile lui Francisc II Rákóczy cu Spania*, pe baza unui vast material inedit a prezentat cele două etape din relațiile principelui transilvănean cu Spania. În prima etapă care cuprinde perioada răscolului curuților și primii ani de exil (1717), relațiile lui Rákóczy cu Spania au fost mai mult indirecte și fragmentate, subordonate sistematic relațiilor existente cu Franța. A doua etapă care începe în 1717 și se încheie în 1731 se caracterizează prin intensificarea pentru o scurtă perioadă (1717-1718) a contactelor directe, cind Spania devenise alături de Imperiul otoman, puterea de la care Rákóczy aștepta împlinirea speranțelor sale, ulterior relațiilor s-au răcit fără a fi însă întrerupte.

Dezbătind o temă de istorie diplomatică, comunicarea intitulată *Motivații și cerințe ale înființării consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului public românesc în perioada Republicii și a Imperiului napoleonic*, prezentată de Lucia Taftă, a enunțat un nou punct de vedere asupra motivațiilor începuturilor legăturilor diplomatice româno-franceze relevind totodată importanța influenței franceze pentru societatea românească a epocii.

Paul Opreșcu în comunicarea *Nevoia de actualitate în cercetarea istorică și activitatea lui Nicolae Iorga*, a relevat modul în care marele istoric român a căutat prin opera sa să răspundă cerințelor societății românești. Nicolae Iorga a fost mereu actual, s-a arătat în continuare, atît prin subiectele abordate cit și prin maniera de cercetare.

Comunicarea lui Nicolae Liu, *Relațiile spirituale româno-franceze și revoluția de la 1848*, aruncă lumini noi asupra unui moment de răscruce în relațiile și procesul de cunoaștere reciprocă dintre cele două popoare. Urmărind sintetic dar documentat pregătirea, desfășurarea și urmările procesului revoluționar autorul relevă relațiile și interferențele semnificative în domeniul gândirii politice și practicii revoluționare, subliniind diferențele între rolul cunoașterii mediate și al celei directe.

Lector dr. N. Isar prin comunicarea *Un spirit critic în rîndurile exilaților români de la Constantinopol: Al. Christoffi*, pune în discuție, pe baza unor materiale inedite, profilul spiritual al unor revoluționari exilați în 1848. Sint analizate opiniile lui Al. Cristoffi asupra celorlalți exilați, atmosfera exilului de la Constantinopol, observațiile lui critice la adresa atitudinii marilor puteri, poziția lui de luptător pentru unirea Principatelor.

În comunicarea *Aprecieri critice asupra statisticii oficiale privind rezultatele scrutinelor parlamentare din deceniul al IV-lea*, asistent Pompiliu Tudoran evidențiază unele erori cu aspect statistic dar și cu substrat politic descoperite în comunicările oficiale ale Comisiei Electorale Centrale. Spre exemplificare au fost citate cîteva situații de neconcordanță între masa electorală și mandatele obținute, aspectul absenteismului de la vot nemenționat de oficialități precum și unele date eronate care ar fi putut crea confuzii în cercetarea acestei probleme.

Prof. univ. dr. Gh. Ioniță a prezentat comunicarea *Statutul Partidului Comunist Român în cadrul Internaționalei a III-a Comuniste* în care, după ce a relatat împrejurările ce au premers afilierea partidului nostru la Comintern și cele strict legate de momentul afilierii, în cadrul Congresului din mai 1921, s-a referit la istoricul relațiilor care au existat între ele pînă în mai 1943 cind Internaționala a III-a s-a autodizolvat. Au fost înfățișate, pe bază de documente, puncte de vedere privitoare la cauzele care au condus la apariția — într-un anume context — a unor deformări și practici neferice în viața Cominternului. Autorul a subliniat că, în pofida unor situații grele cu care a avut a se confrunta, P.C.R., a reușit să și mențină nealterată linia politică proprie, să-și atragă mercu noi aderenți și împreună cu întreaga mișcare muncitorească, revoluționară și democratică — situîndu-se consecvent în fruntea acesteia — să determine succese hotărîtoare care aveau să pregătească din treaptă în treaptă triumful din August 1944.

Dr. Damian Hurzeanu a înfățișat în comunicarea *Continuitate istorică și etape evolutive în domeniul reformelor agrare din Europa centrală și sud-estică* tabloul transformărilor din viața agrară în centrul și sud-estul european, de-a lungul secolelor XVIII—XX, în legătură cu refor-

mele care punctează evoluția agriculturii. Accentul a fost pus pe raportul continuitate-moment inovator pe care îl inscriu reformele în succesiunea lor istorică.

Mircea Ichim în comunicarea *O dispută staseologică din a doua decadă a lunii septembrie 1944*, a urmărit disputa de presă iscată în momentul amintit, între ziarele „Dreptatea” (P.N.T.), „Vitorul” (P.N.L.) și „Libertatea” (P.S.D.), cu ocazia unei „etichetări” puse grupărilor țărăniște și liberale de către liderul social-democrat Constantin Titel-Petrescu într-un interviu acordat presei engleze și americane, ceea ce a constituit o parte a prologului destrămării blocului național-democrat. Aceasta demonstrează că B.N.D. a fost o alianță conjuncturală, deoarece partidele burghezo-democratice au văzut în actul de la 23 August 1944, posibilitatea întoarcerii la regimul parlamentar dinaintea instaurării dictaturii carliste, pe cînd partidele muncitorești începeau o epocă de transformări revoluționare, socialiste în România.

Comunicarea lui Silviu Tineulescu *Conflictul dintre India și Pakistan privind Cășmirul (1948-1965)*, a prezentat monografic acest conflict consecință a politicii colonialiste a Marii Britanii, care a antrenat, de o parte și de alta a beligeranților, marile puteri precum și Organizația Națiunilor Unite. Față de acest conflict încheiat la Tașkent prin mijlocirea U.R.S.S.-ului, România a avut o atitudine internaționalistă, credincioasă principiilor de rezolvare a litigiilor pe calea tratativilor a sprijinit în acest sens lucrările din cadrul O.N.U. privind conflictul.

Comunicarea elaborată de dr. Vasile Liveanu și Irina Gavrilă, *Calculator electronic și istorie: voluția mării proprietăți funciare (1864-1921)*, a înfățișat unele rezultate prin comparație automată realizată la calculator al listei boierilor proprietari a cel puțin 142 ha din 1857 din Țara Românească și Moldova cu lista unui număr de mări proprietari din România din 1905 și cu un eșantion de 1223 mări proprietari din 1918. În 1905 procentul moșiilor rămase în proprietatea membrilor sau a descendenților familiilor de boieri mari proprietari era de aproximativ 33% în timp ce în 1918 acest procent s-a situat într-un interval de încredere (calculat prin metoda interferenței statistice) de 23-28%.

În cadrul discuțiilor ce au urmat comunicărilor prezentate au luat cuvîntul Șerban Papacostea, Paul Cernovodeanu, Damaschin Mioc, Nicolae Stoicescu, Ioan Chiper, Anicuța Popescu, Ludovic Demény, Ion Oprea, Stelian Brezeanu, Damian Hurezeanu.

În încheierea lucrărilor sesiunii ce a cuprins 19 comunicări prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu a subliniat valoarea comunicărilor, caracterul cuprinzător al sesiunii de implicare a istoriei naționale în context european, de deschidere a unor noi căi de cercetare istorică.

Dan Pienaru

A II-A SESIUNE A COMISIEI MIXTE ROMÂNŢO-CEHOSLOVACE DE ISTORIE

În zilele de 24-28 mai 1983 s-au desfășurat la București lucrările celei de-a doua sesiuni a Comisiei mixte româno-ceshoslavoace de istorie. Delegația română a fost formată din prof. univ. dr. Camil Mureșan, președintele părții române, dr. Gh. Zaharia, vicepreședinte, dr. Traian Udrea, dr. Constantin Botoran și Nicolae Dascălu. Delegația cehoslavoacă a inclus pe acad. Miroslav Kropilak, președintele părții cehoslavoace, dr. Karel Tichy, dr. Miroslav Tejchman, dr. Josef Harna și dr. Frantisek Mainus. La lucrări au mai participat cercetători și cadre didactice de la Universitatea din București. Tematica sesiunii a fost axată pe diversele aspecte ale relațiilor româno-ceshoslavoace din deceniul 1919-1929.

Deschiderea lucrărilor reuniunii a avut loc în ziua de luni 24 mai. Cu acest prilej au rostit alocuțiuni: prof. dr. Camil Mureșan, prof. dr. Ștefan Ștefănescu și acad. Miroslav Kropilak. A urmat prezentarea celor două referate ale sesiunii: *Sistemul politic din România în anii 1919-1929*, de dr. Gh. Zaharia și *Sistemul politic în Cehoslavoacia în anii '20* de acad. Miroslav Kropilak. Dr. Gh. Zaharia a analizat trăsăturile regimului politic din România din primul deceniu după formarea statului național unitar român, subliniind esența burghezo-parlamentară a acestui regim. România, a accentuat referentul, a avut un regim monarhic constituțional cu caracter democratic. Acest specific s-a menținut în toată etapa analizată, în ciuda unor inconșcențe și a unor limite. Acad. Miroslav Kropilak a evidențiat că prima republică cehoslavoacă a fost un stat burghez măcinat de contradicții politice, etnice și economice. Burghazia, care nutrește scopuri imperialiste, era forța politică conducătoare. Ea a fost însă nevoită a face concesii democratice sub presiunea maselor populare. În esență, regimul politic din Cehoslavoacia anilor '20, a subliniat referentul, a fost democratic, mai avansat chiar decît al altor state din zonă.

Conform procedurii adoptate de comun acord, prezentarea referatelor a fost urmată imediat de discuții. Pe marginea celor două referate au pus întrebări sau au luat cuvântul: dr. Frantisek Mainus, prof. dr. Camil Mureșan, dr. Traian Udrea, dr. Gh. Zaharia, acad. M. Kropilak, dr. J. Harna, dr. K. Tichy, dr. Ion M. Oprea, dr. I. Bulci. Vorbitorii au făcut o serie de precizări legate mai ales de rolul P.C.R. în viața politică a României anilor '20, de rolul monarhiei în viața politică a țării. A fost amplu discutat și caracterul regimului politic cehoslovac precum și importanța problemei naționale în cadrul acestuia. Istoricii români și-au exprimat opinia că Cehoslovacia anilor '20 a fost un stat burghez democratic care nu a manifestat tendințe imperialiste pe plan politic.

În ședința din după-amiaza primei zile a sesiunii au susținut conferențe: dr. Karel Tichy, *Dezvoltarea tradițiilor de prietenie româno-cehoslovace în condițiile existenței celor două state independente* și dr. Traian Udrea, *Legături culturale româno-cehoslovace după primul război mondial*. Dr. Karel Tichy a trecut în revistă istoria relațiilor româno-cehoslovace, din secolul XIX până la terminarea celui de-al doilea război mondial și instaurarea socialismului în Cehoslovacia și România. Accentul a fost pus mai ales pe manifestările de solidaritate ale proletariatului din cele două țări, manifestări multiple mai ales în contextul luptei antifasciste. Dr. Traian Udrea a evidențiat cursul ascendent al raporturilor culturale româno-cehoslovace în deceniul 1919—1929. Finalizarea procesului național la cele două popoare a permis și permanențizarea și largirea extraordinară a schimburilor culturale reciproce. Sunt prezentate date și fapte legate de domenii ale colaborării culturale, de acțiuni ale unor asociații sau personalități ce au activat în acest domeniu.

Unele completări privind schimburile culturale reciproce au fost făcute la discuții de către dr. Frantisek Mainus și de către acad. M. Kropilak. Pe marginea referatului prezentat de dr. Karel Tichy au adus precizări și și-au exprimat punctele de vedere dr. Gh. Zaharia și Nicolae Dascălu. Pornind de la unele teze formulate în conferența prezentată de istoricul cehoslovac, istoricii români au subliniat unele caracteristici ale politicii românești externe interbelice.

A doua zi, 25 mai, au fost prezentate în ședința de dimineață conferențele: *Începuturile și dezvoltarea relațiilor politice, economice și culturale dintre Cehoslovacia și România*, de către dr. Miroslav Tejchman și *Relații economice româno-cehoslovace în anii 1920—1930*, de către Nicolae Dascălu, Dr. Miroslav Tejchman a investigat întreaga problematică a raporturilor româno-cehoslovace din anii '20 în sfera politică, militară, economică și culturală. Între altele, referențial a menționat existența unui diferend teritorial romano-cehoslovac la terminarea primului război mondial precum și importanța secundară a relațiilor economice româno-cehoslovace. Nicolae Dascălu a analizat esența legăturilor economice romano-cehoslovace, evidențiind cursul mereu ascendent al acestora. Analizând conținutul și dinamica schimburilor comerciale mai ales, referențial ajunge la concluzia că raporturile româno-cehoslovace de acest gen au fost importante și că nu se poate constata existența unui imperialism economic cehoslovac în acest domeniu cel puțin.

Prezentarea conferențelor a fost urmată de întrebări și discuții. S-au făcut referiri mai ales la chestiunea disputelor teritoriale româno-cehoslovace, la problema imperialismului economic cehoslovac și la alte aspecte economice. Luând cuvântul, prof. dr. Camil Mureșan, dr. Gh. Zaharia, acad. M. Kropilak, dr. F. Mainus, dr. J. Harna, dr. Ion M. Oprea și Nicolae Dascălu și au expus punctele de vedere în problemele discutate. Istoricii români au subliniat că nu se poate vorbi de existența unei dispute teritoriale între cele două state la terminarea primului război mondial și au apreciat că în relațiile cu România cel puțin burghezia cehă și slovacă nu au manifestat tendințe imperialiste.

În după-amiaza celei de-a doua zile a sesiunii (25 mai), au fost prezentate conferențele: *Relații politico-militare româno-cehoslovace în anii 1920—1930*, de către dr. C. Botoran, și *Aspectul românesc în politica externă cehoslovacă în concepția partidelor politice cehă*, de către dr. Josef Harna. Dr. C. Botoran a expus sinteza raporturilor militare româno-cehoslovace, raporturi care au avut desigur ca fundal Mica Înțelegere. Referențial a accentuat esența defensivă a acestor raporturi precum și realizările și neîmplinirile înregistrate în evoluția lor. Dr. Josef Harna a insistat asupra influenței mișcării muncitorești asupra formării sistemului politic din Cehoslovacia după primul război mondial. În acest context este reliefat procesul formării și afirmării Partidului Comunist Cehoslovac (P.C.C.) pe scena politică a țării. S-a menționat că, spre deosebire de România, P.C.C. a acționat mereu legal, având chiar și reprezentanță în Parlament.

Au urmat vii discuții. Dr. Traian Udrea a făcut referiri la austro-marxism și mișcarea muncitorească cehoslovacă; dr. C. Botoran a solicitat precizări legate de atitudinea proletariatului cehoslovac față de statul național; dr. I. Bulei și N. Dascălu au solicitat detalii privind locul P.C.C. în sistemul parlamentar cehoslovac. Dr. F. Mainus și dr. Karel Tichy au abordat aspecte ale neîmplinirilor colaborării militare româno-cehoslovace. Dr. Gh. Zaharia și dr. C. Botoran au subliniat caracterul defensiv al Micii Înțelegeri și natura raporturilor alianței cu

Franța. Prof. dr. Camil Mureșan a evidențiat relația dintre pregătirea militară a statelor și atitudinea opiniei publice, chestiune de maximă importanță după terminarea unui război extrem de singeros ca cel încheiat în 1918. Acad. M. Kropilak și dr. Josef Harna au adus precizări legate de specificul mișcării muncitorești cehoslovace din anii '20 și rolul P.C.C. în cadrul regimului politic al țării.

Joi 26 mai, prof. dr. Camil Mureșan și dr. František Mainus au prezentat două informări privind predarea reciprocă a istoriei României și Cehoslovaciei în cele două țări. Accentul a fost pus pe situația din învățământul superior. În acest sens au fost prezentate mai ales datele înregistrate la Universitățile din Brno și Cluj-Napoca. Detalii complementare au fost expuse de dr. M. Tejchman, acad. M. Kropilak, prof. dr. Gh. I. Ioniță, I. Bulci, dr. Traian Udreă, dr. Gh. Zaharia și conf. dr. Ioan Scurtu. Materialele prezentate cit și discuțiile au evidențiat reflectarea cuprinzătoare și în general corectă a istoriei reciproce în învățământul superior din România și Cehoslovacia.

Cu aceste două informări se încheia de fapt seria comunicărilor sesiunii. Programul acesteia a mai inclus: o primire protocolară la conducerea Academiei de științe sociale și politice, delegația cehoslovacă fiind primită de către președintele acesteia, prof. dr. docent Mihnea Gheorghiu; o vizită la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, în prezența directorului acestuia, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu; o vizită de documentare în județul Brașov, unde cele două delegații au fost primite de primarul municipiului Brașov.

Ședința de închidere a avut loc simbăta 28 mai. Cu acest prilej s-au tras concluzii privind lucrările reuniunii și s-a căzut de acord asupra programului viitoarei sesiuni. Toate aceste aspecte au fost incluse în protocolul sesiunii. Documentul exprima satisfacția celor două părți pentru fructuosul schimb de opinii care a avut loc într-o atmosferă academică. S-a căzut de acord asupra necesității multiplicării materialelor sesiunii sub forma unei broșuri ca și asupra publicării unor note asupra lucrărilor în paginile revistelor de istorie. S-a stabilit totodată ca următoarea sesiune să aibă loc în Cehoslovacia în 1985 cu tema: *Concepția României și Cehoslovaciei în problemele securității colective în anii 30 și cooperarea popoarelor română, ceh și slovac în lupta antihitleristă în anii celui de-al doilea război mondial*.

Președinții celor două părți, prof. dr. Camil Mureșan și acad. Miroslava Kropilak, au rostit alocuțiuni de închidere. Ei au subliniat existența unei atmosfere favorabile unui util schimb de opinii, ceea ce a dus la un bilanț pozitiv al sesiunii.

Nicolae Dascăl

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN MAREA BRITANIE

În cadrul acordului de colaborare existent între Academia de științe sociale și politice a R.S. România, și Academia Britanică (British Academy) din Londra am efectuat timp de două luni, între 18 noiembrie 1982—15 ianuarie 1983, un stagiu de documentare științifică în arhivele și bibliotecile engleze. Conform programului de studiu aprobat în prealabil, efortul principal al investiției noastre — desfășurat cu precădere în două dintre cele mai importante centre din capitala britanică: *British Library* și *Public Record Office* — s-a concentrat îndeosebi asupra raporturilor româno-engleze în perioada 1848—1876, urmărind să surprindă, prin descoperirea de noi surse documentare, poziția reală a Foreign Office-ului față de lupta poporului român pentru înfăptuirea Unirii Principatelor (1859) și dobândirea Independenței (1877).

În noua și modernă clădire a Public Record Office-ului de la Kew, inaugurată în 1977, unde sint adăpostite documentele de după anul 1782, cercetarea corespondenței dintre ambasadorii Angliei la Constantinopol și Paris și Foreign Office (fondurile F.O. 78 Turkey, și F.O. 27 France), precum și a arhivelor personale ale unor oameni politici britanici ai epocii (Stratford de Redcliffe, John Russell, lordul Cowley, lordul Clarendon, aceasta din urmă consultată la Bodleian Library din Oxford), a dus la identificarea a numeroase rapoarte și documente diplomatice numărul lor depășind ordinul sutelor — referitoare la problematica românească a epocii. Timpul scurt pe care l-am avut la dispoziție — menționăm că în perioada sărbătorilor de iarnă arhivele și bibliotecile engleze au fost închise — nu ne-a permis decât transcrierea unei părți a acestora. În total au fost cercetate peste 50 de dosare, din care am extras aproximativ 200 de documente recriate îndeosebi la epoca Unirii, ce vor fi parțial incluse în volumul de rapoarte diplomatice engleze din colecția „Documente privind Unirea Principatelor”, aflat în curs de pregătire în colaborare cu Direcția generală a Arhivelor Statului, restul urmînd a fi folosite la alcătuirea unor articole și studii speciale. În afara rapoartelor diplomatice propriu-zise aflate în fondul Foreign Office-ului, am depistat și o serie de memorii și proiecte

de reformă inedite din aceeași perioadă, aparținând fie unor români, fie oamenilor politici britanici menționați mai sus, acestea din urmă semnificative pentru modul în care diplomația engleză concepea realizarea unirii celor două țări române și modernizarea lor instituțională.

Referirile la tema abordată, din cercetarea documentelor menționate reiese că diplomația britanică a fost — alături de cea franceză — deosebit de activă în soluționarea chestiunii Unirii Principatelor pe plan internațional, chiar dacă ea nu s-a plasat întotdeauna pe o poziție favorabilă luptei românilor pentru înfăptuirea unității lor statale.

Extinzind sfera investigațiilor noastre dincolo de perioada menționată, am putut constata — în afara a ceea ce se cunoștea deja — prezența a numeroase documente referitoare la țara noastră și în alte fonduri de arhivă, cum ar fi fondurile *Cabinet Office* (C.O.) și *War Office* (W.O.), începând cu primul război mondial*. Dintre documentele create de Ministerul de Război britanic un interes deosebit pentru noi îl prezintă grupa W.O.208 (*Directorate of Military Intelligence*), vol. 1740—1749, cuprinzând informații cu caracter istoric, topografic, economic și militar despre România din preajma și din timpul celui de-al doilea război mondial. Informații valoroase referitoare la țara noastră se găsesc și în grupele de documente W.O.193 (*Directorate of Military Operations*), vol. 263—265, 270, 301—302, 376—377, 749 și 832; W.O.201 (*War of 1939—1945: Military Headquarters Papers, Allied Force Headquarters*) vol. 6048 și 10.785; W.O.214 (*Alexander Papers*), vol. 46 etc. Menționăm de asemenea că fondul *Foreign Office 371 Political: General Correspondence* care cuprinde corespondența purtată între Departamentul Externelor din Anglia și misiunile diplomatice acreditate în străinătate, este dat în studiu până în 1952, în fiecare an punându-se la dispoziția cercetătorilor noi documente, după expirarea perioadei de interdicție de treizeci de ani prevăzută de legislația engleză. Pentru România documentele din acest fond se află la departamentele *Balkan* și *Southern*, cuprinzând pentru anii 1945—1951 peste 600 de volume. Cele mai multe documente cu referiri la țara noastră le găsim în anul 1945 (154 volume), iar cele mai puține în 1949 (numai 29 volume).

Aș dori să relev cu acest prilej că identificarea documentelor referitoare la țara noastră, menționate mai sus, ne-a fost înlesnită de existența atât la *Royal Commission of Historical Manuscripts* cit și la *Public Record Office-Kew* a unor excelente instrumente de lucru. Prima instituție situată pe Chancery Lane, lângă vechiul sediu al arhivelor — adăpostește așa-numitul *National Register of Archives*, care conține descrierea a peste 20.000 de manuscrise și arhive particulare, ale unor instituții locale, instituții religioase, întreprinderi industriale și comerciale, diverse organizații și societăți etc. Din păcate, nu toate aceste arhive — cum este cazul aceleia a lui Sir Henry L. Bulwer, reprezentantul Angliei în Comisia europeană de informare a puterilor garante de la București din anii 1857—1858, iar ulterior ambasador la Constantinopol până în 1865 — sînt accesibile cercetării, consultarea lor fiind condiționată de obținerea consimțământului familiei sau instituției în custodia cărora se află.

În cursul șederii mele în capitala Angliei am avut întâlniri cu caracter științific cu istoricii Hugh Seton-Watson, Eric Tappe (de la Universitatea din Londra), Denis Deletant (decan la "School of Slavonic and East European Studies") și Trevor J. Hope, apreciați autori ai unor studii și lucrări despre țara noastră, al căror interes pentru trecutul României se menține constant.

În tot timpul deplasării, atitudinea gazdelor a fost binevoitoare și ospitalieră. Am remarcat bunăvoința și promptitudinea cu care Miss Alison Cooper — Assistant Secretary la *British Academy* — s-a îngrijit ca activitatea noastră de cercetare la Londra și la Oxford să se desfășoare în cele mai bune condițiuni. Mulțumim pe această cale prestigioaselor *British Library*, *Public Record Office* și *Bodleian Library*, care ne-au pus la dispoziție, fără nici o restricție, întregul material documentar solicitat. Aducem, totodată, sincerele noastre mulțumiri conducerii Institutului de istorie „N. Iorga” și Academiei de științe sociale și politice a R. S. România, fără sprijinul cărora efectuarea demersului nostru științific nu ar fi fost posibilă.

În concluzie, considerăm că stagiul de documentare în Anglia a fost util și interesant, oferind multiple posibilități de lucru și deschizând noi perspective pentru aprofundarea cercetărilor legate de istoria relațiilor româno-englize.

Valeriu Stan

* Pentru informațiile referitoare la România existente în fondul *Cabinet Office* vezi și *List of Cabinet Papers 1915 and 1916*, London, Her Majesty's Stationery Office, 1966, passim; *The Records of Cabinet Office to 1922*, London, H.M.S.O., 1966.

CRONICA

În ziua de 7 mai 1983 în fața comisiei de doctorat a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Propaganda mișcării de rezistență națională în România* (septembrie 1940 — august 1944, elaborată de *Mihail E. Ionescu*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I „Propaganda antifascistă înaintea declanșării și în primul an al celui de-al doilea război mondial”; Cap. II „Propaganda anti-gardistă și antihitleristă dintre 6 septembrie 1940 și 24 ianuarie 1941”; Cap. III „Trăsături ale propagandei desfășurate în România în intervalul 24 ianuarie 1949—23 august 1944”; Cap. IV „Mijloace și caracteristici ale propagandei mișcării de rezistență națională (ianuarie 1911—august 1941); Cap. V „Propaganda în timpul războiului antihitlerist (23 august 1944—12 mai 1945)”.

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Introducere: Istoriografia propagandei antihitleriste în România”; „Încheiere”; Bibliografie selectivă.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din: dr. Nicolae Copoiu, președinte; conf. univ. dr. Gheorghe Zaharia, conducător științific; prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță; dr. Cristian Popișteanu, dr. Gheorghe Ure, membri.

În unanimitate comisia a acordat în unanimitate lui *Mihail E. Ionescu* titlul științific de *doctor în istorie*.

În ziua de 17 mai 1983 în fața comisiei de doctorat a Institutului Central de Cercetări Economice din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Concepțiile economice despre finanțele publice în perioada lui Cuza Vodă*, elaborată de *Radu Constantin Demetrescu*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: cap. I: „Contextul politic și economico-financiar al înfăptuirii Unirii”; Cap. II: „Stadiul gândirii financiare”; Cap. III: „Problemele finanțelor publice și ambianța politică în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza”; Cap. IV: „Elaborarea legislației financiare”; Cap. V: „Organizarea finanțelor publice”; Cap. VI: „Controlul finanțelor publice”; Cap. VII: „Problemele creditului public”; Cap. VIII: „Datoria publică”; Cap. IX: „Problema concesiunilor”.

Comisia de doctorat a fost formată din dr. Constantin Grigorescu, director științific al Institutului de economie socialistă, președinte; prof. dr. Costin Murgescu, membru corespondent al Academiei R.S.R., conducător științific; prof. dr. Victor Axenciuc, prof. dr. Ion Bulborea, prof. dr. Vasile Bozga, membri.

Comisia de doctorat a acordat în unanimitate lui *Radu Constantin Demetrescu*, titlul științific de *doctor în economie*.

EUFROSINA POPESCU, *Din istoria politică a României. Constituția din 1923*, Edit. politică, București, 1983, 235 p.

Eufrosina Popescu, autoarea lucrării de mai sus, lector la Facultatea de istorie-filozofie a Universității București, s-a impus până în prezent prin materiale pline de conținut publicate în revistele de specialitate, care au adus contribuții însemnate la cunoașterea evenimentelor abordate. Nu este greu de observat sagacitatea, informația sa istorică, originalitatea și îndrăzneala în tot ce a scris. Ea și-a încununat activitatea cercetărilor sale de ani de zile prin apariția lucrării privind unul dintre evenimentele politice cele mai importante după primul război mondial și anume adoptarea unei noi constituții în 1923. Deși perimetrul subiectului pare restrâns, investigațiile pe care le face autoarea îi conferă lucrării o sintalitate politică a anilor 1918—1923. Filtrând evenimentele politice importante petrecute în acei ani prin prisma materialismului istoric, sint înfățișate în toată complexitatea lor confruntările aprige dintre forțele politice, dezbaterile vehemente pe marginea anteproiectelor și proiectelor de constituție prezentate de partide, interesele diferitelor clase și categorii sociale față de cea mai importantă lege menită să contribuie la evoluția societății românești în spiritul unui stat modern. Pentru realizarea lucrării s-au folosit numeroase și variate materiale informative editate și inedite dinainte cit și după 23 August 1944. Modestia autoarei face să considere în introducere că prin cercetări ulterioare se vor putea completa concluziile la care s-a ajuns.

Lucrarea cuprinde 4 capitole și o încheiere. Primul capitol referitor la problema constituțională până la 1918, cuprinde trei subcapitole privind mișcarea pentru reforme constituționale, dezbaterile politice pentru revizuirea constituției în anii neutralității, în parlamentul de la Iași și modificările constituționale adoptate.

Constituția României moderne adoptată la 1866, a suferit prima modificare în 1879, după cucerirea independenței de stat, care trebuia înscrisă în legea fundamentală a țării, apoi a doua în 1884, când s-a modificat sistemul electoral, cele patru colegii reducându-se

la trei, făcându-se astfel un transfer de putere politică de la moșierime la burghezie. Evoluția societății românești în primele două decenii ale secolului al XX-lea avea să propulzeze în fața guvernărilor două probleme arzătoare pentru masca muncitoare, cea a votului universal și cea agrară, care impuneau modificarea din nou a constituției. Întreprinzând o cercetare minuțioasă autoarea înfățișează pozițiile tuturor partidelor și forțelor politice față de aceste probleme mai ales după 1907. Un loc aparte îl ocupă lucrările Constituantei din iunie 1914 care a marcat începutul etapei de revizuire a constituției care avea să se producă în vara anului 1917, când au fost modificate articolele 19, 57 și 67 prin care se specificau principiile generale de expropriere și instituirea regimului electoral bazat pe vot universal. Acceptarea înscrierii în constituție a înfăptuirii acestor reforme reprezenta un succes atît al luptei maselor țărănești și muncitorești cit și al eurentelor politice democratice, dar ele aveau să fie cu puțin timp amânate dat fiind faptul că în fruntea țării fusese adus un guvern conservator adversar înfocat al realizării lor.

Înfăptuirea aspirațiilor seculare de unitate statală a tuturor românilor la 1 decembrie 1918, a găsit în fruntea țării un guvern liberal condus de I.I.C. Brătianu, adept al realizării reformelor agrare și electorale avînd în vedere ofensiva maselor populare, care avea să și declare imediat că va trece la aplicarea acestora.

Capitolul al II-lea al lucrării se oprește asupra problemei constituționale după marea unire din 1918 până în ianuarie 1922. Sint tratate obiectivele centrale puse în fața societății românești și anume refacerea economică a țării și reorganizarea vieții sociale și de stat. Cele două clase fundamentale, muncitorimea și țărănimea, au reușit să impună adoptarea legilor privind votul universal și înfăptuirea reformei agrare. A crescut ponderea burgheziei în viața statului în defavoarea moșierimii. O atenție deosebită se acordă și peisajului politic, subliniindu-se apariția unor noi partide politice ca Partidul Poporului,

Partidul Țărănesc, Partidul Naționalist-Democrat ș.a. Creșterea numerică și întărirea organizatorică a proletariatului, lășoțită de intensificarea procesului de clarificare ideologică, de maturizare a Partidului Socialist, au dus la transformarea acestuia în 1921 în Partidul Comunist Român.

Conștiințirea desăvârșirii statului național unitar român, avea să fie făcută prin decretul guvernului liberal din 13 și 19 decembrie 1918, iar de către primul parlament al României întregite la 29 decembrie 1919. Organizarea constituțională a statului va întârzia însă datorită instabilității guvernamentale din acești ani, cit și poziției Partidului Național Liberal care dorea să-i aparțină această operă fundamentală. Pe baza unei documentații serioase se fac aprecieri asupra evenimentelor politice, a poziției fiecărui partid aflat la cîrmă pînă în ianuarie 1922 (guvernele Arthur Văitoianu, Alex. Vaida-Voevod, Alexandru Avereseu, Take Ionescu), a confruntărilor politice privind organizarea constituțională a țării, a anteproiectelor de constituție ale partidelor sau ale unor persoane, direcțiile care vizau adoptarea noii constituții etc. Desprindem dintre toate aceste probleme pe aceea a anteproiectelor de constituție asupra căreia autoarea face o profundă analiză. Primul anteproiect a fost acela al P.N.L., al cărui conținut fusese supus dezbaterii opiniei publice încă din martie 1921. La baza acestuia stătea concepția neoliberalismului care justifica teoretic rolul marii burghezii în dezvoltarea statului. Erau înscrise prevederi ca naționalizarea bogățiilor subsolului, apărarea dreptului de proprietate, regimul apelor, drepturile și datoriile fundamentale ale cetățenilor satisfacerea unor revendicări juste ale muncitorilor etc. În ansamblu, prevederile sale erau pozitive — atît în domeniul vieții economice cit și în cel social și cultural — căci ar fi asigurat progresul și modernizarea țării, dar ele se aflau și în conformitate cu interesele burgheziei. Un alt proiect a fost acela elaborat de Romulus Boilă, exponent al burgheziei transilvănene, proiect care reprezenta o împletire de principii, unele mai înaintate decît cele ale liberalilor, cum erau cele privitoare la drepturile cetățenești și organizarea vieții de stat, cu altele existente și la liberali, dar și unele de pe o poziție conservatoare. Un interes deosebit în opinia publică l-a stîrnit anteproiectul Partidului Țărănesc, redactat de prof. C. Stere, ale cărui prevederi însemnau în aplicarea lor asigurarea unui regim democratic. În baza prevederilor din anteproiect, nici un cetățean nu putea fi d posedat de bunurile sale sau arestat decît în virtutea legilor. Fiecare trebuia să răspunda pentru faptele săvârșite și putea cere justiției repararea greșelilor săvârșite prin abuz. Erau în-

scrise prevederi și de ordin social, ca protecția muncitorilor și dreptul lor de organizare în sindicate, libertatea conștiinței, acordarea unui statut al funcționarilor, inamovibilitatea judecătorilor etc. La baza organizării administrative stătea autonomia locală. Se asigurau de asemenea efectuarea unor alegeri electorale libere, adoptarea sistemului unicameral, introducerea plebiscitului în elaborarea unor legi. Ca exponent al burgheziei mijlocii și sătești, Partidul Țărănesc, în anteproiectul său, susținea apărarea proprietății individuale. În politica agrară anteproiectul pornea de la concepția că România nu putea fi decît un stat țărănesc, că țăranul putea să concentreze în posesia sa pămînt numai în limita posibilității de a-l munci. În domeniul economic se prevedea naționalizarea subsolului. Într-adevăr, ansamblul prevederilor anteproiectului țărănist reprezenta punctul de vedere cel mai înaintat al organizării statului democratic burhez. Un alt anteproiect a fost expus de prof. C. Berariu, din partea bucovinenilor care, în general, reprezenta punctul de vedere al anteproiectului liberal.

Bazat pe o temeinică și riguroasă argumentație științifică, capitolul al III-lea al lucrării abordează evoluția problemei constituționale din ianuarie 1922, pînă în martie 1923, cînd a început discuția proiectului de constituție în parlament. Mai întîi sînt dezbătute frământările politice prilejuite de această problemă pînă în martie 1922. Problema principală imediată a guvernului liberal și a celorlalte partide, care a dominat viața politică în această vreme era organizarea alegerilor pentru un parlament cu caracter constituant. Pentru a-și realiza programul de măsuri cu caracter economic, social, financiar, administrativ etc. guvernauții aveau nevoie de un instrument juridic, de o nouă constituție. Încă de la 22 ianuarie 1922 „guvernul încalcînd prevederile constituționale a dizolvat parlamentul și a convocat „corpul electoral” pentru a alege adunări cu putere de Constituante. Anunțarea alegerilor avea să declanșeze puternice lupte politice. Protagoniștii acestor lupte au fost partidele politice de opoziție (Partidul Național, Partidul Țărănesc, Partidul Poporului, Partidul Conservator-Democrat, Partidul Socialist etc.), care prin diferite manifestații, adunări sau declarații, s-au pronunțat împotriva aducerii l’l eralilor la putere, și a convocării de către ei a Adunărilor Naționale Constituante. S-au încercat chiar unele tratative de alianțe, sau fuziuni, împotriva liberalilor, dar fără a avea succes. De asemenea, Partidul Comunist Român s-a exprimat deschis împotriva liberalilor prin presă ea și prin întruniri publice, denunțînd caracterul constituției pe care o preconizau ei și substratul luptei dintre li-

berali și principalele partide burgheze de opoziție. Liberalii reușind să obțină victoria în alegeri, aveau să-și deschidă sesiunea extraordinară constituantă la 27 martie 1922. Cu toate declarațiile de protest ale partidelor de opoziție, cele două Camere, în ședința din 12 aprilie 1922, au desemnat cîte o comisie, care au format Comisia Constituantă Mixtă pentru elaborarea noii Constituții. Folosind anteproiectul de Constituție al Partidului Național Liberal, publicat în 1921, Comisia Constituțională, Mixtă, a purtat discuții, mai ales în jurul problemei stabilirii regimului subsolului și a pedepsei cu moartea. Din cadrul Comisiei Constituționale Mixte a fost aleasă o delegație care să întocmească noul anteproiect ce avea să fie supus dezbaterilor parlamentului. De asemenea, Comisia Constituțională Mixtă a fost împărțită în 10 subcomisii grupate pe diferite probleme.

În capitol se fac ample referiri pertinente și la problemele ivite pe temă în timpul vacanței parlamentare pînă în noiembrie 1922 cînd aveau să înceapă lucrările Delegației Comisiei Constituționale. „Cartea cea mare” — cum afirmă autoarea — a guvernului liberal a constituit-o familia regală pe care a utilizat-o pentru atenuarea ostilității frunțașilor Partidului Național etc. Este vorba de sărbătorirea încoronării regelui Ferdinand, de vizita prințului moștenitor Carol la Cluj, de călătoria reginei Maria în stațiunea balneară Sovata, în jurul căreia s-au declanșat dezbateri aprinse în presa de opoziție și în cea independentă. Monarhia părăsise rolul de arbitru, amestecîndu-se în luptele politice dintre partide în favoarea celui mai puternic.

Între 2—23 noiembrie 1922, au avut loc lucrările Delegației Comisiei Constituționale, la care au participat pe lîngă membrii acesteia și membrii guvernului care de cele mai multe ori și-au impus punctul de vedere. S-a luat în discuție fiecare articol din vechea Constituție. aprobîndu-se, modificîndu-se, suprimîndu-se și înlocuindu-se prin altele noi. Discuții mai aprinse s-au purtat asupra articolelor privind libertatea presei, pedeapsa cu moartea, mîntinerea sau nu a Senatului, naționalizarea bogățiilor subsolului etc.

După definitivare, la 28 noiembrie 1922 a avut loc deschiderea sesiunii ordinare pe 1922—1923 a Corpurilor Legiuitoare. Mesajul regal anunța depunerea proiectului de constituție, ceea ce a provocat o adevărată lovitură pentru întreaga opoziție. Proiectul de constituție a fost supus mai întîi dezbaterii în Comisia Constituțională Mixtă, apoi în secțiunile parlamentului, în Comitetul de delegați ai secțiunilor. Discuțiile cele mai largi au avut loc aproape pe aceleași probleme ca și în Delegația Comisiei Constituționale, dar și în probleme ca drepturile naționalităților concoci-

toare, ale femeilor etc. Toate aceste dezbateri care au durat pînă la 1 martie 1923, sînt încadrate în atmosfera generală politică existentă în manifestările partidelor politice de opoziție care prin întruniri, mari adunări, congrese, acorduri, „opoziția unită” își manifestau adversitatea față de guvernul liberal.

Un adevărat fragment de roman istorico-politic îl reprezintă capitolul al IV-lea privind discutarea proiectului de constituție în parlament, dar și în afara acestuia cit și votarea și promulgarea constituției. La 2 martie 1923, după zece zile de vacanță, parlamentul și-a reluat activitatea prin prezentarea decretului-regal privind prelungirea lucrărilor, datorită importanței deliberării asupra proiectului de constituție, bugetului etc. După anumite preliminarii (instruiri ale majorității liberale parlamentare, ședințe ale guvernului etc.), în după amiaza zilei de 5 martie, a avut loc depunerea proiectului în Corpurile Legiuitoare. Băncile „opoziției” au rămas goale în afară de N. Iorga și cîteva membri ai Partidului Poporului. Discuțiile generale asupra proiectului aveau să înceapă la 9 martie cînd au participat și parlamentarii partidelor de opoziție. În numele „opoziției unite” cit și a altor partide în Senat și Cameră, au făcut declarații Iuliu Maniu, N. Costacheșcu, I. Plondor, Pau Halippa, N. Popovici ș.a., prin care nu se recunoșteau legalitatea Parlamentului, respectarea principiului suveranității și a unor puncte din declarația de Unire ș.a. Într-o atmosferă furtunoasă, cu aplauze și ovații, dar și cu strigăte de „jos absolutismul”, „jos tiranul” etc. după citirea raportului în care se justifica necesitatea adoptării unei noi constituții, modul cum a fost elaborat proiectul, principiile sale generale, modificările aduse de Comisia de delegați etc., a izbucnit un adevărat scandal, care a dus la suspendarea unui număr de deputați ai opoziției și trimiși în fața Comisiei disciplinare. În condițiile aplicării unor astfel de măsuri care limitau libertatea „opoziției unite” au urmat luările de cuvînt ale reprezentanților P.N.L. și a citorva din partea opoziției cit și a reprezentanților minorităților naționale etc. Ca urmare a excluderii unui număr mare de deputați, a paralizei acțiunilor opoziției unite, aceasta a convocat o mare adunare pentru ziua de 18 martie în sala Dacia din Capitală, la care au participat peste 30.000 cetățeni. După ce au vorbit 8 frunțași ai opoziției, manifestații s-au îndreptat spre palatul regal purtînd pancarte cu „jos guvernul”, „vrem reprezentare proporțională” ș.a. unde au fost imprăștiți de armată. A doua zi a avut loc o nouă întrunire a opoziției, unde s-au declarat împotriva liberalilor, I. Maniu, Gr. Filipeșcu, Gr. Iunian, V. Madgearu și N. Lupu. În decurs de numai 48 de ore în Capitală au

avut loc zece manifestații organizate de „opziția unită”. Protestele au fost însă zadarnice, deoarece proiectul de constituție avea să fie luat în considerație în Camera Deputaților în seara zilei de 19 martie cu 231 voturi pentru, 4 împotriva și 50 de abțineri, iar în Senat la 16 martie cu 136 voturi pentru și 5 contra.

Au urmat discuțiile pe articole începând cu 20 martie în Cameră și la Senat, cu trei zile mai devreme. Constituția cuprindea ca și cea din 1866, VIII titluri cu 138 de articole. VII discuții s-au ivit mai ales în jurul articolelor 5—32 care defineau drepturile cetățenilor fără deosebire de origine etnică, de limbă sau religie, libertatea conștiinței, învățământului, libertatea presei, a întrunirilor, dreptul la asociație etc. De asemenea, discuții ample au fost purtate pe seama acordării de drepturi civile și politice femeilor, naturalizării străinilor, dreptului de proprietate, organizării puterii legislative, votului universal, principiului naționalizării bogățiilor sub-solului ș.a.

După 16 zile de dezbateri, în timp ce în Capitală avusesse loc numeroase adunări de protest, organizate de partidele de opoziție, constituția a fost votată de Cameră și Senat în zilele de 26 și 27 martie, iar regele a aprobat-o la 28 martie 1923.

Legea fundamentală votată în 1923 era o constituție burgheză ce avea să consolideze

pozițiile economice și politice ale acestei clase, dar în același timp, ea înscrisa o serie de drepturi și libertăți democratice menite să contribuie la o mai bună organizare a statului după Unire și reflecta unele cuceriri ale maselor populare ca reforma agrară, votul universal etc. Deși se proclamau o serie de libertăți și drepturi, Constituția nu cuprindea și garanțiile exercitării lor. După cum se afirmă în încheierea lucrării, cu toate limitele și cu tot caracterul formal al unor prevederi, Constituția din 1923 a reprezentat cea mai democratică lege fundamentală a României moderne.

Aprecierile și concluziile formulate în întreaga lucrare, îmbrățișează într-un armonios ansamblu probleme de drept și politică. Nu i se poate refuza autoarei lauda pentru folosirea cuprinzătoare a materialului documentar. Cu adincimea sa istorică, o atare carte, care se sustrage unei prezentări netede a evenimentelor petrecute în anii 1918—1923, întregeste profilul lucrărilor apărute în istoriografia noastră privind viața politică a României după marca Unire. Toate divagațiile, referirile explicative, au rolul de a incita asupra importanței problemei abordate și de a implica pe orice cititor în cunoașterea realității istorice.

Mihai Rusenescu

MIHAI D. DRECIŢ, *Banca „Albina” din Sibiu — instituție națională a românilor transilvăneni (1871—1918)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, 234 p. +14 fig. +3 anexe

Dacă actualmente cercetarea științifică nu manifestă o preferință prea accentuată pentru studiile de istorie economică, aceasta se datorează faptului că ele sînt mai greu de elaborat, necesitînd un efort de durată și o răbdare de benedictin, fără să mai vorbim de o familiarizare cu metodele cantitative, deci cu anumite inovații care au fost introduse în demersurile istoriografice de această natură. Ca atare, apariția unor studii avînd ca obiect reconsiderarea unor aspecte ale tradițiilor noastre economice se impune a fi remarcată, mai cu seamă dacă acestea sînt concepute cu seriozitate și competență, cum este de altfel cartea asupra căreia ne propunem să formulăm cîteva comentarii și care aparține unui tînăr cercetător orădean, cunoscut din colaborările la diferite reviste de specialitate.

Abandonînd prejudecățile care tîneau să se fixeze solid într-o anumită categorie de materiale istoriografice, Mihai D. DreციŢ pornește în tratarea problematicei fără complexe, fiind interesat doar de adevărul faptelor, pe care le

interpretează dintr-o adevărată perspectivă contemporană, astfel că avem prilejul de a parcurge un text ce reprezintă un real cîștig pentru cercetarea noastră științifică, aplicată la domeniul vieții economice din epoca modernă.

Autorul este conștient de faptul că pentru a răspunde la dezideratul de a fi cunoscute, în mod corespunzător, activitatea și rosturile instituțiilor bancare românești trebuie parcursă etapa elaborării unor studii monografice ale acestora, situație care l-a determinat să procedeze la reconstituirea istoricului Băncii „Albina” din Sibiu, pe care o apreciază — cu deplin temei documentar — ca fiind un veritabil factor de afirmare, în planul vieții economice, a românilor transilvăneni, în jurul acesteia configurîndu-se un vast sistem bancar, alcătuit din aproximativ 150 de instituții de credit românești în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. El a fost dovada cea mai concludentă a capacității de integrare a populației românești din Transilvania și cele-

lalte provincii românești aflate sub dominația imperiilor vecine în fluxul vieții economice moderne, în pofida a numeroase obstacole ridicate — în drumul afirmării ei — de către autoritățile străine. Au fost, așadar, create mijloace puternice de emancipare națională, realitate care se degajă din cuprinsul cărții.

După obișnuita *Introducere* se trece la prezentarea stadiului cercetării chestiunii, fiind remarcate meritele predecesorilor și, totodată, semnalate izvoarele documentare puse la contribuție. Acest demers se face cu o deplină obiectivitate, după care sint fixate câteva repere din istoria băncilor europene, ca și cele mai semnificative momente ale luptei pentru înființarea de bănci cu capital național în țările române, desigur pentru a putea fi încadrat — în mod corespunzător — evenimentul întemeierii Băncii „Albina” din Sibiu. Deoarece autorul și-a propus să studieze monografic istoria acestei instituții bancare românești, accentul va fi pus pe toate aspectele unei asemenea problematice, cărcia îi sint consacrate toate celelalte șapte capitole ale cărții.

Prin urmare, este reactualizată perioada dintre anii 1868—1872, cînd s-au făcut preparativele pentru înființarea băncii. Au urmat ani de căutări și de eforturi pentru consolidarea acesteia, îndeosebi în timpul cînd director al băncii a fost Visarion Roman (1872—1885). Adevărată stabilitate a instituției s-a realizat abia în anii 1886—1899, cînd la conducerea ei s-a aflat Partenie Cosma, care se manifestase inițial în viața politică, abandonată însă în beneficiul unei exclusive preocupări pentru asigurarea unei cit mai bune funcționări a băncii. Un instrument deosebit de util propagandei pentru atragerea românilor în activități economice de factură modernă a fost, neîndoicnic, „Revista economică”, primul periodic financiar-bancar și comercial al românilor transilvăneni.

O reală dificultate a întimpinat, desigur, autorul în tentativa sa de a analiza operațiunile financiare, operație care a pretins cunoașterea mecanismului interior al funcționării

acesteia și alți termeni de strictă specialitate, care nu sint la îndemîna oricărui istoric. De o importanță deosebită este, de asemenea, constituirea unui sistem bancar românesc, în Transilvania, al cărui element central era Banca „Albina”, care trecuse la ctapa înființării de filiale în diferite așezări, precum Brașov, Lugoj, Tirgu Mureș și Medias. Interesante sint și strădaniile băncii de a deschide filiale la New-York și Cernăuți.

În cel de-al șaselea capitol este stabilită, pe baza unei informații în mare parte inedite, contribuția Băncii „Albina” la ridicarea social-economică și evoluția culturală a românilor. Sint aspecte de o însemnătate evidentă, parțial ignorate de cercetarea anterioară, deși ele conferă băncii caracterul de autentică instituție națională, menită să întărească puterea economică a familiilor românești de la sate și să vină în sprijinul învățămîntului și a asociațiilor culturale, care efectuau o activă operă de fortificare a conștiinței naționale. Pe bună dreptate, Mihai D. Drecin afirmă că Banca „Albina” „a dat tonul și a constituit un exemplu pentru felul în care o instituție românească trebuie să sprijine afirmarea culturală a națiunii căreia îi aparține”.

De un cert interes este și capitolul în care sint reliefate legăturile băncii cu sistemul financiar-bancar din România, ca o expresie a unității noastre, neatînsă în esența ei de vremelnica stăpînire străină asupra unor provincii românești. „Lupta pentru unirea tuturor românilor într-un singur stat, liber și independent conchide autorul — a fost în permanență un obiectiv de cea mai mare importanță pentru conducerea și funcționarii băncii „Albina” (p. 219).

Scrisă cu o vizibilă rigoare științifică și fundamentată pe o substanțială informație documentară, monografia Băncii „Albina” poate fi apreciată ca o temeinică și valoroasă lucrare istoriografică aparținînd unui domeniu mai puțin abordat.

Viorel Faur

CORNELIU TAMAȘ, GHEORGHE DUMITRAȘCU, SERGIU PURECE, PETRE BARDAȘU, *Contribuția județului Vîlcea la Unirea Principatelor, Studiu introductiv și documente*, Rm. Vîlcea, 1982, 279 p.

În urmă cu mai mulți ani, un harnic și încheag colectiv de istorici și arhiviști vîlceni format din Carmen Andreescu, P. Bardașu, Gh. Dumitrașcu, H. Nestorescu-Bălcești și S. Purece, avîndu-l în frunte ca animator și organizator pe dr. Corneliu Tamaș, directorul filialei județene Vîlcea a Arhivelor Sta-

tului, a inițiat și a început să publice o interesantă colecție intitulată *Documentele Vîlcii*. În rîstimpul dintre 1974 și 1982, au apărut nu mai puțin de nouă volume, însumînd peste 3 000 pagini tipărite, cuprinzînd documente a celor mai de scîmă monumente ale istoriei moderne românești (revoluțiile de la 1821 și

1848, Unirea Principatelor, războiul pentru cucerirea independenței, răscola din 1907, situația județului în timpul primului război mondial), cataloage de documente și inventare arhivistice. Punînd pentru prima dată în lumină un bogat material arhivistic, aceste volume — întocmite potrivit tuturor exigențelor științifice — aduc numeroase și interesante fapte și date care, depășind de multe ori interesul strict local, se integrează firesc istorici de ansamblu a țării. Din acest motiv nici un istoric avizat al istoriei medii și moderne nu le va putea ignora fără riscul de a-și submina însăși bazele cercetării.

Tipărit prin grija autorităților județene de Partid și a Casei Personalului Didactic Vilcea, ultimul volum din cadrul colecției, după o prefață semnată de prof. dr. Ștefan Ștefănescu și un studiu introductiv înfățișînd modul cum s-au derulat pe meleagurile vilcene evenimentele încununate cu Unirea Principatelor, conține un număr de 117 documente dintre februarie 1857—februarie 1862, numai 21 dintre acestea (aflătoare în afara depozitelor Arhivelor Statului Vilcea), fiind cunoscute din alte publicații. Inscrise cronologic, documentele sînt precedate de cuprinzătoare regeste (nu înțelegem însă rațiunea pentru care acestea au fost tipărite de două ori: o dată sub formă de repertoriu și a doua oară în frunța fiecărui document!). Volumul se încheie cu un substanțial și foarte util indice onomastic și toponimic.

Sub parolă tematic, cele mai multe și mai interesante documente oglindesc desfășurarea campaniilor electorale pentru alegerea Adunării ad-hoc din 1857 și, respectiv, Adunării elec-

tivă din 1859. Nu lipsesc, de asemenea, revelații din mărturiile despre starea de spirit a vilcenilor și simțămîntele lor unioniste exprimate viguros în toate împrejurările și manifestate cu o deosebită căldură în zilele din ianuarie 1859. Printre documentele reproduse un loc aparte — prin valoarea sa intrinsecă — o are darea de seamă alcătuită la 20 iunie 1859 de autoritățile locale privind situația județului, în fapt o succintă radiografie din care se pot culege extrem de utile și interesante date socio-demografice, economico-financiare și de altă natură.

Subliniind, încă o dată, valoarea științifică a acestui volum — ca, de altfel, a întregii colecții, cărcia îi este încadrat — și incontestabila utilitate a activității desfășurată cu o remarcabilă competență și perseverență de colectivul editorial, nu putem să nu ne exprimăm regretul că pînă acum inițiativa colegilor de la Rîmnicu Vilcea a rămas singulară, nefiind urmată de profesorii de istorie și de arhiviștii din alte județe cu puternice tradiții istorice și bogate arhive locale aproape necunoscute. Poate s-ar impune în acest sens o acțiune concertată a Direcției Generale a Arhivelor Statului și Societății de Științe istorice, menită să îndrume într-un cadru organizat energiile și pasiunea tuturor celor care caută, într-o formă sau alta, să valorifice tezaurul documentar păstrat în fiecare județ. Ar fi o acțiune de amploare și de durată ale cărei rezultate de abia de puteam bănui prin exemplul a ceea ce ne-a oferit colecția *Documentele Vilcei*.

Gr. Chiriță

VLADIMIR TREBICI, *Ce este demografia?*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1982, 132 p.

Într-un număr restrins de pagini și pe înțelesul unci mase largi de cititori, cunoscutul autor caută să răspundă la întrebarea firească și științifică atât de actuală — Ce este demografia?, arătînd preocupările importante și complexitatea demografiei ca știință.

Această introducere în demografie, de fapt un rezumat al impresionantelor lucrări a aceluiași autor *Demografie* apărută în anul 1979, este datorită obiectivelor avute în vedere, o lucrare deosebit de densă în concepție, definită specific domeniului discutat.

Au fost abordate probleme de la cele de metodologie la cele privitoare la fenomene specifice societății umane (natalitatea, mortalitatea, nupțialitatea, fertilitatea etc.). Metodele de cercetare enunțate sînt aplicate la recensămîntele făcute în țara noastră după

cel de al doilea război mondial (1948, 1956, 1966, 1977), autorul folosindu-se de acestea pentru a pune în discuție principalele fenomene ce au caracterizat populația de pe teritoriul României și care intră în preocupările demografiei: repartizarea teritorială a populației, nupțialitatea, fertilitatea, reproducerea populației, migrația ei ca de altfel și perspectivele ce stau în fața ei.

Autorul nu se rezumă la semnalarea fenomenelor ci de multe ori sint căutate soluții și adesea cercetătorii din alte domenii sînt invitați ca împreună să rezolve problemele grave puse în fața omnirii ca, de pildă, înalta rată a mortalității masculine după 50—54 de ani, mortalitatea infantilă care încă ajunge cifra de 30‰₀₀ etc.

În finalul lucrării autorul consacră un capitol creșterii demografice, prilej cu care subliniază complexitatea politicii demografice a unui stat ce trebuie să aibă în vedere toate consecințele create de numărul proiectat al populației.

În lucrare sint subliniate legăturile pe care demografia le are cu alte discipline de ramură „constituind tot atâtea demografii speciale: demografia economică, demografia socială, demografia urbană și rurală, demografia educațională” care-și au rădăcinile în faptul că

„sistemul demografic se — intersectează — cu alte sisteme din societate: cu sistemul economic, cu cel al habitatului, al educației ...”.

Succinta introducere în demografie a lui Vladimir Trebici, deosebit de densă ca informație și problematică este în fapt o reală invitație de a adînci studiul conceptelor definite aici prin intermediul mării lucrări înscrise nu de mult, de Vladimir Trebici, în 1979, în circuitul științific.

Șarolta Șolcan

ALICE-CATHERINE CARLS-MAIRE, *La ville libre de Dantzig en crise ouverte (24.10.1938—1.09.1939)*, Wydawnictwe Polskieg Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1982, 228 p.

Cu toate că au trecut aproape patru decenii de la sfîrșitul său, timp în care s-a consacrat o imensă literatură istorică, al doilea război mondial continuă să se afle în atenția specialiștilor; an de an, pe măsură ce noi surse documentare devin accesibile apar noi lucrări tratînd un aspect sau altul, fie evenimentul în ansamblu. O dovadă în acest sens este și lucrarea de față, elaborată de Alice Catherine Carls-Maire, și apărută sub egida Societății de Științe din Gdansk, în care este analizată ultima mare criză politică europeană, cea care a constituit pentru Germania pretextul declanșării celui de-al doilea război mondial.

Autoarea arată în prefața volumului că această criză are două componente, care se intercondiționează reciproc: o criză diplomatică europeană și o criză politică locală care, pînă în prezent, nu au fost tratate unitar, istoricii insistînd pe unul sau altul din aspecte.

Avînd în vedere că aspectele diplomatice au stat mai mult în atenția istoricilor, autoarea rezervă crizei diplomatice un singur capitol, în timp ce crizei politice, trei capitole din structura cărții.

De asemenea cititorul este avertizat că unele aspecte, cum sint cele economice, sint succint tratate considerîndu-se că ele depășesc cadrul lucrării de față.

Primul capitol intitulat *Redeschiderea dosarului polonez* urmărește scena diplomatică, începînd cu octombrie 1938, cînd Germania, după Dictatul de la München, cere Poloniei, prin intermediul lui Ribbentrop, rezolvarea problemelor în suspens dintre cele două țări și îndeosebi problema Dantzigului.

Parcînd cronologia evenimentelor, atent urmărită de autoare, observăm că presiunile germane cresc în intensitate pe măsură ce ne apropiem de vara lui 1939. Dacă în octombrie 1938 și ianuarie 1939, Ribbentrop încercă să ajungă la o înțelegere pe cale diplomatică,

oferînd compensații teritoriale în sud, în schimbul încorporării Dantzigului, începînd din mai 1939, în noile condiții strategice de după martie 1939, Hitler cere în mod deschis revenirea orașului liber la Germania. Din aceeași lună, prin elaborarea planului de atac asupra Poloniei, se renunță la ideea încorporării Dantzigului într-un moment internațional favorabil în scopul obținerii lui în cadrul unui atac general asupra Poloniei.

Sint evidențiate eforturile diplomației poloneze pentru a contracara presiunile germane prin reactivarea alianțelor sale tradiționale cu Anglia, Franța, România, încununat de succes prin acordarea garanțiilor. În context este menționată întrevederea din 17 martie 1939 dintre colonelul Beck și Gafencu în vederea extinderii alianței româno-polone „erga omnes”.

Ultimele paragrafe ale capitolului sint consacrate evenimentelor din august, cînd presiunea germană ia forme ultimative (9 august), zilele decisive fiind cele din 23—25 august, Germania obține neutralitatea sovietică în caz de conflict, Polonia își reafirmă hotărîrea de a rezista, decretînd mobilizarea. Marșea Britanie decide sprijinul Poloniei, ratificînd tratatul polono-britanic, în timp ce mediația italiană este respinsă de Germania.

Următorul capitol *Acțiunea politică din Dantzig*, narează evenimentele politice din portul baltic și impactul relațiilor cu Polonia. Este evidențiată linia politică extremistă promovată de Forster, conducătorul elementelor naziste din oraș, de a obține prin orice mijloc încorporarea orașului la Germania, în antiteza cu linia politică moderată, a președintelui Senatului, Greiser, urmînd în fond același obiectiv realizat în condiții favorabile, fără complicații internaționale.

Din lectura capitolului, cititorului li apare evident faptul că naștii locali, instigați în

anumite situații de patronii lor berlinezi, intensifică în primăvara și vara anului 1939 provocările antipoloneze căutând să pună în situație dificilă atât guvernul polonez cât și să grăbească acțiunea germană ce se prefigura, avînd, astfel, o justificare pe plan internațional.

Continuîndu-și analiza asupra fenomenelor politice din Dantzig, A. C. Carls-Maire discută în capitolul al treilea politica antipoloneză a Senatului, controlat de naziști, în care sînt arătate persecuțiile la care sînt supuși muncitorii polonezi, persecuțiile împotriva polonezilor în domeniul cultural, cu precădere în învățămînt. Introducerea legislației rásiale, după modelul german pentru a se încheia cu arctarea cetățenilor polonezi, începînd cu 23 august 1939.

În sfîrșit, ultimul capitol al lucrării urmărește reînarmarea orașului cu sprijinul Germaniei și transformarea lui într-o principală bază de atac la sfîrșitul lui august. Dacă pînă în anul 1938, înarmarea era făcută camuflat, începînd cu toamna acestui an — corelarea procesului cu criza politică este evidentă — ea se intensifică, dîndu-se ordonanțe în privința obligativității serviciului civil, a permisiunii purtării uniformei naziste. Transporturile de arme se intensifică, se formează brigada Eberhardt în iulie, lună în care superio-

ritatea militară trece de partea orașului, Polonia pierzînd ultimul mijloc de presiune asupra sa.

Sosirea la 25 august 1939, în port, a cuirasatului Schleswig-Hollstein, cel care peste o săptămînă va marca prin loviturile sale de tun împotriva garnizoanei poloneze de la Westerplatte, începutul marii conflagrații încheia pregătirile militare. Vremea tratativilor se încheiase; sosise cea a armelor.

La sfîrșitul scurtelor noastre considerații, ne permitem să afirmăm că lucrarea demonstrează în mod convingător, rolul principal jucat de Germania hitleristă în declanșarea și intensificarea crizei Dantzigului, în anii 1938—1939. Aceasta s-a folosit de criză pentru a face presiuni asupra Poloniei și apoi ca pretext pentru declanșarea războiului.

Cîteva pagini de concluzii, o amplă bibliografie și un rezumat în limba polonă, încheie analiza întreprinsă de Alice Catherine Carls-Maire, care relevă cititorului nu numai un episod de istoric contemporană cu tragice urmări pentru întreaga lume, dar demască și rolul nefast jucat de fascismul german în evoluția umanității.

Mihai Opreșescu

* * * *Shqiptarët dhe trojet e tyre* (Albanezii și ținuturile lor),
Academia de științe a R. P. S. Albania, Tirana 1982, 528 p.

Volumul editat de Academia de științe a R.P.S. Albania cuprinde o culegere de 35 de studii consacrate diferitelor aspecte ale dezvoltării istorice, socio-economice și culturale-lingvistice a albanezilor pe teritoriile unde trăiesc astăzi. Dat fiind largul diapazon al aspectelor tratate, s-a făcut apel la specialiști din diferite domenii: arheologi și istorici, etnografi, lingviști, sociologi ș.a. Trăptul este subliniat chiar în primele studii ce poartă semnătura acad. A. Buda și care privesc *Locul albanezilor în istoria europeană a secolelor VIII—XVIII* (p. 5—23) și *Cadrul problemei istoriei formării poporului albanez, a limbii și culturii sale* (p. 24—39), studii ce aruncă o privire de ansamblu asupra formării ca popor, a albanezilor, a luptei lor pentru păstrarea ființei naționale, a rolului avut de cele trei religii dominante în aceste regiuni ortodoxă, catolică, musulmană —, a dezvoltării unei culturi proprii, a formelor de organizare feudală, constituirea de centre urbane, în sfîrșit formarea națiunii și a culturii naționale. Se remarcă precizările privitoare la existența „sangeacului arvanit” în secolul al XV-lea în perimetrul Tivat—Podgorica—Prizren, la relațiile lui

Skanderberg cu Iancu de Hunedoara, unele influențe venețiene asupra vechii organizări politice albaneze din secolul al XI-lea (patrici, comiți, koristi, katapani, arhonți). Abordarea etno-lingvistică și socio-culturală a subiectului permite autorului să facă o serie de considerații asupra structurilor teritoriale din secolul al XI-lea și a legăturii acestora cu vechile uniuni (*bashkësive*) bazate pe rudenie (*fise*), asupra procesului de aculturație în raport cu popoarele învecinate, a păstrării conștiinței de neam în cadrul atotputernicei „monarhii universale osmane”.

O suită de patru studii semnate de lingvistul E. Çavaj (*Problema autohtoniei albanezilor în lumina toponimiei*, p. 40—49, *Vechiul leagăn al albanezilor în Peninsula balcanică în lumina toponimiei*, p. 50—58, *Ismsul albanezilor*, p. 59—71, *Problema locului de formare a limbii albaneze*, p. 72—93) prezintă principalele argumente de ordin arheologico-istoric și etno-lingvistic privitoare la autohtonitatea albanezilor în regiunile în care se află și astăzi. Cu privire la toponime, analiza urmărește, în principal, legătura vechilor denumiri de locuri cu toponimele albaneze actuale: Naissus

— *Nish*, *Scardus* — *Shar*, *Scupi* — *Shkup*, *Scodra* — *Shkoder*, *Lissus* — *Lesh*, *Drivas* tum — *Drisht*, *Dyrrachium* — *Durrës*, *Candavia* — *Kunavje*, *Drinus* — *Dri*, *Drin*, *Barbanna* — *Buenë*, *Nathis* — *Mat*, *Issamus* — *Ishm*, ș.a., toate acestea dovedind legătura albanzilor cu regiunea Adriaticei. În demonstrarea tezelor sale, autorul trece în revistă discredite opinii formulate de specialiștii străini, dintre care nu lipsesc nici cele ale lui V. Pârvan, S. Pușcariu, Th. Capidan, A. Procopovici, A. Philippide, Al. Rosetti, H. Mihăescu.

Considerații interesante prilejuiește autorului și analiza altor toponime majore, precum *Delmatia* — *delme*, *Pelagonia* — *pellg*, *Ragusium* — *Rush*, *rrush*, *Tara*, *Tarantum* — *ter*, ca și onomasticele *Bardus*, *Bardylis*, *Bate*, *Dasus*, *Das(s)ius*, *Didă*, *Licaus*, *Marica* — unele întâlnite și în tăblițele cerate din Transilvania — a căror origine ilirică constituie tot atâtea dovezi ale autohtoniei albanzilor. Exemplul cuvintului *Dëjë*, în *Vau Dëjë*s, lat. *Dango*, srb. *Danjo*, srb. cr. *Doganc*, ca și altele de acest fel, duc la concluzia necesității unei abordări a creșterii lingvistice pe baze comparative, indo-europene, ca și folosirea arheologiei socio-lingvistice, singura în măsură să explice dialectica raportului rural-urban în îndelungatul ev mediu albanzilor.

De etnogeneza albanzilor se ocupă și S. Analali, urmărind procesul trecerii *De la iliri la albanezi* (p. 94—115) în lumina datelor arheologice. O analiză statistică a limbii inscripțiilor antice găsite pe teritoriul actual al Albaniei permite localizarea doar a 25 de așezări grecești și 38 romane, ceea ce reprezintă foarte puțin în raport cu totalul așezărilor omenite din aceste regiuni și ca atare o posibilitate redusă de a influența pe autotoni. Aceiași lucru se poate spune și despre slavi care, în migrația lor spre sud, au ocolit. În general, ținuturile locuite astăzi de albanezi. Autorul folosește, între altele, și lucrări ale lui H. Mihăiescu și I. I. Rusu și combate ca anistorică teza formării poporului albanzilor în perimetrul Niș-Sofia-Skopje.

Noi argumente privitoare la etnogeneza și autohtonii albanzilor — de această dată luate din domeniul etnografiei și folclorului — prezintă S. Pollo în studiul *Cultura populară ca expresie a delimitărilor etnice și a formării națiunii albaneze* (p. 116—132) și A. Gjergji în *Cu privire la originea și vechimea unor elemente ale portului popular* (p. 133—143). Folosind „combina metodologică” și îmbinând datele arheologice cu cele istorice, etnografice, lingvistice, folclorice, antropologice și sociologice, S. Pollo ajunge la concluzia că în secolul al IX-lea, la venirea lor bulgarii au găsit o populație albaneză deja formată ca popor. Analiza termenilor etnici de *Arbër*, *Arbën*, *Arbri*, *Arbeni* și apariția ulterioară

a denumirilor *shqiptar* și *Shqiperi* prilejuiește autorului o serie de considerații privitoare la dezvoltarea spre o etnocultură albaneză bine definită în secolul al XIV-lea și care, departe de a fi anihilată de cca islamică, va permite în secolele XVIII—XIX trecerea la cultura națională ce și-a găsit expresia în mișcarea renascentistă. Persistența unor elemente „păgine”, credința în *ora* și *zana* constituie și ele probe de continuitate și dezvoltare pe o cale proprie a etnoculturii albaneze, iar elementele de port prezentate de A. Gjergji — cămașe, tunică, glugă, manta, opinci —, a portului muntenilor albanezi, cu asemănări surprinzătoare între cel din regiunea Rugova, de pildă, și cel din Alpi, completează imaginea asupra specificului național.

Structura dialectelor albaneze și legătura lor cu istoria poporului (p. 144—152) este abordată de J. Gjinari pe baza unei analize a principalelor trăsături distincte dintre cele două birile în pronunțarea vocalilor, transformările a — ë, y — i, u — o, a rotacismului etc. Interesante sînt considerentele privitoare la legăturile dintre uniunile de triburi albaneze în secolele VIII—X și cele slave în forma acestor dialecte. Reține de asemenea atenția corelația dintre zonarea dialectului gheg în nord și a celui tosk în sud și delimitările dintre modalitățile de executare a muzicii populare, în nord omofonică și cordofonă (lăută, citeră), în sud polifonică și acrofonă (flaut), ca și în Calabria, Sicilia și Caucaz. Ca zone dialectale, se deosebesc Shkodra, Prizren și Cjakoia la nord, Dibra și Skopje în centru, Elbassan, Durrës și Tirana la sud ca aparținând dialectului gheg. În timp ce dialectul tosk cuprinde la nord Berat, Vlora, Korça și Bitola, iar la sud *Gjirokastr*o și *Janina*.

Reluînd problema *Raportului dintre albaneză și graiurile slave din Peninsula balcanică în lumina limbii și a toponimiei regionale* (p. 153—157), I. Ajeci face interesante considerații asupra particularităților lingvistice din Kosovo și asupra toponimului *Tara-Tarabosh* ce ar putea sugera unele similitudini cu idiomul geto-dac. *Cu privire la unele toponime din antichitate în Kosovo* (p. 158—174), E. Dobruna stabilește, între altele, originea iliră a denumirilor Niș, Skopje și Știp. Ni se pare deosebit de interesant pentru istoria noastră opinia autorului asupra originii populației din vechea Dardanie ce corespundea, în parte cu Dacia Mediterană — pe care o consideră a fi în marea ei majoritate iliră, iar romanizarea, în pofida numeroaselor inscripții latine, nu a putut schimba această structură etnică. Aceeași este și părerea lui Z. Mirdita în *Cu privire la problema romanizării dardanilor* (p. 175—184) și care limitează prezența romană, în principal, la centrele urbane și așezările de coloniști; onomastica, ca și atestarea unor

latrones care tulburau stăpînirea romană pledează în favoarea continuității elementului autohton iliric ce a asimilat treptat pe noii veniți.

În *Considerații cu privire la sfera noțiunii „Arbanon” în epoca bizantină* (p. 185—191), K. Bozhori precizează că denumirea își are originea de la un trib ilir amintit în secolul al II-lea în zona Durres-Ohrida și care, prin filieră latină și slavă a luat rînd pe rînd formele: *Arbanum*, *Albanum*, *Rabah*, *Arbania* și *Albania*. Izvoarele bizantine îl folosese pentru regiunea Tivar-Prizren-Ohrida-Vlora, însă în realitate el atestă prezența albanezilor și în Tesalia, Macedonia și Peloponez, fapt ce reiese, dealtfel, și din „Cîntecul lui Roland”. La întrebarea *Au cucerit oare albanezii Kosovo?* (p. 192—198), A. Dyselie, în studiul ce poartă același titlu, răspunde — citind izvoare raguzane, — că este vorba de o falsă problemă, întrucît izvoarele amintite indică autohtonitatea albanezilor în această regiune. Aceeași este și concluzia lui K. Frashëri în *Ținuturile albaneze în secolul al XV-lea* (p. 199—210) care, reluînd o teză mai veche a lui E. Çabej, precizează că prezența albanezilor în aceste regiuni nu este rezultatul unei expansiuni, ci dimpotrivă a unei restrîngerii teritoriale.

M. Tërnavă, în *Albanezii de pe domeniul Decani în deceniul al patrulea al secolului al XIV-lea după hrisoavele de la Decani* (p. 211—222) și S. Gashi în *Prezența albanezilor în regiunile Gollapit, Morava și Serbia de sud în prima jumătate a secolului al XV-lea (1411—1438) pe baza materialului onomastic* (p. 233—238) și *Prezența etniei albaneze în Kosovo în decursul secolelor XIII—XIV* (p. 239—274) aduc în sprijinul autohtoniei albanezilor izvoare din cele mai variate: hrisoave sîrbești, documente venețiene, dovezi din toponimie și onomastică. Se face o analiză amănunțită a onomasticii secolelor XIII—XV, determinîndu-se cele pur albaneze de cele aparținînd altor etnii sau care au fost schimbate sub influența cancelariei (slavizate) sau a biscriei latinizate); în general izvoarele sînt destul de precise în stabilirea etniilor: *Mano Vllahu, Gin Arbanasi, Dragostlav Vllahu e Dragostlav S rbi*, fapt pentru care pot fi luate ca o bază sigură.

În cadrul analizei izvoarelor, sînt amintite și cîtunele vlahе cuprinse în hrisoavele regiilor sîrbi, și documentele raguzane, din care se pot desprinde și o serie de antroponime romane: *Vlach de catuno Druschovich* (1404) *Boodanus Tollanovich de catuno Sottovich* (1313), *Vla hvs de cathono Burmas, Vlachus de cathono Radostlavi Xurovich* (1404), precizîndu-se că în unele cazuri este vorba de transformarea unui toponim albanez în antroponim vlah: *Shota, Burrmadh e zhur*. Antroponime ca: *Dedë, Beb, Dodë, Ecr, Bale e Balshe, Berbat, Dush ol Bob*, ce apar în docu-

mente ca vlahе, au în realitate — după părerea autorului — o rezonanță albaneză, marcînd o simbioză între cele două populații, ca și în cazul celei sîrbo-vlahе din aceleași cîtune și care a fost demonstrată de specialiștii iugoslavii; în alte cazuri, termenul de „vlah” marca o ocupație — în speță de păstor —, ca în cazul lui *Vlatho Vlox de Gonzi* (1437), ceea ce face posibilă prezența unei etnii albaneze sub aceste nume proprii. Interesantă este și precizarea că *Span* (cf. Pipo Spano) este un antroponim albanez provenit din toponimul *Spanea, Spanzi*.

Problemelor de toponimie și onomastică albaneză le consacră studiul și I. Ajeti (*Contribuții la studiul onomasticii medievale în regiunile Malit të Zi, Bosnia-Herțegovina și Kosovo*, p. 265—276), R. Doçi (*Antrioinimia preislamică în Llapush pe baza toponimiei minore*, p. 277—289), L. Mulaku (*Cu privire la unele toponime medievale albaneze din Kosovo*, p. 290—298), M. Domi (*Probleme de toponimie în izvoarele străine*, p. 299—305), R. Ismajli (*Unele chestiuni de onomastică medievală*, p. 306—314).

Bogatele izvoare otomane privitoare la sangeacurile Shkodra și Prizren, îndeosebi registrele cadastrale din secolele XV—XVI, stau la baza unor analize asupra dezvoltării poporului albanez, analize cuprinse în studiile: F. Thewngjilli, *Unele aspecte ale națiunii albaneze în izvoarele otomane din secolele XV—XVI* (p. 315—333), S. Pulcha, *Elemente albaneze după onomastica regională a sangeacului Shkodra în anii 1485—1582* (p. 331—372), *Regiunea Altun-ibis și populația ei la sfîrșitul secolului al XV-lea* (p. 373—380), *Regiunea de nord-est a sangeacului Dukagjinit-Hasi și populația acestuia în anul în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* (p. 381—397), *Date economice și statistice privitoare la regiunile Hoga și Opoja în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* (p. 398—422), *Orașele de câmpie din Dukagjini și Kosovo în registrele cadastrale otomane din a doua jumătate a secolului al XVI-lea* (p. 423—451), M. Tërnavă, *Migrații de populații în actualul teritoriu al Kosovei în decursul secolelor XIV—XVI* (p. 452—480), *Răspîndirea islamizării în actualul teritoriu al Kosovei pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea* (p. 481—493). Concluziile ce se desprind din aceste studii privesc în primul rînd faptul că aria de răspîndire a albanezilor în secolele XV—XVI era mult mai largă decît zona Tivar-Prizren-Ohrida-Vlora la care se referă documentele, că sinteza albanez-slavă din zona amintită a avut loc în principal în rîstimpul acesta, încheindu-se cu secolul al XVI-lea, fapt ce reiese dealtfel și din structura așezărilor, că procesul de islamizare a afectat în principal doar viața spirituală, că direcția migrațiilor metanastice s-au produs din Kosovo în afară și nu invers, ceea ce infirmă

teza venirii ulterioare a albanezilor în această regiune. Merită reținute precizările cu privire la prezența etnicii albaneze la triburile teritoriale Kuei și Piperi din Muntenegru, cărora S. Dragomir le atribuia o origine vlahă.

În ultima parte a volumului, H. Islami prezintă *Cercetări antropogeografice în Kosovo* (p. 191—504), Rr. Zojzi, *Subdiviziunile vecților regiuni locuite de poporul albanez* (p. 505—511), M. Krasnari, *Zonele etnografice din Kosovo* (p. 515—525). Se subliniază și în aceste studii că islamizarea nu a schimbat structura etnică a populației albaneze din regiunile unde a pătruns, că teoria „golului demografic” pe care albanezii l-ar fi umplut în Kosovo este un mit, că separarea celor două dialecte a avut loc în secolele XVII-XVIII și că ca nu

a împiedicat un secol mai târziu constituirea albanezilor în națiune. Interesantă din punctul de vedere al geografiei istorice este zonarea regiunii Kosovo ce cuprinde, în principal două mari diviziuni: Cîmpia Kosovei și Platoul Dukagjinit care la rîndul lor se împart în regiuni mai mici, cunoscute ca atare și în izvoarele medievale.

Culegerea de studii se remarcă nu numai prin înalta ținută științifică a materialului, ci și printr-o deosebit de sugestivă rînduire a lui, într-o suită logică ce permite cititorului să-și formeze o imagine completă asupra dezvoltării istorice a poporului albanez pe teritoriile pe care se află astăzi.

Libiu Marcu

EUGEN CIZEK, *Neron*, Edit. Fayard, Paris 1982, 474 p.

La 10 ani de la apariția „Epocii lui Nero” într-o renumită editură științifică¹, Eugen Cizek ne oferă o nouă versiune asupra controversatului împărat roman, de această dată într-o editură de masă dar nu mai puțin celebră. Pornind de la exigențele colecției autorul a ales o manieră de expunere accesibilă marelui public cult fără însă să sacrifice nimic din conținutul științific al cărții. Astfel, bogatul aparat critic, conținând atît referiri la izvoare cit și la exegeza modernă este plasat la sfîrșitul fiecărui capitol în așa fel încît să nu împiedice o lectură fluentă.

Investigația autorului se bazează în primul rînd pe analiza exhaustivă a izvoarelor literare fără însă a neglija nici izvoarele epigrafice sau numismatice. Utilizarea acestei largi baze documentare ca și a unei impresionante bibliografii moderne îi permit lui E. C. să ne ofere imaginea complexă nu numai a personalității lui Nero ci și a societății romane în timpul celor 14 ani de domnie ai împăratului. Ca și în precedentele sale lucrări autorul se oprește și de această dată nu atît asupra evoluției evenimentelor sau instituțiilor ca atare, relativ bine cunoscute și deci pretindu-se mai puțin la contribuții originale, cît mai ales asupra unui domeniu oarecum neglijat, cel al istoriei mentalităților. Reflectînd această opțiune expunerea nu este strict cronologică ci sistematică.

În primul capitol ni se prezintă imaginea oferită de posteritate asupra lui Nero. Sintetizînd izvoarele literare cele mai demne de crezare autorul ne arată că el apare ca „monstru criminal, nebun sanguinar, omorîndu-și rudele și dînd foc Romei, capitala sa, din pură plă-

cere” (p. 16). Cu toate acestea se subliniază că, deși judecîndu-l cu asprime, contemporanii au fost mai puțin frațai de crimle sale decît urmașii și deci că imaginea transmisă de tradiție este deformată. Apoi, reliefaînd ambițiile de reformator ale lui Nero, în special în domeniul mentalităților, E. C. ne propune a vedea în neronism mai ales o reformă axiologică.

Lăsînd pentru mai târziu propria noastră apreciere asupra acțiunii reformatoare a împăratului vom trece la conținutul propriu-zis al cărții.

Înaintea de a aborda diversele aspecte politice sau ideologice ale domniei lui Nero, autorul ne schițează trăsăturile definitorii ale personalității împăratului, așa cum reies ele din însăși faptele sale sau din relatările izvoarelor literare. După o copilărie și o tinerețe a căror trăsătură definitorie este pe drept cuvînt considerată de E. C. a fi aceea de a nu-i fi creat reflexe morale, Nero ajunge la abia 17 ani în fruntea împăriei romane. Crud din lașitate, tînărul împărat făcea în același timp mari daruri prietenilor care însă dat fiind faptul că nu implicau vre-un sacrificiu din partea sa par mai degrabă izvorite din megalomanie decît dintr-o autentică generozitate. Elegant, desfrinat, spre marea indignare a contemporanilor săi el s-a urcat pe scenă în reprezentațiile publice și chiar a avut orgoliul de a se considera nu un artist amator strălucit ci un veritabil profesionist, ceea ce în mod evident nu era.

Caracteristică pentru personalitatea sa este asasinarea neprovocată a fratelui vitreg Britannicus, a mamei sale Agrippina, a multor alte rude și în sfîrșit a lui Seneca, fostul său dascăl. Desigur că așa cum arată E. C. aceste crime se datorau spăimei iraționale care

¹ *L'époque de Neron et ses controverses idéologiques*, Leyden, Brill, 1972.

Il făcea să vadă peste tot pericole. Cu toate acestea crede în că explicarea matricidului ca „rezultat al unei strategii îndelung pregătite de Nero” și a ca „mai de înțeles ca uciderea lui Seneca” (p. 59), păcătuiește prin încercarea de a căuta cauze politice mai înalte pentru o faptă considerată din antichitate și pînă azi ca o crinid abominabilă. Astfel considerăm că în acest din urmă caz este vorba mai de grabă de reacția violentă, anulind orice sentiment uman, am zice „manieristă”, a unui despot dezechilibrat în fața încercărilor de a se cenzura manifestările, chiar dacă acestea veneau din partea mamei sale. De altfel, aceeași dorință de „emancipare” totală, de această dată morală, credem că explică suficient și uciderea lui Seneca, deja retras din viața publică și nemaiavind la data respectivă vreo posibilitate de a influența evenimentele politice majore ale vremii.

Pornind de la observația fundamentală că în afară de personalitatea împăratului neronismul a reprezentat rezultanta unor factori materiali și spirituali, autorul dedică un capitol inspirației politice și ideologice a acestuia.

Importanța deosebită a moralei nu numai pentru stoci dar și în ideologia generală a epocii este explicată pe bună dreptate de E.C. prin aceea că în secolul I realitatea fundamentală era existența imperiului. În aceste condiții vechile dezbateri politice sînt înlocuite de analiza faptelor, moravurilor, vorbelor împăraților, deveniți factorul politic determinant. De altfel acum se va cristaliza dihotomia dintre reg. și tiran, primul reprezentînd monarhul bun, iar al doilea pe cel rău.

Autorul reînarcă faptul că în ciuda celor două strategii politice diferite practicate de Nero, întreaga sa domnie se ratașează din punct de vedere ideologic la doctrina monarhiei de tip elenistic care alia absolutismul fășis cu teocrația, realizată într-o variantă romană pentru prima dată de Marcus Antonius.

Prima strategie politică a fost aceea de colaborare cu senatul, în spiritul dualismului princip-senat, instituit de Augustus. Desigur că acest dualism constituțional care masca un absolutism de fapt lăsînd totuși unele prerogative aristocrației senatoriale, avea o mare popularitate în rîndul clasei politice de la Roma. Respectiva linie politică pentru care ne este propusă o definiție frapantă „un liberalism înșelător” a fost urmată cel puțin pînă în anul 59. Primii cinci ani, considerați chiar de istoricii romani ca perioada bună a domniei, au fost caracterizați pe de o parte de colaborarea cu senatul propovăduită de alții și de Seneca și Burrus, principalii sfetnici ai împăratului, iar pe de alta de lupta împotriva influenței politice a Agrippiniei. Eliminarea lui Britannicus și a Agrippiniei considerați de Nero ca pericole potențiale pîntru domnia sa,

veleitățile de independență ale senatului marcate de respingerea proiectului de lege fiscală propus de împărat și, în sfîrșit, însași maturizarea sa, îl vor determina să abandoneze aparențele și să treacă la un despotism nedisimulat.

Neronismul constituit pe deplin de abia în a doua parte a domniei este și el tratat unitar, într-un capitol separat.

Deși, așa cum subliniază autorul, datorită vocației permanente a lui Nero către totalitarism ar fi inutil să-i divizăm domnia în două perioade independente și opuse din toate punctele de vedere, nu este mai puțin adevărat că, totuși, există o cotitură, chiar dacă izvoarele i-au exagerat importanța. În ceea ce privește mecanismul și esența cotiturii, cuvintele lui E. C. ne scutesc de orice comentarii: „Cotitura era inevitabilă ca întotdeauna într-un regim autoritar. Despotul antic speră la început să ralieze opinia publică și să opereze o vastă unificare a tendințelor și forțelor politice diferite, chiar divergente. Dar el vrea de asemenea să consolideze puterea sa și să-și facă acceptată ideologia pe care o exprimă. Atunci el se lovește de o opoziție inevitabilă. Fidel logicii sale el nu poate decît să-și înăsprească poziția și să ia măsuri represive” (p. 134).

Concret neronismul este caracterizat de contradicția fundamentală dintre dorința împăratului de a institui o „autocrație nedisimulată, pe măsura megalomaniei sale” și imposibilitatea pentru senatori de a accepta „să fie reduși la condiția de servitori de elită în slujba unui monarh oriental” (p. 134).

Această cotitură a fost datată de istoricii moderni în mod diferit: în 55 la moartea lui Britannicus; în 58 cu ocazia eșecului reformei fiscale; în 62 după moartea lui Burrus; în 64 odată cu reactivarea propagandei agonistice; în 65 după represiunea conjurației lui Piso. Autorul remarcînd pe bună dreptate că toate aceste momente reprezintă etape semnificative ale domniei lui Nero consideră că respectiva cotitură a avut loc în anul 61. Argumentele sale sînt: recrutarea începînd din acel an a consulilor nu din vechile familii sau senatorii tradiționaliși ca pînă atunci, ci dintre „oamenii noi” favoriți ai împăratului; modificarea iconografiei monetare prin dispariția coroanei civice; adoptarea unor obiceiuri grecești.

Cea de a doua perioadă a domniei a avut o serie de trăsături distincte, unele dintre ele răsărînd pregnant din desfășurarea principalelor evenimente ale vremii. Notăm mai întîi preferința marcată a împăratului pîntru Orient exprimată printru altele și în utilizarea unui număr sporit de orientali în ierarhia administrativă. Apoi pasiunea exagerată pîntru spectacole a lui Nero, atît pîntru cele de tra-

diție romană, cit, fapt semnificativ, mai ales pentru cele de origine greacă, pasiune care a dus la apariția sa pe scenă în public, spre marea indignare a romanilor tradiționaliști. Construirea după incendiul din 64 a unei noi reședințe imperiale, un uriaș palat de un lux nemaiîntlnit, cu totul oriental „domus aurea” ridicat în plin centrul Romei, ilustrează și ea atât orgoliul nemăsurat al despotului cit și velleitățile sale teocratice. Vizita la Roma în 66 a lui Tiridate, suveranul part al Armeniei, venit pentru a fi încoronat reprezintă un apogeu al neronismului, prin sublinierea caracterului universal al puterii împăratului. Călătoria lui Nero în Grecia durind de la sfârșitul lui 66 până în ianuarie 68 are o semnificație dublă. Prin participarea împăratului la toate marile jocuri grecești este marcată clar preferința sa pentru tradițiile culturale grecești sau mai general orientale. Apoi inaugurarea săpării canalului Corint, lucrare cu adevărat „faraonică” și proclamarea „eliberării” Greciei ilustrează și ele preluarea tradițiilor politice ale despoțiilor greco-orientale. Triumful artistic unic în istoria Imperiului, celebrat de Nero în 68 la întoarcerea din Grecia și care îl identifică nu cu Jupiter ca în triumfurile războinice obișnuite ci cu Apollo, marchază faptul că ambițiile reformatoare ale împăratului nu se limitau numai la sfera politică ci îmbrățișau și domeniul mentalităților și chiar al religiei, priu însăși esența sa tradiționalistă.

În sfârșit, o altă caracteristică a neronismului este afirmarea deschisă a puterilor discreționare ale împăratului exprimată, începând din anul 62, prin eliminarea fizică sistematică a celor ce erau considerați a constitui un pericol potențial, mai întâi membrii ai familiei imperiale apoi toți cei ce erau bănuiți de manifestări politice sau numai morale de opoziție.

Analizând toate manifestările neronismului autorul ajunge la concluzia că în afară de elementele sale politice, culturale, religioase, el se caracterizează prin încercarea de a modifica fundamental opiniile, prin impunerea unui nou mod de viață. Acest mod de viață propunea în locul practicării vechilor virtuți romane caracterizate tocmai prin simțul măsurii, două noi valori: agon (jocul) și luxus (luxul). O confirmare a respectivei reforme morale ne-o oferă chiar Tacit, atunci când ne relatează că împăratul aprecia în mod deosebit și răsplătea pe cei ce își delapidau averea sau își mărturiseau deschis propriul desfrul. Însă criza financiară de la sfârșitul domniei ca și nemulțumirile cuprinzând aproape întreaga societate și care au generat cea mai gravă criză politică din secolul I, au consemnat șecul inevitabil al aplicării, chiar și

numai timp de câțiva ani, a unui asemenea sistem de false valori.

Următoarea secvență a cărții este dedicată analizei factorilor de presiune politică, începând cu anturajul împăratului și continuând cu colegiile și cercurile culturale și politice. Ordinea aceasta este motivată chiar de importanța respectivilor factori în luarea deciziilor majore: „În antichitate cu cit un regim politic era mai totalitar, cu atât anturajul stăpînului era mai puternic” (p. 173).

După ce se subliniază că rolul important al femeilor la curtea lui Nero își are rădăcina în tradițiile romane ni se prezintă nou apărutii *Augustiani*, grup de tineri cavaleri ce îl însoțeau permanent pe împărat și al căror rol consta în csență în a fi un fel de suporteri ai săi.

Senatorii și cavalerii ce se numărau printre favoriții aveau un cuvînt greu de spus în luarea deciziilor, în special a celor politice sau economice, primii ca magistrați sau *legati augusti* ceilalți ca funcționari, dintre care cei mai înalți erau prefectul Egiptului și prefectul pretoriului. Libertății și sclaviei împăratului, îndeplinind funcții personale pe lângă acesta, aveau datorită insuficienței diferențierii a sferei afacerilor publice ale suveranului de cele personale, o poziție importantă deși ceva mai slabă decît pe vremea lui Claudius. Pagini frapante sînt dedicate rolului consiliului principelui, organism creat de Augustus și care ajunsese să înlocuiască în bună parte senatul în adoptarea hotărîrilor celor mai importante.

Spre deosebire de anturajul împăratului implicat în luarea deciziilor, colegiile și cercurile nu se puteau manifesta decît ca factori de presiune ideologico-politică, este drept că uneori de o forță destul de importantă. Continutul tradițiilor sistemului clientelar din epoca republicană de sint totuși caracteristice Imperiului, care desființase practic viața publică și impusese pulverizarea societății în micro-solidarități, singurele încă tolerate.

În continuare E. C. se apleacă asupra problemelor raportului dintre politica internă a lui Nero și societatea romană. Analiza conspirațiilor lui Piso și Vinicianus ca și a diferitelor pături sociale de la plebe și sclavi, până la cavaleri și senatori, îl duc la concluzia că istoria domniei lui Nero este aceea a declinului unei popularități. Astfel, după 61 suportul social al neronismului se limitează la majoritatea plebei nefrumentare, la o pătură redusă din plebea cetățenească, la câțiva senatori, o parte din cavaleri, la libertății bogați, la anumiți provinciali în special orientali și la unii militari.

Provinciile aflate în general în plin avînt datorită înglobării lor în largul sistem economic reprezentat de Imperiu, au pus totuși

probleme administrației centrale, acolo unde procesul de asimilare era frinat de factori specifici, ca în Britannia și mai ales Iudeea, unde au izbucnit răscoale de o gravitate deosebită. Deși Imperiul beneficia de o administrație competentă, de o justiție unică în antichitate și de o economie particulară în plin avânt, finalul domniei va consemna o criză financiară deosebit de gravă, provocată de uriașele cheltuieli ale lui Nero cerute printre altele de reclădirea totală a Romei după incendiul din 64, conform unor concepții urbanistice moderne dar foarte costisitoare.

Pornind de la observația că în primele două secole ale erei noastre politica externă a jucat un rol destul de secundar în viața Imperiului roman datorită lipsei unor formațiuni politice de o forță echivalentă cu a sa, autorul îi acordă în economia lucrării o importanță corespunzătoare cu sus-menționata opinie. Trecând în revistă operațiile militare sau diplomatice la toate granițele Imperiului, E. C. apreciază că Nero a dus o politică de expansiune limitată aflată între ofensiva nelimitată și stricta defensivă augusteană, politică ce s-a materializat în special prin anexiuni ale statelor clientelare aflate în Orientul care îl atrăgea atât.

Desigur că religia și cultura nu puteau lipsi nici ele dintr-o tratare exhaustivă a domniei lui Nero. Deoarece considerăm că în acest domeniu, datorită spațiului limitat, nu este posibilă nici măcar o enunțare a principalelor

rezultate reieșind din analiza deosebit de nuanțată a autorului, ne mulțumim să amintim doar concluzia generală, aceea că epoca este una de mare înflorire culturală.

Nararea evenimentelor care au dus în anul 68 la căderea lui Nero și la criza politică ce a pus capăt dinastiei Iulio-Claudiene, constituie substanța ultimului capitol. Bazându-se pe faptul că împăratul a fost răsturnat de o coaliție foarte eterogenă reprezentând practic întreaga societate romană, autorul remarcă că aceasta consfințește eșecul total al neronismului, eșec datorat într-o măsură importantă politicii represive practicate.

Partea finală a cărții este constituită de o serie de anexe dintre care amintim un tabel al cercurilor, o scurtă sinteză a izvoarelor, o bibliografie la zi și un indice, asupra utilității cărora nu mai este cazul să insistăm.

Nu putem încheia prezentarea acestei cărți deosebit de complexe, fără a sublinia încă o dată că lucrarea lui Eugen Cizek reprezintă o sinteză în același timp originală și la curent cu vasta bibliografie a uneia dintre cele mai controversate domnii din Imperiul roman. Apoi, prin faptul că abordează studiul evenimentelor mai ales prin prisma impactului lor asupra mentalității contemporanilor, ea este o încercare de înțelegere mai profundă a evenimentelor istoriei antice.

Liviu Petculescu

* * * „Anale de istorie”, nr. 1—6 (1982), 922 p.

Prezență de frunte în peisajul istoriografic românesc, publicația Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., „Anale de istorie” a abordat în paginile numerelor din anul 1982 o tematică variată, de regulă de cea mai stringentă actualitate și importanță. Revista a continuat preocupările devenite tradiționale, de a reflecta cele mai noi cuceriri ale științei istorice în domeniul mișcării muncitorești din țara noastră, cu atât mai mult cu cât se prefața un an jubiliar.

Meritorie a fost, în același timp, diversificarea acestor preocupări, paginile revistei adăpostind și consistente studii privind momente sau evenimente de mare rezonanță din istoria României.

Primul din cele șase volume apărute anul trecut se deschide cu un amplu grupaj, consacrat Sărbătoririi tovarășului Nicolae Ceaușescu cu prilejul aniversării a 50 de ani de activitate revoluționară și a zilei de naștere, în care sînt publicate: *Scrisoarea Comitetului Politic Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Cuvtntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu și studiul semnat de Ion Ardeleanu, O viață închinată luptei revoluționare pentru victoria socialismului și comunismului în România*. Paginile acestui amplu material sînt străbătute de stimă și prețuire pentru prodigioasa activitate revoluționară, militantă a tovarășului Nicolae Ceaușescu din tinerețea cea mai fragedă și pînă în anii împlinirilor socialiste de azi. Autorul subliniază pasiunea, dragostea arătată de tovarășul Nicolae Ceaușescu istoriei patriei: „Nu există moment de seamă al istoriei naționale din timpuri imemorabile și pînă în prezent asupra căruia tovarășul Nicolae Ceaușescu să nu-și fi spus cuvîntul realist, cugetat și autorizat cu profunzimea și cutezanța gîndirii sale științifice, revoluționare asupra evoluției societății omenești, cu spiritul său creator în pătrunderea celor mai complexe probleme ale devenirii noastre istorice, cu viziunea sa de adîncime asupra legității istorice, tovarășul Nicolae Ceaușescu s-a apelat asupra istoriei naționale, i-a deslușit permanențele și i-a studiat drepturile, i-a detașat și i-a valorificat marile sensuri”, se subliniază în acest articol.

Pe linia celor arătate, în paginile revistei în cursul anului 1982 sînt incluse unele din cuvîntările și expunerile președintelui României, tovarășul Nicolae Ceaușescu, prilejuite de importante evenimente politice și aniversări istorice; *Cuvtntare la Plenara Consiliului Național al Agriculturii, Industriei Alimentare, Silviculturii și Gospodăririi Apelor, 26 februarie 1982; Cuvtntare la adunarea solemnă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea Uniunii Tineretului Comunist și a 25 de ani de la înființarea Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști din România; Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului prezentată la plenara lărgită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 1—2 iunie 1982; Cuvtntare la Congresul al II-lea al educației politice și culturii socialiste 24—25 iunie 1982.*

Sub semnătura lui Ion Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., revista publică opinii interesante privind dezvoltarea istorică a societății omenești, și relevarea sarcinilor prioritare ce stau în fața istoriografiei din țara noastră cuprinsă sub genericul *Îndemn la creație*, în nr. 3 și 6. Pornind de la indicațiile și orientările formulate în cuvîntările secretarului general al P.C.R. la întîlnirile cu istoricii, autorul concretizează direcțiile spre care trebuie să se îndrepte cercetarea istorică românească, mai ales în condițiile actuale, cînd beneficiază de condiții de lucru mai bune ca oricînd.

Prefațînd anul aniversar 1983, o amplă trecere în revistă a rădăcinilor organizării politice a clasei muncitoare din România, analizîndu-se etapele istorice parcurse de la apariția proletariatului în țările române pînă la Congresul de făurire a Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România, este realizată în nr. 5 al periodicului sub titlul *Anul istoric 1893*.

Revista consacră de asemenea un spațiu important unor probleme privind construcția socialismului în țara noastră, unor aspecte majore referitoare la educația politică și patriotică a maselor, ale eticii și echității socialiste, lărgind și diversificîndu-și astfel substan-

țional profilul tematic. Pe această linie se inscriu articolele semnate de Constantin Răducu, *Conștiința morală socialistă conștiință a muncii, a creativității și a combativității revoluționare* (nr. 2), și *Căi și modalități folosite de Partidul Comunist Român pentru educarea politică, patriotică și revoluționară a comuniștilor, a laturor oamenilor muncii* (nr. 3); sau cel al lui Gheorghe Surpat, care abordează, *Conceptia Partidului Comunist Român, a secretarului general, Iovarășul Nicolae Ceaușescu, privind locul și rolul partidului în societatea socialistă multilateral dezvoltată* (nr. 1); autorul subliniază ideea esențială conform căreia „în procesul edificării societății socialiste în țara noastră. P.C.R., îndeplinind rolul de forță politică conducătoare desfășoară o anplă activitate teoretică și practică, ideologică și politică, asigurând atât elaborarea căilor de dezvoltare a societății, cât și conducerea activității politice organizatorice la toate nivelurile vieții sociale, în vederea înfăptuirii în practică a liniei sale politice”. Întreaga demonstrație a autorului atestă pe deplin faptul că practica edificării socialismului în țara noastră denotă cu forța de convingere a faptelor justetea politicii Partidului Comunist Român, a liniei sale strategice și activității sale practice, bazate pe aplicarea principiilor socialismului științific, a legităților obiective la condițiile concrete din țara noastră.

Revista publică în paginile sale mai multe contribuții, aniversative, dedicate unor militanți de frunte ai mișcării muncitorești, socialiste și comuniste din România, unor personalități de seamă ale vieții politice românești. Astfel, numărul 6 al publicației cuprinde evocările: *Gheorgh Cristescu (1882-1973)*, de Augustin Deac și Ion Toacă; *Dimitrie Marinescu (1882-1916)*, de Georgeta Tudoran; *Mihail Macavei (1882-1965)*, de T. Florian; *Vasile Conta (1815-1882)*, de Nicolae Gogoneață. Utilitatea unor asemenea acte de restituire ni se pare mai presus de îndoielă, fiind un binemeritat prilej și adevărat exemplu ce este oferit generațiilor mai tinere, atât de dornice de cunoaștere, de înțelegere mai bună a unui trecut glorios precum și a rolului jucat în diverse etape de aceste importante personalități ale mișcării muncitorești, socialiste și comuniste.

Revista marchează centenarul nașterii lui Nicolae Titulescu prin studiul *Nicolae Titulescu — apărător al unității, independenței și suveranității naționale* (nr. 1), elaborat de Mircea Mușat și Vasile Arimia ce se înscrie ca un binemeritat omagiu, adus celui care „a rămas în istoria și conștiința poporului român ca o personalitate remarcabilă a vieții politice din prima jumătate a secolului al XX-lea, diplomat și jurist de prestigiu inter-

național, a cărui viață și activitate s-a contopit cu nobilul ideal al poporului român de slujire și apărare a păcii, a independenței, suveranității și integrității teritoriale a patriei, a egalității în drepturi între toate statele și națiunile lumii”. Cititorul ia cunoștință de neobosita activitate diplomatică a lui Nicolae Titulescu dedicată salvării intereselor naționale românești, binemeritul prestigiu internațional, de care se bucura pe arena diplomatică europeană, recunoașterea rolului său de militant neobosit al înțelegerii între popoare, de luptător activ pe baricadele păcii.

Urmărind diversificarea profilului și arici de cuprindere colectivul redacțional a inclus în sumare, atât studii cu caracter de sinteză cit și articole ce abordează o problematică de cea mai strictă specialitate, de real și permanent interes pentru numeroși cititori și specialiști.

În două numere succesive general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu publică un fundamentat studiu intitulat *De la statul dac centralizat independent al lui Burebista la statul socialist român — Unitate și continuitate* (nr. 5 și 6). Documentata și pertinenta demonstrație a autorului este subsumată concluziei firești ce se impune: „statul la români are o vechime de peste două mii de ani. Unitatea și continuitatea statală la români, de-a lungul a peste două milenii, constituie un fapt incontestabil și a fost tot timpul un factor de progres și de atestare incontestabilă a drepturilor istorice ale românilor asupra vetrei străbune dacice”. Unei tematici asemănătoare se circumscrie și studiul *Străvechea Dacie — pământ românesc generos*, elaborat de Mircea Mușat și Florian Tănăsescu (nr. 4). Alături de serioasa demonstrare a continuității românești în vatra sa istorică — Dacia — studiul scoate în relief o trăsătură caracteristică a poporului român: umanismul, respectul și considerația față de naționalitățile conlocuitoare. Aceiași autori abordează în nr. 5 subiectul *Naționalitățile conlocuitoare în statul român întregit în 1918*. Pe baza unor documente incontestabile, cu argumentele irefutabile ale faptelor, autorii demonstrează convingător că în perioada interbelică naționalitățile conlocuitoare s-au bucurat de un tratament plin de sollicitudine, având asigurate, pe deplin, toate condițiile de dezvoltare liberă, culturală și economică. Acuzațiile formulate în sens contrar de cercuri interesate, vădit ostile, sînt respinse prin însăși evidența faptelor, consemnate din plin de numeroși autori străini, menționați de altfel, în studiu.

Relațiilor poporului român cu vecinii săi de-a lungul timpului le sînt dedicate numeroase studii din cele mai serioase, demne de întreg interesul cititorului. În nr. 1 Nicolae Copoiu publică un interesant material, refe-

ritor la *Mișcarea muncitorească factor de menținere și întărire a legăturilor tradiționale de prietenie dintre popoarele din sud-estul Europei (1878—1915)*. Studiul redă numeroase episoade din istoria relațiilor interbalcanice ale mișcării muncitorești din aceste țări, într-o perioadă determinantă pentru consolidarea statelor naționale: între congresul de la Berlin și intrarea Bulgariei în primul război mondial. Două articole se ocupă de relațiile româno-otomane în evul mediu, astfel în nr. 4 Mehmet Ali Ekrem publică *Mențiuni despre români în izvoare preotomane (secolele IX—XV)*, în care readeuce în atenție cea mai veche cronică turcească, *Oguzname*, scrisă în sec. al XI-lea, iar Mihai Maxim abordează una din chestiunile controversate ale istoriografiei române, prin studiul *Din istoria relațiilor româno-otomane — „Capitulațiile”*, în nr. 6.

Luptei țărănimii, rolului ei în dezvoltarea societății românești de-a lungul timpului, alianței muncitorești-țărănești le sînt dedicate studiile: *Țărănimea forță de bază a progresului social, a luptei pentru dreptate socială și națională*, de Mircea Mușat și Ion Ardeleanu; *Muncitori și țărani — tradiții ale alianței și luptei comune*, de Ion Mamina și Vasile Niculae, ambele în nr. 2 Apărute cu ocazia aniversării a 75 de ani de la marea ridicare la luptă a țărănilor în 1907, cele două articole, pe lângă omagiul ce-l aduc maselor țărănești ce s-au jertfit pentru dreptate socială, constituie importante contribuții la elucidarea unor probleme legate de aportul țărănimii la înfăptuirea idealurilor naționale, la încheierea alianței muncitorești-țărănești etc.

Întotdeauna utile, celor mai largi categorii de cititori, bogate în conținut, materialele publicate sub genericul „Studii documentare”, mai ales cele din anul 1982, „În întîmpinarea aniversării a 90 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România”, rețin în egală măsură atenția celui dornic de noutăți și specialistului ce vrea să-și confrunte propriile concluzii.

Continuîndu-se un adevărat compendiu de istorie a mișcării muncitorești între momentul creării P.S.D.M.R. și marea Unire, revista publică părțile III—VII ale studiului *Dezvoltarea partidului clasei muncitoare din România în perioada 1893—1918*. Despre utilitatea acestor materiale este inutil să insistăm. Subliniem cu satisfacție faptul că sînt publicate toate documentele esențiale ale partidului, sînt analizate congresele și conferințele, sînt publicate numele și, parțial, fotografiile participanților la aceste evenimente. Toate acestea, împreună cu alte materiale ce vor urma neîndoiește reprezintă prețioase contribuții la o atît de necesară istorie a mișcării muncitorești, mai ales a partidului politic al clasei muncitoare.

În cadrul aceleiași rubrici, în nr. 6, este publicat studiul *Mișcarea muncitorească, partidul politic al clasei muncitoare din România și problema agrar-țărănească*.

Continuînd preocupări mai vechi, materializate în cunoscutele volume „Regimurile fasciste în Europa”, revista publică în cursul anului 1982 studii privind instaurarea fascismului în *Norvegia* (Ladislaw Gergely), în nr. 6, *Statul „independent slovac”* de Milică Moldoveanu, în nr. 3. În același context în nr. 4 este publicată de către Ion Popescu-Puțuri, sub titlul *Rădăcinile istorice ale luptei împotriva Germaniei naziste, pentru înfăptuirea revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă*, o remarcabilă analiză a unor momente cruciale din istoria frământată a poporului român, momente care au cunoscut uciurea întregii națiuni în jurul unui conducător, al unui ideal comun, pentru apărarea suveranității și independenței patriei, pentru unitate națională.

Revista și-a cîștigat un incontestabil merit prin publicarea, periodică, sub genericul „Răspunsuri la întrebări”, a unor variate materiale de mare necesitate. Cele apărute în anul 1982 se referă la momente foarte importante din istoria relațiilor internaționale ale României între 1917 și 1947. Astfel, în nr. 4, sub titlul *Cu privire la izolarea României pe plan internațional în deceniile trei și patru*, Viorica Moiscu, după ce afirmă că „mutlarea teritorială a României din 1940... știrbirea suveranității și independenței naționale, au fost rezultatele directe și concrete ale izolării României pe plan internațional: ... fenomen care s-a conturat în mod progresiv pe parcursul unui proces de lungă durată”, încheie prin a evidenția cauzele imediate ale tragediei românești din vara anului 1940: dislocarea sistemului de alianțe pe care se sprijinea securitatea țării, imposibilitatea păstrării caracterului neutral al politicii României, răbufnirea revizionismului maghiaro-bulgaro-german (p. 127—128). Aceeași autoare publică în nr. 5, *Semnificația „Tratatului de pace” de la București din mai 1918*, încheiat între România și Puterile Centrale. Arătînd completa izolare a țării în primăvara anului 1918, Viorica Moiscu menționează decizia cercurilor conducătoare de la Iași, de a se supune „diktatului” ce se profila. Acestui extrem de util material care reconsideră atitudinea factorilor de decizie români și mai ales pe „trădătorul” Alex. Marghiloman — nu-i lipsește decât o mai concretă subliniere a ecoului internațional care a fost foarte larg — al acestui act diplomatic. Numărul 6 găzduiește în cadrul aceleiași rubrici articolul *Conferința de pace de la Paris. Încheierea tratatului de pace cu România (1946—1947)*, de Eliza Campus.

După ce trece în revistă eforturile depuse de delegația română la Conferință pentru apărarea drepturilor naționale, contradicțiile dintre marile puteri în problema țării noastre, flagrantele nedreptăți cuprinse în actul final, autoarea concluzionează: „Dacă România a acceptat și a semnat tratatul de pace de la Paris, împotriva tuturor prejudeciilor și nedreptăților ce i s-au adus, aceasta se explică prin faptul că tratatul i-a recunoscut drepturile sale legitime asupra Transilvaniei. De asemenea, așa cum se specifică în Declarația guvernului român din 8 februarie 1947, ea dorea să contribuie neîntârziat, în calitate de stat liber și suveran la organizarea postbelică a lumii, în spiritul Chartei O.N.U., pentru construcția efectivă a păcii și a colaborării internaționale”.

Revista publică în paginile sale, cu ocazii aniversative, biografiile unor militanți de

seamă ai mișcării comuniste și muncitorești internaționale, cum ar fi: Kim Ir Sen, Janos Kadar, Erich Honnecker. Numerele revistei „Anale de istorie” sînt completate de asemenea cu rubricile tradiționale „Viața științifică”, „Critică și bibliografie”, „Revista revistelor”, care întregesc nivelul de seriozitate științifică a publicației. Am sugera o extindere a acestor două din urmă rubrici, știut fiind că în acest fel are loc o mai fertilă confruntare a opiniilor științifice, iar interesul publicului pentru noutățile bibliografice este nestins. În încheierea acestor considerații nu putem să nu remarcăm efortul depus de colectivul redacțional al „Analelor de istorie”, pentru a răspunde la un nivel cit mai înalt sarcinilor puse în fața istoricilor de conducere de partid.

Adrian Stănescu

Register zum Gutenberg-Jahrbuch. 1926—1975, Verlag der Gutenberg-Gesellschaft, Mainz, 1981, 326 p.

Editura Societății Gutenberg din Mainz a publicat recent un necesar și util instrument de lucru și anume bibliografia completă a studiilor, recenziilor, comunicărilor și dărilor de seamă apărute în revista „Gutenberg-Jahrbuch”, între anii 1926 și 1975, precum și o bibliografie a tuturor lucrărilor scoase sub egida Societății Gutenberg, între 1900 și 1975. Cele două bibliografii au fost întocmite de Annemarie Kordecki-Widmann și Susanne Besslich-Widmann.

De fapt, materialele publicate în volumul special al prestigioasei reviste „Gutenberg-Jahrbuch”, reprezintă mai mult decît niște simple bibliografii, fapt pentru care ele poartă titlurile următoare: *Register zum Gutenberg-Jahrbuch 1926—1975* și *Register zu den Festschriften, Kleinen Drucken und Monographien der Gutenberg-Gesellschaft 1900—1975*. Primul material, însoțit de un scurt cuvînt înainte și de o notă explicativă, cuprinde următoarele rubrici: Indice de autori, Indice onomastic și de materii, Indice de lucrări recenzate și prezentate în dări de seamă asupra literaturii de specialitate. Indicele de autori cuprinde numele tuturor autorilor, care în perioada de la începutul apariției revistei „Gutenberg-Jahrbuch”, din 1926 și pînă în 1976, au publicat studii, comunicări, dări de seamă și recenzii, în anuar, cu indicarea titlurilor și cu toate datele bibliografice.

Indicele onomastic și de materii, însumind peste 250 de pagini, cuprinde numele persoa-

nelor și localităților care figurează în materialele aparute în anuar în perioada fixată în titlu. Completat cu un indice analitic de materii, acest indice constituie un model de prezentare a tot ceea ce cuprinde anuarul. Din acest indice, specialistul român poate urmări cu ușurință și aleături o imagine fidelă despre tot ceea ce se referă la istoria cărții și tiparului din patria noastră. Găsim aici indicații cu privire la tipografi, tiparnițe, autori de cărți, personalități culturale și localități unde, de-a lungul secolelor, au funcționat tipografiile și la care se fac referiri în materialele publicate în anuarul „Gutenberg-Jahrbuch”.

Pe aceleași principii a fost întocmit și cel de al doilea material care prezintă bibliografia tuturor publicațiilor scoase de Gutenberg-Gesellschaft de la înființarea ei din 1900 și pînă în 1975. Găsim aici informații despre seriile de *Festschriften*, de *Kleine Drucken* și de *Monographien*, apărute sub îngrijirea Societății Internaționale de istorie a cărții și tiparului de la Mainz.

Acest număr special al anuarului „Gutenberg-Jahrbuch” constituie un instrument de lucru de care nu se poate lipsi nici un specialist și nici o bibliotecă de specialitate, el fiind un model de realizare în conținut și de prezentare grafică.

Ludovic. Demény

BIBLIOGRAFIE ISTORICĂ SELECTIVĂ (1982)

În dorința de a contribui la o mai promptă informare a specialiștilor, cit și a tuturor celor preocupați în general de problemele istoriei, începînd cu acest număr inaugurăm o rubrică de bibliografie istorică selectivă. Pentru alcătuirea ei au fost selecționate studiile și contribuțiile cele mai interesante din numerele apărute în anul 1982 ale următoarelor publicații de specialitate: *The American Historical Review* (AHR), *The English Historical Review* (EHR), *Annales. Economies. Sociétés. Civilisations* (AN.ESC), *Československý Časopis Historický* (CCH), *Istoriciski Pregled* (IP), *Kwartalnik Historyczny* (KH), *Studi Storici* (S.St), *Voprosi Istorii* (VI). Titlurile articolelor au fost traduse în limba română.

I. GENERALITĂȚI. ISTORIOGRAFIE TEORIA ȘI METODA ISTORIEI

G. ALLARDYCE, Făurirea și prăbușirea cursului civilizației apusene, în AHR, 3 1982; P. AVRĂMOV, Dezvoltarea concepției privind insurecția de la 9 septembrie 1941 și puterea democrat-populară (1944–1948), în IP, 3 1982; HIROSHI BANDO, Europa orientală în istoriografia japoneză, modernă, în KH, 4 1982; M.A. BARG, Conștiința istorică ca problemă de istoriografie, în VI, 12 1982; G.M. BRAVO, Reflecții asupra istoriei marxismului, în SS, 3 1982; I. DAMIANOVA, Opera științifică a lui Veselin Traikov, în IP, 3 1982; R. HALEVI, Originile epocii Luminilor: o nouă privire, în ANESC, 3 1982; F. HARTOG, Istorie veche și istorie, în ANESC., 5–6 1982; I. HOLZBACHOVA, Marc Bloch, — istoria ca acțiune și ca știință, în CCH, 3/1982; I. KOVALCENKO, A. ŠIKLO, Criza științei istoriografiei burghize ruse în sfîrșitul sec. XIX începutul sec. XX, în VI, 1 1982; J.A. LARKIN, Istoria Filipinelor reconstituită: o perspectivă socio-economică, în AHR, 3 1983; A.I. NEMIROVSKI, Aspecte teoretice ale istoriografiei antice, în VI, 2 1982; E. PESSEN, Structură socială și politica în istoria americană, în AHR, 5 1982; I.G.A. POCOCK, Limitele și diviziunile istoriei britanice: în creșterea unui subiect mai puțin știut, în AHR, 2 1982; D. MORAVČOVA, Imperialismul în viziunea istoriografiei burghize din RFG, în anii '70 în CCH, 4 1982; A.P. NOVOSELTEV, Unele probleme ale istoriografiei Caucazului medieval, în V.I., 3 1982; A. SCHNAPP, Arheologie și tradiție academică în Europa în secolele XVIII și XIX, în ANESC, 5 1982; D.K. ŠELESTOV, Despre demografia istorică burghiză contemporană, în VI, 6 1982; Z. SNITIL, Raport la al V-lea Congres al istoricilor din Cehoslovacia, în CCH, 3 1982; G.L. SOBOLEV, O orientare importantă în istoriografia Marelui Octombrie, în VI, 8 1982; I. STEPIIENS, H.C. BUTTERS, O nouă privire asupra lui Machiavelli, în EHR, 382 1982; R. VILLARI, Locul istoriei, în SSt, 2 1982; T. VOJTECH, Istoriografia eehă burghiză despre dezvoltarea sa (Încercare de reconsiderare critică) (I), în CCH, 6 1982;

II. ISTORIE VECHĂ

D. BRIQUEL, Inițieri grecești și ideologie indo-europeană, în ANESC 3 1982; G. FILORAMO, S. RODA, Religii populare în imperiul roman, în SSt, 1 1982; Z. GOČEVA, Moștenirea antică în vechea cultură bulgară, în IP, 1 1982; M.I. FINLEY, Documentul și istoria economică a antichității, în ANESC, 5–6 1982; C. GIUFFRIDA, Administrația imperială în timpul lui Constanțiu II, în S.S. 3/82; C. HERRENSCHMIDT, Istoricii Imperiului achemenid și inscripția de la Behistun, în ANESC, 5–6 1982; V.D. NERONOVA, Istoriografia sovietică despre compoziția și clasa sclavilor, în VI, 10 1982.

III. ISTORIE MEDIE

I.D. ALSOP, Teorie și practică în sistemul de taxare al dinastiei Tudorilor, în EIIR, 382 1982; D. BALESTRACCI, Muncă și sărăcie în Toscana la finele Evului Mediu, în S.S. 3/1982; D. BOUTET, „Les chansons de geste” și întărirea puterii regale (1100—1250), în ANESC 1 1982; R. CHARTIER, Spațiu social și imaginar social: intelectualii frustrați în secolul XVII, în ANESC. 2/1982; P. CHORVAT, Z. SMÉTANKA, Montaignou—posibilitatea cunoașterii victiei satului medieval, în ČCH, 2 1982; JEAN-MARIE CONSTANT, Ideile politice fărâncști: studiu comparat al caietelor de dolanțe (1576—1789), în ANESC, 4 1982; A. DALLAY, Procesiuni la Milano în timpul contrareformei, în S.S., 1/1982; M. DEMONET, G. GRANASZTOI, Un oraș din Ungaria la mijlocul secolului XVI (analiză factorială și model social), în ANESC., 3/1982; P. DOBROWOLSKI, Vinătoarea în Anglia în secolul XIV: ritual și locuri, în KH, 4 1982; J. DRABINA, Un cardinal protector al Poloniei în vremea lui Wladislaw Jagiello, în KH, nr. 4 1982; B. GEREMEK, Mișcări eretice și dezlădăcinări sociale în Evul mediu timpuriu, în ANESC., 1 1982; A.I. GUREVIČ, În Evul mediu: conștiința individuală și imaginea de dincolo, în ANESC, 2 1982; I.A. GUY, Henric al VIII-lea și manevrele *praemunire* din 1530—1531, în EHR, 384/1982; G.L. HARRIS, Teoria și practică în taxarea regală, în EHR. 385 1982; COLIN KAISER, Curțile suverane în secolul XVI: morală și contrareformă în ANESC., 1 1982; I.A. KIZILOV, Structura urbană a Rusiei în secolele XIV—XV sub aspect comparativ-istoric, în VI, 12 1982; K. KUPPERMAN, Oscilațiile climatei americane în perioada colonială timpurie, în AHR, 5 1982; H.E. MAYER, Henric al II-lea al Angliei și Țara Sfântă, în EHR, 385 1982; MARIO MAZZA, Săraci și sărăcie în lumea bizantină (secolele IV—VII), în S.S., 2 1982; P. MICHNA, Despre formarea Moraviei timpurii medievale, în ČCH, 5/1982; K. MODZELEWSKI, Sistemul de *ius ducale* în Polonia și conceptul de feudalism, în ANESC, 1/1982; E. L. NAZAROVA, Lupta de eliberare a livonienilor la începutul secolului XIII, în VI, 1/1982; A. RACHUBA, Opoziția lituaniană față de expediția în Rusia a lui Ian Cazimir (1663—1664), în KH, 1/1982; G. D. RAMSAY, Thomas Morus la Mercers' Hall din Londra, în EHR, 383/1982; P. SCHREINER, O prințesă bulgară la Genova și în Italia, în IP, 3 1982; T. STOJLOVA, Despre relațiile ruso-turce după războiul din 1768—1774, în IP, 1/1982; I. TAZBIR, Între vis și resemnare: utopia populară în vechea Polonia, în ANESC, 2/1982; B. TÖPFER, Rolul universităților din Oxford și Praga în dezvoltarea ideilor asupra începutului Reformei (sf. sec. XIV—începutul sec. XV), în KH, 1/1982; M. VOVELLE, Din nou despre moarte: ceva mai mult decît o modă, în ANESC, 2/1982; H. WISNER, Încercări de formare a unui tezaur permanent în Lituania. Despre istoria finanțelor în epoca dinastiei Vasa, în KH, 1/1982.

IV. ISTORIE MODERNĂ

L. BAZYLOW, Marele Proletariat (Wielki Proletariat), primul partid în istoria unei mari mișcări, în KH, 2—3/1982; V.M. BEZOTOSNII, Sistemul de informații al lui Napoleon în Rusia înainte de 1812, în VI, 10/1982; M. BOGUCKA, Schimbări de moduri de viață la Gdansk, la începutul epocii moderne, în KH, 4/1982; R. W. DAVIES, Toryi, Whigii și emanciparea catolică 1827—1829, în EHR, 382 1982; FRANCO DELLA PERUTA, Garibaldi între mit și politică, în S.St., 1/1982; E. DI RIENZO, Instituții și teorie politică în Franța modernă, în S.St., 2/1982; R. FORSTER, E. C. PAPANFUSE, Marii plantatori din Maryland în secolul XVIII: o elită politică și economică în ANESC, 3 1982; E. FRANÇOIS, De la uniformitate la toleranță: confesiune și societate urbană în Germania 1650—1800, în ANESC, 4/1982; P. FRASCANI, Medicul în secolul XVIII, în S.St., 3 1982; M. GILLEN, Decizia de la Botany Bay (1786), în EHR, 385/1982; D. GREENBERG, Reconsiderare a structurii puterii energetice în epoca revoluției Industriale, (o comparație între Anglia și S.U.A.) în AHR, 5/1982; M. HÜBL, Ultimii ani ai lui Engels și democrația de partid, în S.St., 2/1982; R. HUTTON, Istoria de la Clarendon a Rebeliunii, în EHR, 382/1982; C. INGRAO, „Străinii barbari”: Ducatul de Hessa în timpul Revoluției Americane, în AHR, 4/1982; P. M. JONES, O democrație improbabilă: alegeri în secolul XIX în Masivul Central, în EHR, 384/1982; E.M. KOJOKIN, Despre problema apariției conștiinței de clasă a proletariatului francez, în VI/1/1982; A. I. LOOMIE, Alonso de Cardenas și Parlamentul cel Lung. 1640—1648, în EHR, 383/1982; L. MANGONI, Crizele statului liberal și jurisții italieni, în S.St., 1/1982; C. MARKOVITZ, India colonială: naționalism și istorie, în ANESC, 4/1982; B. F. MARTIN, Tribunalele, magistratura și promovările în Franța Republicii a III-a (1871—1914), în AHR, 4 1982; W. NAJDUS, Problema națională în concepția Partidului social-democrat polonez din Galiția și Silezia, în KH, 2—3/

1982; R. OMANOVA, Guvernul popular liberal și insurecția de la Ilirden-Preobrazene, în IP, 3/1982; Z. POPOV, Partidele de opoziție burghize și al doilea guvern liberal-popular (1903—1908), în IP, 1/1982; L. QUINBY, Thomas Jefferson: virtutea esteticii sau esteticile virtuții în AHR, 2/1982; V. P. RODIONOV, Tehnica rusă în prima jumătate a secolului XIX, în VI, 7/1982; C. ROMON, Lumea săracilor, la Paris în secolul XVIII, în ANESC., 4/1982; K. F. ȘAȚILO, Liberalii și războiul ruso-japonez, în VI, 7/1982; F. TYCH, Internaționala II-a (1889—1914), în fața problemei naționale, în KH, 2—3/1982; Ț. TEODOROVA, Probleme ale industrializării Bulgariei (1912—1915), în IP, 1/1982; A. B. WEINER, Mai prețios decât aurul: relații și schimburi între bărbați și femei în societățile Oceanici, în ANESC., 2/1982; V. N. VINOGRADOV, Despre participarea României la primul război mondial, în VI, 8/1982; E. WEBER, Despre modul în care politica ajunge între țărani: o privire secundară asupra politicizării țărănimii, în AHR, 2/1982; A. ZARNOWSKA, Cultura muncitorească și tradițiile sale istorice în Polonia la finele secolului XIX și începutul secolului XX, în KH, 2—3/1982.5

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

U. AMORT, Gheorghi Dimitrov și lupta pentru frontul unic în Cehoslovacia (1929—1933), în ČĀH, 1/1982; R. ASCARELLI, Epoca celui de-al III-lea Reich, în S.St., 3/1982; N. BENVENUTI, Marxism și socialism în Germania după primul război mondial, în S.St., 2/1982; K. GÁRDEV, Tratatul de conciliere și arbitraj dintre Ungaria și Bulgaria din 1929, în IP, 1/1982; H. HANAK, Sir Stafford Cripps ambasador la Moscova (iunie 1941—ianuarie 1942), în EHR, 383/1982; M. ISUSOV, Gheorghi Dimitrov și sistemul democrației populare în Bulgaria, în IP, 2/1982; M. KÁRNÝ, München cu Hitler sau fără Hitler (Despre obiectivele opoziției antihitleriste conservatoare în Germania în perioada Münchenului), în ČĀH, 2/1982; I. KREMPA, Moștenirea revoluționară a lui Klement Gottwald, în ČĀH, 2/1982; M. KROPI-LÁK, Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și înnoirea legităților ei fundamentale în lumea revoluțiilor socialiste, în ČĀH, 5/1982; K. LACINA, Rolul Republicii Sud-Africane în politica globală a imperialismului, în ČĀH, 4/1982; A. LUCZAK, Dezvoltarea societății în ideile politice ale mișcării populare între 1918—1939, în KH, 1 1982; D. MILCEV, Gheorghi Dimitrov și lupta Partidului Comunist German pentru răsturnarea dictaturii hitleriste (1941—1945), în IP, 2/1982; M. PALLA, Mussolini—fascistul numărul 1, în S.St., 1/1982; K. PENČIKOV, „Disconto Gesellschaft” și raporturile bulgaro-germane (1919—1929), în IP, 3/1982; Z. POLÁČEK, Formarea Somaliei independente și dezvoltarea pansomalismului, în ČĀH, 1/1982; V. RY-BECKÝ, Războaie locale după al doilea război mondial, în ČĀH, 1 1982; A. I. SIZONENKO, Relațiile sovieto-latino-americane în anii '60, în VI, 11/1982; K. TICHY, Misiunea europeană a lui Sumner Wells, în ČĀH, 3/1982; V. VAVRA, Activitatea Partidului Comunist din Cehoslovacia în armata burgheză în perioada 1921—1925, în ČĀH, 2/1982; A. VERBIK, Atitudinea emigrației burghize față de dezvoltarea industriei după al doilea război mondial, în ČĀH, 5/1982.

Bibliografie întocmită
de M. Stroia

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor. nr. 1, București — 71247.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SERIA BEAUX-ARTS
 - SERIE THÉÂTRE—MUSIQUE—CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Propaganda imperială la Roma în epoca lui Nero.

Sinteza daco-romană.

Cu privire la structura socială a comunităților sătești dintre Carpați și Dunăre în secolul al IV-lea e.n.

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.

Instituția agiei în Țara Românească.

De la conștiința unității de neam la conștiința națională.

Relațiile comerciale româno-spaniole pînă la pacea de la Adrianopole (1829).

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Condiția politică a țărănimii în epoca Unirii (1856—1866).

Începuturile și dezvoltarea învățămîntului economic românesc pînă la 1877.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

Ecoul internațional al ieșirii României din război (mai 1918).

„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

Tendințe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

Curenți social-economiști românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănismului.

Unificarea instituțional-administrativă a României întregite.

Matematica și istoria social-economică. Începutul impactului.

RM ISSN 0567—6304

